ઇરાનનું પેશદાદીઅન વંશ.

અવસ્તા પહેલવી પાઝંદ પારસી પુસ્તકો મુજબ.

લખનાર,

જીવનજી જમશેદજી મોદી, બી. એ, પી. એચ. ડી.

મુંબઈ,

"નિર્ણયસાગર" પ્રેસ.

સને ૧૯૧૪.

Published by Mr. Jivanji Jamshedji Modi, Colaba—Bombay.

Printed by R. Y. Shedge, at the Niranaya-Sagar Press
23 Kolbhat Lane, BOMBAY.

આ પુસ્તક

મરહુમ શેઠ જીજીભાઈ પેસતનજી મીસતરીની

પવિત્ર યાદને

તેવણ સાથે કોઇક ભલાં કામોમાં પસાર કરેલા

કેટલાક કલાકોની ભલી યાદમાં

તેવણની ઉપયોગી અને ઉદયોગી જીંદગીની જોતની

કદરશનાસીની એક કમીની ઇંધાણી તરીકે

અર્પણ કર્યું છે.

દિબાચો.

ઇરાનની તવારીખ હાલ આગમચ કેટલેક હાથે નાનાં મોટાં પુસ્તકોમાં લખાઈ છે. તેવાં પુસ્તકોમાં આ એક નાનો વધારો છે. પણ આ પુસ્તકમાં એક બાબત ખાસ આ છે કે, આમાં, જ્યાં પણ બની શક્યું છે ત્યાં, પુરાણાં અવસ્તા પેહેલવી પુસ્તકોનાં મૂળ સાધનોનો ઉપયોગ કર્યો છે. ફીર્દોસીએ, પોતાની ઈરાનની તવારીખ માટે, તેણે પોતે કહ્યું છે તેમ, પુરાણાં પેહેલવી પુસ્તકોનો ઉપયોગ કર્યો હતો આ પુસ્તકમાં તેવાં પેહેલવી પુસ્તકો ઉપરાંત અવસ્તાના પુસ્તકનો પણ ઉપયોગ કર્યો છે. જ્યાં બન્યું છે ત્યાં, દરેક બાબતને મથાળે, તેના મૂળ આધાર તરીકે, અવસ્તા, પેહેલવી, પાજંદના ફકરાઓ મેલ્યા છે. ફારસી વિગેરે પુસ્તકોમાં, ફીર્દોસી ઉપરાંત, માસુદી, તબરી જેવા બીજા તવારીખ નવેશોનાં લખાણોની પણ મદદ લીધી છે. મુખ્ય નેમ આ રાખી છે કે, આ પુસ્તક વાંચનાર યા તેનો અભ્યાસ કરનાર, તેમાં આવેલી બાબતનું જ્ઞાન મેલવતાં, અસલ અવસ્તા પેહેલવી, પાજંદ યા ફારસી લખાણમાં પણ કંઈ લાભ યા હિત (Interest) લેતો રહે.

આ પુસ્તકની બાબતનો અભ્યાસ અને તે માટેની સાંમગીરીનો સંગ્રહ, જરથોશ્તી ધર્મનું જ્ઞાન અને કેળવણી આપનારી મડળીએ મને સોંપેલા એક કામ કાજે પેહેલે શરૂ કર્યો હતો. આપણી સ્કુલોના પારસી વિદ્યાર્થીઓ કાજે ઇરાનની તવારીખનાં નાનાં પુસ્તકો લખાવવાનું કામ આ મડળીએ માથે લીધું છે. તેમાં પેશદાદીઅન અને કેઆનીઅન વશોની તવારીખનું કામ મને સોંપ્યું છે. તે માટેના કેટલાક અભ્યાસની નોંધોનો સંગ્રહ મોટો થયો છે. તે સંગ્રહ, મંડળીએ ધારેલાં પુસ્તકમાટે ઘણો મોટો માલમ પડ્યો છે. તેથી આ પુસ્તકમાં તેનો ઉપયોગ કરી, તેને, તેનાં મોટાં રૂપમાં, છુટો પ્રગટ કરવાનું મેં દરૂસ્ત ધાર્યું છે.

એક મરહુમ મિત્રના ભલાં નામ સાથ આ પુસ્તકને હું જોડું છું. મરહુમ શેઠ જીજીભાઈ પેસતનજી મીસ્ત્રી, જેવણ તવારીખના એક સારા અભ્યાસી હતા, તેવણ સાથે આ પુસ્તકમાં સમાવેલી બાબતોના સબધમાં, ઉપલી મડળીની કમીટીની કેટલીક બેઠકોમાં વિચારોનો કેટલોક આવજો માવજો કર્યો હતો. પોતાની કોમનાં ભલાંમાં ભાગ લેનારા અને તે માટે કામ કરનારા કેટલાક ભલા ભાઈઓમાંના તેવણ એક હતા. તેવણના

અકાળ મરણે ઉપલી મંડળી જેવાં કેટલાંક ખાતાંઓમાં ખાડો પાડ્યો છે. તે માટેની ઘણાકોની દલગીરીમાં આ કમીની કલમની હમશરીકી છે. ખુદા તેવણનાં રૂહનો નેગહબાંન થાઓ! કોમનાં જે કામો સાથે તેવણ જોડાયા હતા તે કામોનો ખુદા રેહબર થાઓ! તેવી રેહબરીમાં, તેવણનાં રૂહની ભલી યાદ સર્વને અને આ કલમને યારી આપે.

મીથી લોજ, કોલાબા, રોજ ૨૮,
મા. ૫ સને ૧૨૮૩ યજદજરદી,
તા. ૬ થી ફેબરવારી ૧૯૧૪.

જીવનજી જમશેદજી મોદી.

બાબ પેહેલો.

ઇરાનની ભૂગોળ.

બાબ બીજો.

ઇરાનની તવારીખનાં સાધનો.

બાબ ત્રીજો.

ઇરાનની તવારીખનું કાળચક્ર. વખતના ભાગો.

બાબ ચોથો.

પુરાણોક્ત ઇતિહાસ.

બાબ પાંચમો.

કયોમર્સ (ગયોમર્દ.)

બાબ છઠો.

હોશંગ.

બાબ સાતમો.

તેહમુરસ્પ.

બાબ આઠમો.

જોહાક.

બાબ નવમો.

ફરેદુન.

બાબ દશમો.

મીનોચેહર.

બાબ અગીઆરમો.

જાલ અને રૂસ્તમનની હકીકત.

બાબ બારમો.

નોદર જવ અને કેર્સાસ્પ.

અવસ્તા—ઈધ ઈરીસ્તનામ ઊર્વાંનો યજમઇદે.

અર્થ—અંહી અમો ગુજરેલાંઓના રવાંનોને યાદ કર્યેં છિએ.

બાબ પેહેલો.

ઈરાનની ભૂગોળ.

અવસ્તા.—નેમો આઓઘ્નહાંમ અસંઘ્નહામ્ચ ષોઇથ્રનામ્ચ.

અર્થ.—આ મુલકો અને શેહેરોને નેમાજ હોજો.

આ પુસ્તક ઈરાનનાં મુલકની અસલી તવારીખનું છે. માટે તેની અસલી તવારીખ આપવા પેહેલાં એ મુલકની ભૂગોળ બાબે થોડુંક વિવેચન કરવું જરૂરનું દિસે છે.

એ મુલકનું નામ.—એ મુલક અસલથી બે નામે જણાયલો છે. ૧ ઈરાન અને ૨ પાર્સનો મુલક યા પર્શીયા (Persia). પેહેલું નામ તેનું ઘણું પુરાતન નામ છે. એ મુલકના વતનીઓ ઘણા ખરા પોતાના મુલકને એ નામથી ઓળખે છે. પૂર્વભણીના લખનારાઓ મોટે ભાગે એ મુલકમાટે ‘ઈરાન’ને નામે બોલી ગયા છે અને બોલે છે. પશ્ચિમભણીના લખનારાઓ મોટે ભાગે એ મુલકને પાર્સનાં મુલકને નામે ઓળખી ગયા છે અને ઓળખે છે.

એ મુલકનું પુરાણું નામ.—એ મુલકનું પુરાણું નામ ઈરાન, જે નામથી તેના હાલના વતનીઓ પણ તેને ઓળખે છે, તે અસલ અવસ્તામાં ‘અઈર્યન’ છે, જે ઉપરથી ઈરાન શબ્દ બન્યો છે. વંદીદાદમાં[1] એ મુલકમાટે બોલતાં તેને “અઈર્યન વએજધૂહ” કહ્યો છે. એ “અઈર્યન વએજંઘૂહ” શબ્દોમાં, ‘વએજંઘૂહ’ શબ્દ, પેહેલવીમાં ‘વીજ’ (સંસ્કૃત વીજ, बीज), અને પાછલથી, ફારસીમાં ‘બીખ’ બન્યો[2] છે. ‘અઈર્યન વએજંઘૂહ’નો પેહેલવીમાં ‘અઇરિાનવેજ’ અને પછી ફારસીમાં ઈરાનવેજ શબ્દ બન્યો છે. અઈર્યન વએજંઘૂહ અથવા ઈરાનવેજ

---

૧ ફર્ગર્દ ૧ ફ. ૧ અને ૩; ફર્ગર્દ ૨ ફ. ૨૧. ૨ એ ‘વએજઘૂહ’ શબ્દનો અવસ્તા ધાતુ, ‘જન’=जन=લાટીન *Gignere* ફા. જાદન=જનમવું છે. એ ધાતુ ઉપરથી એ શબ્દનો અર્થ, “જન્મનું મૂલ” એટલે ‘બી’ અથવા “અસલ જગ્યા” થાય છે.

એટલે " ઈરાનીઓની જન્મભૂમી યા મૂલ મુલક. " પછવાડેથી એ " વએજંઘૂહુ " અથવા " વેજ " શબ્દ વગર એ મુલક અઈર્યન અથવા અઈરાંન અથવા ઈરાન તરીકે બોલાવા લાગ્યો.

અઈર્યન શબ્દનો અર્થ, અવસ્તા ધાતુ, 'અર' अइ, એટલે 'ભલું થવું,' ઉપરથી " ભલું, નેક " થાય છે. આપણા હિંદુ ભાઈબદો પોતાને આર્ય ગણે છે અને હિંદુસ્તાન મુલકને આર્યવૃત કહે છે. અસલમાં આપણા ઈરાની વડવાઓ અને હિંદુ કોમના વડવાઓ, જ્યારે એક જગ્યાએ હતા, ત્યારે તેઓ 'આર્ય'ના સામાન્ય નામથી ઓળખાતા. આપણા ઈરાની વડીલો અને હાલના હિંદુઓના વડીલો ઉપરાંત પશ્ચિમભણીની બીજી કેટલીક કોમોના વડીલો પણ આર્ય તરીકે બોલાતા. એ અઈર્ય અથવા આર્યના સામાન્ય નામથી જણાયલા લોકો છેક પશ્ચિમસુધી વીખરાયલા હતા, તેની એક ગવાહી ઈંગ્લાંડની પડોશમાં આવેલા આયર્લેન્ડના મુલકના નામ ઉપરથી મળે છે, કે જે નામનો અર્થ 'આર્ય લોકોની ભૂમી' થાય છે. વળી આયર્લેન્ડનું અસલ નામ, જે તેઓનાં પુરાણાં ગીતોમાં મળે છે, તે 'એરીન' છે. એ નામ 'ઈરાન'ને મળતું છે. એ આયર્લેન્ડના મુલકે ઈરાનને મલતું નામ લીધું છે, એટલુંજ નહિ, પણ ઈરાનની કોઈક વાર્તાઓ પણ તે મુલકમાં પ્રસાર પામી છે. દાખલા તરીકે, ઈરાનની "રૂસ્તમ સોહરાબ"ની વાર્તા આયર્લેન્ડના પુરાણા લખાણોમાં " કયુકયુલીન અને કોનલોખ "ની વાર્તાને નામે જણાયલી છે.

ફીરદોસી કહે છે કે પેશદાદીઅન વંશના પાદશાહ ફરેદુને પોતાનો મુલક પોતાની જીદગીમાં પોતાનાં ત્રણ બેટાઓ, એરચ, તુર અને સેલમને વેહેંચી આપ્યો હતો. તેઓમાંથી એરચને ઈરાનવાળો મુલક આપ્યો. કોઈક પૂર્વભણીના લખનાર કહે છે કે આ 'એરચ' ઉપરથી તે મુલકનું નામ ઈરાન પડયું. પણ એ શબ્દઉત્પત્તી બરાબર નથી. જેમ ઈરાનનો એક ભાગ અસલમાં પારસને નામે જણાયલો હતો, તેમ બીજો ભાગ 'ઈરાક'ને નામે જણાયલો હતો. એ 'ઈરાક' નામ કદાચ આપણે 'એરચ' ઉપરથી બનેલું ગણયે. જેમ પારસના મુલકે પાછલથી આખા ઈરાનના મુલકને તેનું પશ્ચિમભણીના લખનારાઓનું " પર્શ્યા " નામ આપ્યું, તેમ તેના ઈરાકના મુલકે આખા ઈરાનને કોઈક વખત ઈરાકનું નામ આપ્યું હોય.

ઈરાનનું બીજું નામ.—ઈરાનના મુલકને પશ્ચિમભાણીના પુરાણા તેમ હાલના લખનારાઓ 'પર્શ્યા" (Persia) નામથી ઓળખે છે. એ નામ એ મુલકને ઈરાનનાં એક મુલક, 'પાર્સ' ઉપરથી મળ્યું છે. હાલના ઈરાનીઓ પોતે પોતાનાં મુલકને આ નામથી નહિ પણ ઈરાનના નામથીજ ઓળખે છે. પારસી કોમનું 'પારસી' નામ, એ પાર્સનો મુલક, જેણે પર્શ્યા નામ ઉત્પન્ન કર્યું છે, તે ઉપરથી નીકળ્યું છે. એ પાર્સનો મુલક ફાર્સને નામે પણ જણાયલો છે. એ ફાર્સ ઉપરથી ઈરાનની જબાન ફાર્સી જબાન તરીકે જણાયલી છે. હખામીનીઅન વંશનો જાણીતો પાદશાહ દારાયસ, એ પાર્સના મુલક ઉપરથી પોતાને, "ખ્શાયથ્ય પાર્સય" એટલે "પાર્સનો પાદશાહ" કહે છે. પોતાની સલતનતના મુલકોમાં તે પેહેલવેહેલું નામ 'પાર્સ'નું દેછે. પાર્સના મુલકના વતનીમાટે પણ તે પારસ યાને પારસી તરીકે બોલે છે.

ઈરાનવેજનો મુલક માણસજાતની વસ્તીનો પેહેલો મુલક.—વંદીદાદ[1] પ્રમાણે અહુરમજ્દે એક પછી એક વસાવેલા મુલકોમાં ઈરાનવેજનો મુલક પહેલો મુલક હતો. માણસજાત પહેલે જંગલોમાં ઝાડો હેથળ, યા ગોફાઓમાં, યા પાહાડોની કધણો નીચે રહેતાં હતાં. ત્યારપછી તેઓ વધુ બુદ્ધિવાન થઈ પોતાનેમાટે ઝાડનાં પાતરાં વિગેરેનાં ઝુપડાંઓ બાંધવા લાગ્યાં. ત્યારપછી તેઓ ઘર બાંધવા લાગ્યાં. આ મુજબ ઘરબારસાથનાં જે ગામો યા શેહેરો વસાવા લાગ્યાં, તેમાં વંદીદાદપ્રમાણે ઈરાનવેજનું શેહેર પેહેલું હતું. તે હવા અને ઉજાશની પુરતી આવજાવ થાય એવું તનદુરૂસ્તીના કાનુનો મુજબ બાંધવામાં આવ્યું હતું. વંદીદાદ[2] મુજબ એ શેહેરને સ્થાપવામાં યા તેને સુધારવા વધારવામાં પાદશાહ જમશેદનો મુખ્ય હાથ હતો.

અસલી ઈરાનવેજની જગ્યા અને તેનો વધતો જતો વિસ્તાર.—

ઘણું પુરાણું ઈરાનવેજ કયાં હતું, તે બાબે જુદા જુદા વિદ્વાનો જુદી જુદી જગ્યાઓ દેખાડે છે. વંદીદાદમાં[3] કહે છે કે ત્યાં ૧૦ મહીના થંડી અને ૨ મહીના ગરમી હતો. તે ઉપરથી અને બીજા કોઈક

---

૧ પર્ગર્દ ૧ ફ. ૧, થી ૩. ૨ પર્ગર્દ બીજી. ૩ પર્ગર્દ ૧, ફ. ૪

એશારાઓ ઉપરથી કોઈ વિદ્વાન તેને છેક ઉત્તરે ધારે છે. પણ એને લગતું જે વર્ણન ખુદ વંદીદાદ લખાવાના વખતનું મલે છે, તેમાં જે કહે છે, કે તેમાં સાત મહીના ઉનાળો અને પાંચ મહીના શિયાળો હતો, તે ઉપરથી તેની હદ આમુ દર્યા (ઓક્સસ નદી) અને સર દર્યા (જક્ઝાટીસ નદી) વચ્ચેના પાહાડી મુલકની દિસે છે.

પાછલા જમાનામાં ઈરાનના મુલકનો વિસ્તાર ઘણો વધતો ગયો હતો. પેહેલવી બુનદેહેશ[1] એને આજરબએજાનના મુલકસાથે જોડે છે. વળી આજરબએજાનમાં આવેલી દરજી નદીને ઈરાનવેજમાં જણાવી છે.[2] પેગામ્બર જરથોશ્ત, જેવણે પોતાની દીન પૂર્વમાં બલ્ખ શેહેરમાં પાદશાહ ગુશ્તાસ્પની દરબારમાં પેહેલે જાહેર કીધી હતી, તેવણને ઈરાનવેજમાં જણાવ્યા છે. એ સર્વ ઉપરથી દિસે છે કે ઈરાનનો વિસ્તાર અવસ્તા જમાનામાં પણ પૂર્વે અફગાનિસ્તાનના મુલકની પૂર્વે સીમાથી પશ્ચિમે આજરબએજાનસુધી ફેલાયલો હતો.

ઈરાનની જાહોજલાલીના વખતમાં તેની સીમા પૂર્વે હિંદુસ્તાન-તરફ સિંધુ નદીવાળા પંજાબના મુલક અને ઓક્સસ નદીવાળા મધ્ય એશીઆના મુલકસુધી, અને પશ્ચિમે યુફ્રેટીસ અને ટાઈગ્રીસ નદીવાળા મુલકસુધી ફેલાયલી હતી. ઉત્તરે તે કાસ્પીઅન સમુદ્ર (અવસ્તાનો વોઉરૂકશ દર્યો) અને કોકેસસ પર્વત, જેની આખી હાર અલબુર્જ (હર બેરેઝઇતિ)ને નામે જણાયલી હતી, ત્યાંસુધી, અને દક્ષિણે ઈરાની અખાત અને હિંદીમહાસાગરસુધી ફેલાયલી હતી. એ હદવાળા મુલકોમાં તેની હકુમત કેટલોકવખત ચાલુ રહી હતી. પણ અવાર-નવાર એ હદ ઓલગી તેની પેલેપાર પણ ઈરાની લશ્કરે ફતેહ મેળવી હતી. વળી વેપારઅર્થે તેના વતનીઓ છેક ચીનના મુલકસુધી ગયા હતા.

ખુદ અવસ્તાના જમાનામાં ઈરાનના જાણીતા ભાગો પશ્ચિમ કરતાં પૂર્વેભણી હતા. હાલના અફગાનિસ્તાનનો મુલક મોટેભાગે ઈરાનનો મુલક હતો. હાલનું બલ્ખ, જે ઉપર અફગાનિસ્તાનનો હાલનો

---

૧ બાબ ૨૯, ફ. ૧૨. "અઇરાનવેજ પવન ફ્રાસ્તેએ આત્રપાતકાન."
૨ બાબ ૨૦, ફ ૩૨.

અમીર હકુમત કરે છે, તે વંદીદાદનું "બાખધી એરેદ્વો દ્રફૂશાંમ" એટલે "બુલદ વાવતાવાળું બાખધી" હતું, જ્યાં શાહ ગુશ્તાસ્પની દરબાર હતી.

અવસ્તામાં જણાવેલા પાંચ મુખ્ય મુલકો.—ફર્વર્દીન યશ્તમાં[1] પાંચ મોતા દેશોનાં નામ આવે છે. અઈર્ય, તુઈર્ય, સઈરિમ, સાઈનિ અને દાહી. એઓમાંથી અઈર્ય તે ઈરાનનો મુલક છે. તુઈર્ય તે તુરાંનનો મુલક છે. સઈરિમ તે સર્માશીઆનો મુલક ધારવામાં આવે છે. ભૂગોળનવેશ એન્સ્ટેડમુજબ, એ સર્માશીઆ તે વિસ્ચ્યુલા નદી, જે પોલાન્ડ અને પ્રશીઆમાંથી વેહી બાલ્ટીકસમુદ્રમાં ખાલી થાય છે તેની, અને કાસ્પીઅનસમુદ્રની વચ્ચે આવેલા યુરોપ અને એશિઆના મુલકને રોમનોએ આપેલું નામ છે. બુનદેહેશમાં જણાવેલો રૂમનો મુલક એ સાઈરિમ (સર્માશિઆ)નો એક ભાગ છે. સાઈનિનો મુલક તે ચીનનો મુલક છે. દાહીનો મુલક તે કયો, તે ચોકસ નથી. વંદીદાદમાં ઈરાનવેજ અને બીજા જે ૧૫ મુલકોના નામો દીધાં છે, તે મુલકોની હદની બાહેરનો એ કોઈ મુલક હોવો જોઈએ.

ઈરાનવેજ સાથના ૧૫ મુલકો.—વંદીદાદમાં ઈરાનવેજ પછી, એક પછી એક, બીજા ૧૫ મુલકો અહુરમજ્દે પેદા કરેલા જણાવ્યા છે. પેહેલે, પુરાણા ઈરાનવેજનો મુલક નાનો વિસ્તાર રોકતો હતો. પાછલથી તેની હદ વધતી ગઈ અને એક વખતે એ સર્વ મુલકો ઈરાનવેજ યા ઈરાનના ભાગ નહિ પણ ઈરાનની સલતનતના મુલકો થઈ પડ્યા હતા. એ ૧૫ મુલકોનાં નામો નીચલી ટીપપ્રમાણે છે, જે ટીપમાં જે મુલકોનાં હાલનાં નામો વધુ મતે નક્કી થયલાં દિસે છે, તે તેઓનાં નામ સામે જણાવ્યાં છે.

વંદીદાદમાં જણાવેલાં શહેરો.	તેઓનાં જણાયલાં પાછલાં નામો.
૧ અઈર્યન (વએજ).	ઈરાન.
૨ સુગ્ધ.	સોગ્ધ (સોગ્ડીઆના).
૩ મોઊરૂ.	મર્વ.

---

[1] ફ. ૧૪૩–૧૪૪.

૪ બાખ્ધિ.	બલ્ખ.
૫ નિસય.	પુરાણા વખતમાં નિસય નામથી ઘણાંક શેહેરો જણાયલાં હતાં. માટે વંદીદાદનું નિસય તે કયું તે ચોકસ કેહવું મુશ્કેલ છે.
૬ હરીવુ.	હરીરૂદ (હેરાત).
૭ વએકેરેત.	અફ્ગાનિસ્તાનમાં 'પીશીન'ની ખીન નજદીકનો મુલક. પેહેલવી સરેહ કરનારાઓપ્રમાણે કાબુલ.
૮ ઉર્વ.	એ કયો મુલક તે ચોકસ નથી. ડા. હાઉગ એને કાબુલ ધારેછે.
૯ ખનેન્ટ, જેની રાજધાની વેહર્કાન.	કોઈ એને હિર્કાન્યા (Hircania) નો મુલક ધારે છે. ડા. હાઉગ એને ખન્દહાર (કન્દહાર) ગણે છે. વેહર્કાન તે કન્દહાર નજદીકની અર્ગન્દ—આબ નદીનો મુલક.
૧૦ હરખઇતિ.	અસલી એરેકોશીઆ.
૧૧ હએતુમત.	હેલ્મંદ નદીવાળો મુલક.
૧૨ રઘ.	રએ.
૧૩ ચર્ખ.	ખોરાસાનમાં એ નામનું જણાયલું એક શેહેર છે.
૧૪ વરેન.	ગીલાંન.
૧૫ હસ હિંદુ.	સપ્તસિંધુ. પંજાબની નદીઓવાળો મુલક.
૧૬ રંગા.	એની જગ્યા અચોકસ છે. કદાચ પુરાણાં ઇરાનવેજની નજદીકમાં કોઈ જગ્યા.

ઈરાનની પ્રાકૃતિક ભૂગોળ.—ઈરાનના મુલકની પ્રાકૃતિક હાલતનો સામટો સંપૂર્ણ ચિતાર આપણી સન્મુખ ધરવો હોય તો, પ્રોફેસર ગાઈગિરના કહેવાપ્રમાણે ખચીત સૌથી સરસ રીતે તે આપણને મેહેર યષ્ટ (ફ. ૧૪) માંથી મલે છે. એ યષ્ટમાં, જ્યાં મેહેરનેમાટે કહે છે, કે તે પહાડોનાં મથાળાં ઉપરથી સઘળા ઈરાનનાં મુલકઉપર નજર નાખે છે, ત્યાં ઈરાન-નેમાટે કહે છે કે, "તેનીઉપર ઉંચા, પુરઘાસવાળા, પાણીથી ભરપુર, ગાયઢોરોને પોષણ (ઘાસચારો) આપતા પહાડો ઉગી નીકળેલા છે. તેનીઉપર ઓહોળા પાણીવાળા અને ઉંડા ચશ્મા આવેલા છે. તેઉપર વાહાણ ફરી શકે એવી ઓહોળી નદીઓ, આઇ-શકત, પોઉરૂત, મર્વ, હીરાત, ગાઉમ (ની રાજધાની) સુખ્દ અને ખાઈરીજમતરપ વહે છે."

ઉપલો ફકરો, જે અઈર્ય મુલકની કુદરત સંબંન્ધી હાલતનું સંક્ષેપ પણ સંપૂર્ણ ચિત્ર આપણી સન્મુખ ધરે છે, તેઉપરથી આપણને એ મુલક સંબધી ત્રણ ચીજ માલમ પડે છે. એક તો આકે તે મુલક પહાડી હતો; બીજું આકે તે સરોવર અને પાણીના બીજા ભાગોથી ભરેલો હતો; અને ત્રીજું આ કે તેમાં મોટી નદીઓ વેહેતી હતી.

એ મુલક પાહાડી હતો. તે અવસ્તાના જૂદા જૂદા ભાગો ઉપરથી માલમ પડે છે. એ પાહાડોની એક લાંબી ટીપ જમ્યાદ યષ્ટમાં આપી છે, અને ત્યાં, તેમજ બુનદેહશ (બા. ૧૨) માં કહે છે કે, એવા ૨૨૪૪ પહાડો છે. શરૂઆતમાં વસેલાં 'અઈર્યન વએજ'ની રૂતુ દેખાડી આપે છે કે તે મુલક પાહાડી હોવો જોઈએ. વંદીદાદની પેહેલી પરગ-રદમાં વર્ણવેલા સઘળા મુલકો, નકશા ઉપર નજર કરતાં માલમ પડે છે કે, ૩૦ થી ૪૦ દીગ્રી ની અક્ષાંસ (Latitude) ઉપર આવેલા છે. ભૂતલ વિદ્યાને લગતા હાલના કોઈપણ નકશાઉપર નજર કરતાં માલમ પડે છે, કે એ અક્ષાંસો વચ્ચેથી "આખા વરસની સરાસરી ગરમીની પસાર થતી લીટી" (Isothermal line) ૭૦ દીગ્રીની છે. જાનેવારીમાં વધારેને વધારે થડીની પસાર થતી લીટી (Isocheimal) ૫૦ ડીગ્રી ની છે, અને જુલાઈમાં વધારેમાં વધારે ગરમીની પસાર થતી લીટી (Isotheral) આસરે ૯૦ દીગ્રી ની છે. ત્યારે વંદીદાદમાં જણાવેલી ઠંડા

માસ થંડી અને બે માસ ગરમીની રૂતુ એ મુલકના નીચલા સપાટ ભાગોઉપર તો નહિ હોય, પણ તે ઉંચી પહાડી જગાઉપર હોવી જોઈએ.

વળી ઈરાની ટોળો, જે વંદીદાદમાં વર્ણવેલા એ મુલકમાં વસ્યો, તે પોતાની આગલી ભરવાડી હાલતમેલી ખેડુતી હાલત પકડી એક ઠેકાણે ઠરી ઠાંમ થઈ વસ્યો. હવે ભરવાડો પોતાનાં ગોવાળાંને ચરાવા પહાડી મુલકોતરફ જઈ વસેલા. તેથી જ્યારે એ આર્ય ટોળો ભરવાડી પેશો છોડી પોતાનો ખેડુતીધંધો પકડી ઠરી ઠાંમ થઈ રહ્યો, ત્યારે તેણે પોતાના અસલી પ્રવાસનીજ જગ્યા પસંદ કરી.

વંદીદાદમાં જ્યાં સખ્ત રૂતુનું વર્ણન આપે છે, ત્યાં બરફ, કરાં વિગેરે પડવાની વાત આવે છે, દાખલાતરીકે, બરફ કરાં વિગેરેનું તોફાન થાય ત્યારે લાસને ઘરમાં થોડા દિવસ રહેવા દેવાને ફર્માવે છે. હવે એ બરફ કરાં પડવાનો કુદરતી દેખાવ નીચલી સપાટ જગા કરતાં ઉચી પહાડી જગાના પર વધારે સંભવીત છે. એ પહાડોવિશે ડા. ગાઈગરે નીચલું રસીલું વર્ણન 'લ મ્યુઝેઓ' નામના ચોપાનીઆનાં બીજાં પુસ્તકના પેહેલા અંકમાં આપ્યું છે:[1]

"અવસ્તાના વખતના લોકોની જમીન પહાડીછે; પહાડોનાં શિખરો વાદળાંને અઠડે છે. અધારી ખીણો અને ઉભા ઢોળાવો આપણને ઉંચાણે આવેલી ઘાસવાળી જમીનઉપર લઈ જાય છે. પહાડોની ઘળતી બાજુઓ પુષ્કળ લીલોતરીથી ઢકાયલી અને પુષ્કળ નાળાંઓથી છટકાવ થયલી હોય છે. પહાડોની હારની આસપાસ ઘણાં મોટાં મેદાનો અને ખીણો આવેલાં છે, જેનીઉપર મોટાં નાળાંઓ હોય છે, કે જેથી ત્યાં મોટાં સરોવર બની રહે છે. તોપણ ત્યાંની ફળફળાદીને લગતી આબાદી ઘણીજ થોડી છે. તેમનો મોહટો ભાગ તો વેરાંન જગ્યાઓ અને રેતીનાં રણો છે. આએ રણોની રેતી વારેઘડીએ નીમકથી ભરેલી હોય છે જે વિષેનો ઇસારો અવસ્તામાં બી આવેલો છે. અવસ્તામાં બી આએ દેશની વેરાંન પણ બીલોરનાં જેવી સ્વચ્છ

---

૧ જુઓ જ્ઞાનવર્ધક (એપ્રીલ ૧૮૮૩) માં મરહુમ દસ્તુર પીરોજજી જામાસ્પજીનો તરજુમો.

જગાઓનેમાટે તથા તેમની ઝળકતી સફેદી સાથની જમીનનેમાટે એક ગમ એવું કહે છે, કે 'વએ (રામ) યજદને દેશોના સરદાર અઉર્વસારે સફેદ અને ઝળકતી ઉજડ જગા (જંગલ) માં ઈજ્યો.' (રામ યષ્ટ, કર્દો ૮ મો, ફ. ૩૧ મો).

વળી મેહેર યષ્ટના ઉપલા ફકરામાં જે સરોવરો અને નદીઓ વિષે જણાવ્યું છે તે પણ એ પહાડોનું પરિણામ છે. એ મુલકના, બુનદેહેશ પ્રમાણે, આસમાન સાથ જઇ મળેલા, બુલંદ, આસરે ૨૦૦૮૦ ફીટની ઉંચાઈના અલબુર્જના પહાડોની શીખરો બરફથી ઢકાઇ રહેતી હતી. એમ તે હાલમાં પણ રહે છે, કારણ કે તેની જાથુક બરફ બંધાઇ રહેવાની લીટી (Line of perpetual snow) ૧૦૦૦૦ થી ૧૧૦૦૦ ફીટ છે. એ શીખરોપરનો બરફ પીગળી નદીનાળાં અને સરોવરો ઉત્પન્ન થતાં હતાં. એ સરોવરોમાં મુખ્ય કાસ્પીઅન, એરલ, હામુન અને ઉરૂમીઆના સરોવરો છે; અને નદીઓમાં મુખ્ય સરદર્યા, આમુદર્યા, હરીરૂદ અને હેલમંદ નદીઓ છે.

વળી એ મુલકની પહાડી પ્રકૃતિની અસર ત્યાંના વસનારાઓ ઉપર થઈ હતી. પહાડી લોકો હમેશાં બાહાદુર, સાદા, સ્વતંત્ર, ઉદ્યોગી અને પ્રમાણિક હોય છે. તેમ એ મુલકના રેહેવાસીઓ પણ હતા. પહાડોની કઢણોની કઠણ જગ્યાઉપર ખેતી કરવી, એ મેહેનત અને સબુરીનું કામ છે. વળી એ અવસ્તાવાળાઓને તો બાહાદુર અને હિમ્મતવાન રહેવાનું બીજું એક ખાસ કારણ હતું. તેઓ આગલી ભરવાડી ભટકતી જીંદગી મેલી દેઇ આએ નવા પેશામાં પડ્યા હતા, તેથી તેઓને રાત દહાડો ભરવાડી રખડતી જીંદગીવાળાઓના હુમલાથી સાવચેત રહેવું પડતું હતું અને કેટલીક વાર લડવું પડતું હતું.

વળી તેઓનો સ્વભાવ માયાળુ અને મિત્રાચારી ભરેલો હતો. ભરવાડી ટોળાઓના હોમલાથી તેઓ એકમેકનું રક્ષણ કરવાને તૈયાર થતા અને એકમેકને મદદ કરતા; તેથી તેઓ એકમેક ઉપર ચાહ રાખતા અને માયાળુ થતા. ખેતીને અર્થે તેઓને પોતાનાં ખેતરોની નજદીક વસવું પડતું હતું. ત્યાં ભરવાડી જીંદગીવાળાઓથી પોતાનો બચાવ કરવા તેઓ નાહના ગામડાં કરી રહેતા. એટલી સાંકડી હદની સંખ્યામાં કુદરતી રીતે તેઓ એકમેકને ચાહતા હતા.

વળી જાંનવર તરફ તેઓ ઘણો પ્યાર રાખતા. તેઓના ખેતીના નવા ધંધામાં જાંનવરો તેઓને વધારે ઉપયોગી થઈ પડતાં; તેટલામાટે તેઓ તેની ખાસ સંભાળ લેતા. પેલા લુટારા ભરવાડીઓ આવી એઓને મારફાર કરી જતા, એટલુંજ નહિ, પણ એઓનાં પશુ ઢોરો વટીક ચોરી લેઇ જતા. એટલામાટે એ પશુઓનું રક્ષણ કરનાર કુતરાઓને અવસ્તામાં વખાણ્યા છે.

ઇરાનના મુલકની પ્રકૃતિક હાલતની તેની રૂતુ ઉપર અસર—રૂતુઓ વિષે અવસ્તા ઉપરથી માલમ પડે છે કે, ઉનાળો અને શીઆળો, એ બે રૂતુઓ ત્યાં મુખ્ય હતી, જોકે બુનદેહશમાંતો ચાર રૂતુઓનું વર્ણન છે. એ બે રૂતુઓ ત્યાં ઘણી સખત લાગતી હતી, કે જેમ તે દરેક મુલકના છેક માહેલા ભાગ (inland regions)માં લાગવી જ જોઇએ. જુદા જુદા મુલકોમાં ફુકતા પવનોમાં ઉત્તર તરફનો પવન ઘણો ધિક્કાર પામ્યો છે. ઉત્તર તરફ આવેલા બરફના પહાડો ઉપરથી ફુકતા શીતળ પવનો તંદરૂસ્તીને નુકસાન કરતા હતા. વળી કેટલાક ભાગોમાં ઉત્તરે આવેલા વેરાન મુલકો તરફથી ગરમીની મોસમમાં ગરમ પવન ફુકતા હતા. એ કારણને લીધે ઉત્તર દિશાને ધિક્કારી કહાડી છે. ઉત્તર દિશાને ધિક્કારી દક્ષિણ દિશાને શ્રેષ્ઠ ગણવાનાં બીજાં પણ કુદરતી કારણો છે. આપણી પૃથ્વીના દક્ષિણ ગોલાર્ધમાં ઉત્તર ગોલાર્ધ કરતાં પાણીનો મોટો ભાગ છે. એ કારણને લીધે દક્ષિણ બાજુથી ફુકતા પવન ઘણાખરા દર્યા તરફથી હોવાને લીધે હમેશાં તંદરૂસ્તીને ફાયદો કરનારા છે. પાણી, તેની ખાશ ગરમી વધારે હોવાને લીધે ગરમી અને થડીનું ભંડાર થઇ પડે છે અને બેઉને સમધાત રાખે છે. વળી સૂર્યની અસર પણ તેની ચાલને લીધે ઉત્તર કરતાં દક્ષિણે વધારે છે. એજ કારણને લીધે, કહે છે કે, એક ઝાડના ઉત્તર ભાગ કરતાં દક્ષિણ ભાગ ઉપર ફળોનો પાક વધારે થાય છે. એ કારણને લીધે વંદીદાદની ત્રીજી પર્ગર્દની સેવટે કહે છે કે "દક્ષિણ દિશા તરફનો પવન વાતાવરણને સાફ કરે છે." એ પ્રમાણે ત્યારે ઇરાનના મુલકની પ્રાકૃતિક હાલતને લીધે અવસ્તામાં ઉત્તર તરફનો પવન ધિક્કાર પામ્યો અને દક્ષિણનો સ્તુતિ પામ્યો.

બાબ બીજો.

ઇરાનની તવારીખનાં સાધનો.

અસલી ઇરાનની તવારીખ ઘણુંક સાધનો ઉપરથી ઉપજાવી શકાય છે. એ સર્વ સાધનોના બે મુખ્ય વર્ગ થઈ શકે.

૧ ખુદ ઇરાની સાધનો.

૨ પારકાં યા નહિ–ઈરાંની એવાં સાધનો.

૧ પેહેલાં યાને ખુદ ઇરાની સાધનોમાં નીચલાં મુખ્ય છે.

(ક) અવસ્તામાં મળતા ઇતિહાસીક એશારાઓ.

(ખ) ખિલારોકી લખાણો.

(ગ) પેહેલવી પુસ્તકો.

(ઘ) આરબી પુસ્તકો.

(ઙ) ફારસી પુસ્તકો.

૧ ઇરાની સાધનો. (ક) અવસ્તા—એ ઇરાની સાધનોમાં અવસ્તા આપણું પેહેલું ધ્યાન ખેચે છે. એમાં આપણને કોઈ ઇતિહાસીક સીલસીલાબંદ લખાણુ મલતું નથી, પણ છુટા છવાયા ઇતિહાસીક ફકરાઓ અને એશારાઓ મલે છે. ઇરાનની તવારીખ માટે જો પેહેલવી, આરબી યા ફારસી સાધનો ન હતે, તો ફક્ત અવસ્તા ઉપરથી ઈરાંનની તવારીખના કોઈ સીલસીલાબંદ ભાગો ઉપજાવી શકાતે નહિ. ત્યારે ઇરાંનની તવારીખના સંબંધમાં અવસ્તા આપણને જે મદદ કરે છે, તે આ છે કે, પાછળા વખતનાં પેહલવી અને ફારસી પુસ્તકોમાં, અને મુખ્ય કરી શાહનામાં જેવાં ફારસી પુસ્તકોમાં, ઇરાનની જે અસ્લી તવારીખ આપણને મલે છે, તેને તે કેટલીક બાબતમાં ટેકો આપે છે. તે દેખાડે છે કે પાછળા લખનારાઓએ જે ઇતિહાસીક પુરૂષો માટે કેટલુંક કહ્યું છે, તે કલ્પિત યા જોડી કહાડેલું નથી, પણ ખરૂં પુરાણું છે. અવસ્તાના એ ઇતિહાસીક એશારાઓ, પેહેલવી ફારસી પુસ્તકોવગર નહિ સમજ પડે એવા થઈ પડતે. એ એશારાઓ, ઉપર પેહેલવી ફારસી લખાણોએ રોશની નાખી છે. વળી યાદ રાખવું કે, અવસ્તા જે ઇતિહાસીક એશારાઓ પુરા પાડે છે, તે, અવસ્તા લખાયા તે જમાનાના અને તેની આગમચના જમાનાના છે, એટલે ઇરાનની તવારીખનાં જે જુદાં જુદાં

વંશો જણુયલાં છે, તે વંશોમાનાં પેહેલાં બે વંશનાજ-પેશદાદીઅન અને કેઆંનીઅન વંશનાજ-છે.

(ખ) ખિલારોકી લખાણોમાં મલતી તવારીખ— અવસ્તા પછી ઇરાનનાં પુરાણાં ખિલારોકી લખાણો ઇરાનની આગળી તવારીખનું બીજું સાંધન યા મૂળ છે, અને તે અગત્યનું મૂળ છે. આપણે ઉપર કહ્યું તેમ, જ્યારે અવસ્તા આપણને પેશદાદીઅન અને કેઆનીઅન વંશોની તવારીખના કોઇક સફાઓ પુરા પાડે છે, ત્યારે ખિલારોકી લખાણો હખામનીઅન વંશની તવારીખના અગતના સફાઓ પુરા પાડે છે. ખિલારોકી લખાણોમાં, પહાડો ઉપર કોતરેલા લેખો અને વાસણ યા ચંબુ (vase) જેવી ચીજો ઉપર કોતરેલા લેખો, એઉ સમાય છે. આ એમાં પાહડો ઉપર કોતરાયલી તખ્તીઓ મુખ્ય કરી અગતની છે. ઇરાનના માહાત્મા પાદશાહ દારાયસનાં રાજ્યની ઘણી હકીકત તેણે બેહીસ્તુનના પાહડ ઉપર કોતરાવેલી જગપ્રસિદ્ધ તખ્તીઓ ઉપરથી મલે છે. જેમ અવસ્તાનાં ઇતિહાસીક લખાણ યા એશારાને બીજા ઇરાની સાધનો, જેવાં કે પેહલવી ફારસી લખાણોથી ટેકો મલે છે, તેમ એ ખિલારોકી લખાણોને ટેકો આપવાને માટે કોઈ અગતનાં પહેલવી ફારસી લખાણો નથી. પણ એ ખિલારોકી લખાણોને આગલા યુનાની અને રૂમીલખનારાઓ, જેઓ 'કલાસીકલ' લખનારાઓને નામે જણાયલા છે, તેઓથી ટેકો મલે છે. જ્યારે ટેકો મલે છે એમ આપણે કહીએ, ત્યારે આ બાબતના સંબંધમાં યાદ રાખવાનું છે, કે એ હખામનીઅન વંશના નામાંકિત પાદશાહોએ પોતાની કેટલીક કીર્તિ યુનાન સામેની લડાઇઓમાં મેળવી હતી; તેથી યુનાનીઓ તેઓ માટે અને તેઓની જીંદગી, કામ, ધર્મ, રીતભાત, રાહરસમ, સંસાર વિગેરે માટે જે કહી ગયા છે, તે ઘણી સંભાળથી તપાસીને માન્ય કરવાનું છે. પોતાનો યુનાન દેશ, જેણે ઇરાની પાદશાહોને હાથે કેટલાક ફટકા ખમ્યા હતા, તે દેશ તરફની પ્રીતિએ, અને દુશ્મનોના એક દેશ તરીકે ઇરાંન સાંમેના કેટલાક અભાવે તેઓને ઇરાંન માટે કેટલુંક નહિ માનવા જોગ બોલતા અને કહેતા કર્યા છે.

(ગ) પેહેલવી પુસ્તકોમાં મળતી તવારીખ— અવસ્તા અને ખિલારોકી લખાણ પછી ઇરાનની પુરાણી તવારીખ માટે

આપણે પેહેલવી પુસ્તકો તરફ જોવાનું છે. એ તવારીખના સંબંધમાં અવસ્તાના કેટલાક એશારાઓ ઉપર પેહેલવી પુસ્તકોએ ઘણીક સુંદર રોશની નાખી છે. પણ તે ઉપરાંત તેઓએ તવારીખ સંબંધી પોતે કેટલુંક નવું કહ્યું છે. અલબતે કમનસીબે આપણે કોઇ પણ આખાં પહેલવી પુસ્તક તરફ આંગળી દેખાડી કહી શકતા નથી, કે આ પુસ્તક ઇરાનની પુરાણી તવારીખનું છે; પણ બુનદેહેશ, દીનકર્દ, મીનોખેરદ, અયાદગારે જરીરાંન, શત્રોઇહા એ અઇરાંન, અફ્દીઅ વ સહીગીઅ એ સીસ્તાંન, અને કારનામે એ અર્દેશર બાબેગાન, જેવાં પુસ્તકો માટે આપણે કહીશું કે તેઓમાં ધર્મ, સંસાર, વિદ્યા, ભૂગોલ વિગેરેની કેટલીક બાબતો સાથે તવારીખનું કેટલુંક લખાંણ ભેળાયલું મળે છે. વળી પેહેલવી સાહિત્યનો તે ભાગ, કે જે અવસ્તાના તરજુમાનો બનેલો છે, તેમાં પણ કેટલાક તવારીખ-રૂપી એશારાઓ, જે ખુદ અવસ્તામાં આવેલા છે તે, અને તે ઉપ-રાંત બીજા આવેલા છે.

પણ ઇરાનની તવારીખ માટે સાંમગીરી (materials) પુરાં પાડનારાં સાધન તરીકે, પેહેલવી સાહિત્ય તરફ નજર કરતાં, જે પુસ્તકો હાલ બચી રહેલાં હૈયાત છે, તેઓ તરફજ જોવાનું નથી, પણ જે કેટલાંક પુસ્તકો ગુમ થઇ ગયાં છે, તે તરફ પણ જોઇ તેઓને યાદ કરવાનાં છે. ફીરદોસીનું શાહનામું ફારસી ભાષામાં છે. પણ એ નામીચો સાએર એકથી વધુ જગ્યાએ પોતાનાં મૂળ તરીકે પેહેલવી પુસ્તકોને કબુલ રાખે છે. સાસાનીઅન શાહાનશાહતની પડતી સાથે જેમ અવસ્તાનું તેમ પેહેલવીનું ઘણુંક સાહિત્ય આરબોને હાથે નાશ પામ્યું હતું. જેમ મિસરનાં સીકંદ્રીઆનાં નામીચાં પુસ્તકખાનાનાં સાહિત્યએ તેમ ઇરાનનાં સાહિત્યએ પણ તેઓને હાથે મોટો ફટકો ખાધો હતો. એમ ઘણુંક નાશ પામવા છતાં કેટલુંક એ શાહાનશાહતની પડતી પછી કેટલાંક વર્ષ સુધી બકાત રહ્યું હતું. દાખલા તરીકે, ફીરદોસી પોતાનાં શાહનામાના દિબાચામાં બાસ્તાંનનામુ નામનાં તવારીખનાં એક પુસ્તક માટે બોલે છે, જે ઇરાનની આગળી તવારીખનું પુસ્તક હતું. તે પોતે પેહેલવી જાણતો હતો અને તેથી તે કેટલીક જગ્યાએ પોતાની સાંમગીરીનાં મૂળ તરીકે પેહેલવી પુસ્તકનો એશારો કરે છે.

આ મુજબ ત્યારે પેહેલવી સાહિત્યનાં હાલમાં જે પુસ્તકો બચી રહેલાં છે તેઓનેજ આપણે ઇરાનની તવારીખના કોઇક ભાગો યા એશારાઓ માટે આભારી નથી, પણ જે કેટલુક પેહલવી સાહિત્ય ફીરદોસીના વખતમાં હૈયાત હતું, અને જે તેને, અને તેના જેવા કોઇક બીજા લખનારાઓને, સાંધનો પુરાં પાડી નાશ પામ્યું છે, તેનેપણ આભારી છિએ.

વળી યજદજર્દની હાર પછી આરબોને હાથે જે સાહિત્ય નાશ પામ્યું, તે સાહિત્ય, જોકે પુસ્તકોમાં નાશ પામ્યું, તોપણ ઘણોક વખત બાપદાદેથી ઉતરી આવેલી વાતો યા દંતકથા તરીકે ફીરદોસીના વખત સુધી ઉતરી આવ્યું હતું. ફીરદોસી વારે ઘડીએ એક યા બીજા 'દેહકાંન' માટે બોલે છે, કે તેણે તે દેહકાંન મારફતે કેટલીક હકીકત સાંભળી હતી. એ દેહકાંનો તે બાપદાદેથી સાંભળીને યાદ રાખનાર ઈરાનના કોઇ બુજોર્ગ પુરૂષો હતા. એ દંતકથાઓમાંથી કોઇકનું મૂળ પણ કોઇક નાશ પામેલું પેહેલવી સાહિત્ય હોય.

વળી ઈરાનનું એ પેહેલવી સાહિત્ય નાશ પામતાં પોતાની કેટલીક ઈતિહાસીક હકીકતો અને બીજી બાબતો આરબીમાં તરજુમાઓમારફતે આરબોને આપતું ગયુ હતું. કેટલાક આરબી લખનારાઓ એ તરજુમાઓને આભારી હતા. કેટલાક જાણીતા આરબ લખનારાઓ તો પોતે જાતે, યા બે ત્રણ પેહેડીથી, ઈરાની જરથોસ્તીઓ હતા. ત્યારે ઈરાનની તવારીખ ઉપર પેહેલવી સાહિત્યની ઉપયોગી અસર એ આરબી તરજુમાઓ મારફતે પણ હતી.

આ તપાસ મુજબ પેહેલવી સાહિત્યએ ઇરાનની તવારીખને ઈતિહાસીક સાંમગીરી નીચલાં સાધનો મારફતે પુરી પાડી છે.

૧ બચી રહેલાં પુસ્તકો મારફતે.

૨ હાલમાં નાશ પામેલાં પણ ફીરદોસી જેવા લખનારના વખતમાં બચી રહેલાં પુસ્તકો મારફતે.

૩ બાપદાદેથી 'દેહકાંનો' જેવા બુજર્ગોને મોંહોડેથી ઉતરી આવેલી દંતકથા મારફતે, જે દંતકથામાંની કોઇક અસલી પેહેલવી

ગુમથાયલાં લખાણો ઉપરથી મુખ્ય કરી ગીતો યા ખયાલો મારફતે, ઉતરી આવી હતી.

૪ આરબીમાં તરજુમો થયલાં કોઇક પુસ્તકો મારફતે.

(ઘ) આરબી પુસ્તકો મારફતે મળતી તવારીખ— આપણે ઉપર જણાવ્યું તેમ, ઘણાંક પેહેલવી પુસ્તકોનો આરબીમાં તરજુમો થયો હતો. તેવાં પુસ્તકોમાં તવારીખનાં પણ હતાં. તેથી જ્યારે આરબોને હાથે કેટલાંક પેહેલવી પુસ્તકો નાશ પામ્યાં હતાં, ત્યારે તે પેહેલવી પુસ્તકોમાં સમાયલી કોઇક બાબતો આરબીમાં જળવાઇ રહી હતી. એવાં સાંધનોને આધારે કેટલાક આરબ લખનારાઓએ ઇરાનની તવારીખ બાબે લખાણ કર્યું છે. એવા લખનારાઓમાં તબરી અને માસુદી જાણીતા છે.

વળી ઘણાક આરબો, આરબોએ ઇરાન જીત્યું તેની આગમચ, ઇરાનીઓના સંબંધમાં આવ્યા હતા. તેઓ ઈરાનીઓને ખંડણી આપતા હતા. ખાસ કરીને સાસાનીઅન જમાનામાં એમ હતું. ખુસ્રુ કોબાદ, જે તેને લગાડવામાં આવેલા 'અનુશેરવાંન'ના એલકાબ ઉપરથી 'નોશેરવાન' તરીકે, અને તેનાં અદલ ઇનસાફ ઉપરથી 'નોશેરવાન અદલ'[1] તરીકે જણાયલો છે, તેનાં રાજ્યના વખતમાં આરબોના સરદાર મનજર (પશ્ચિમ ભણીના લખનારાઓ પ્રમાણે અલમોન્દર Almondar)ના આરબો ઇરાનીઓ સાથે વધારે સંબંધમાં આવ્યા હતા. નોશેરવાનની રોમનો સાથની લડાઇમાં એ આરબોનો કેટલોક હાથ હતો.

ત્યારે આરબોના ઇરાનીઓ સાથના એ સંબંધને લીધે પણ તેઓને ઇરાનની તવારીખના કોઇક સફાઓની ખાશ માહીતી હતી. એ સબબે પણ આરબ લખનારાઓને ઈરાનની તવારીખ બાબે કેટલીક હકીકત મળી હતી.

---

(૧) ઇરાન અને અરબસ્તાન વચ્ચે નોશેરવાન અદલની આગમચના સંબંધની બાબત માટે, જુઓ મારાં "શાહનામાનાં દાસ્તાનો. ભાગ બીજો" પાનાં ૯૧ થી ૯૪

(ઙ.) ફારસી પુસ્તકો મારફતે મલતી તવારીખ.—ઇરાનની તવારીખ પુરી પાડનારાં સાધનોમાં ફારસી લખનારાઓનાં પુસ્તકો છેલ્લાં આવેછે, પણ તે ઓછી અગતનાં નથી. પુરાંની ફારસી ભાષા પેહેલવીનાં બાલક સમાન હતી. તે ભાષામાં પેહેલવીનું કેટલુંક સાહિત્ય તરજુમો થઈ ઉતરી આવ્યું હતું તે સાહીત્યમાં તવારીખનું પણ સાહીત્ય હતું.

ઇરાનની તવારીખનાં ફારસી સાહિત્ય[1]માં ફીરદોસીનું શાહ-નામું પેહેલી જગ્યા રોકે છે.

ફીરદોસીનું શાહનામું.—ફીરદોસીનું શાહનામું દુનિયાંની થોડીક જાણીતી વીરરસ કવિતાઓ (Epics)નાં પુસ્તકોમાંનું એક છે. યુનાનીઓમાં ઇલ્યિદે અને હિંદુઓમાં માહાભારતે જેવી પ્રસિદ્ધતા મેળવી છે, તેવી ઇરાનીઓમાં શાહનામાએ મેળવી છે. વીરરસ કવિતાઓના બે પ્રકાર હોય છે. ૧ રાજ્યસંબધી વીરરસ કવિતા, એટલે કે દેશના પાદશાહ પેહેલવાનો જેવા વીર અથવા પરાક્રમી પુરૂષો સંબંધી; અને ૨ ધર્મસંબંધી. જ્યારે મીલ્ટનની "પેરેડાઈઝ લોસ્ટ" પાછળા પ્રકારની વીરરસ કવિતા છે, ત્યારે ફીરદોસીનું શાહનામું પેહેલા પ્રકારની વીરરસ કવિતા છે. એક વીરરસ કવિતાને ફતેહમદ બનાવવામાટે તેમાં ત્રણ મુખ્ય ગુણો હોવા જોઈએ. ૧. તે કવિતાની બાબદ એકજ હોવી જોઈએ. ૨. તે વાત મોટી અને માહાભારત હોવી જોઈએ. ૩. તે ધ્યાન ખેચનારી અને ખુશી કરનારી હોવી જોઈએ. ફીરદોસીનું શાહનામું એ ત્રણે ગુણ ધરાવે છે.

ઇરાનની આગલી તવારીખને લગતી હકીકતો એકઠી કરવામાટે ફીરદોસીની આગમચ થયલી કોશેશો.—કહે છે કે નોશેરવાંન આદેલે પેહેલવેહેલે કોશેશ કીધી હતી કે, તેની આગમચના સર્વ ઇરાની પાદશાહોની તવારીખની હકીકત એક પુસ્તકમાં એકઠી કરવામાં આવે. તેણે એ હકીકતો એકઠી કરાવી તેનું એક પુસ્તક બનાવી તે પાદશાહી કેતાબખાનામાં રાખ્યું હતું.

---

[1] ઇરાનના ફારસી વિગેરે સાહિત્યમાટે જુઓ, Brown's Literary History of Persia.

નોશેરવાન અદલ પછી યજ્દજર્દ શેહેરયારે દાનેશ્વર નામના એક ભણેલા પુરૂષને કયોમર્સથી ખુસ્રુ પર્વીજસુધીના પાદશાહોની હકીકત તૈયાર કરવાનું કામ સોંપ્યું હતું. ફીરદોસી પોતાનાં શાહનામાની શરૂઆતમાં દાનેશ્વરે તૈયાર કરેલાં પુસ્તકમાટે બોલે છે. દાનેશ્વરનું એ તવારીખનું પુસ્તક પેહેલવી જબાંનમાં હતું. ફીરદોસી પેહેલવી જબાંન જાણતો હતો, અને તેથી તેણે આ પુસ્તકનો ઉપયોગ કર્યો હતો. દાનેશ્વરનાં એ પુસ્તકનું નામ "ખુદાએ નામે" હતું. એ શબ્દનો અર્થ "દેશનાં વડાઓ યા માલેકો (એટલે પાદશાહો)નું પુસ્તક" એમ થાય છે. ફીરદોસીએ પોતાનાં પુસ્તકનું નામ "શાહનામે" એ નામઉપરથી લીધેલું દિસે છે.

ફીરદોસીને શાહનામામાટે બાબતો પુરી પાડનાર "ખુદાએ નામે" નામનાં પુસ્તકની હકીકત.—યજ્દજર્દ શેહેરયારે દાનેશ્વર પાસે તૈયાર કરાવેલું ખુદાએ નામાનું હસ્તલેખ પુસ્તક, ઇ. સ. ૬૪૧ માં, જ્યારે એ પાદશાહની આરબોને હાથે હાર થઈ ત્યારે, તે પાદશાહની ઘણીક માલમીલકત સાથે તેની ઉપર ફતેહ મેળવનાર આરબ સરદાર સઅદ વકાસને હાથ ગયું. એ સરદારે તે પોતાના પાદશાહ યા ખલીફઉપર મોકલાવ્યુ. ખલીફને તેની મતલબ પેહેલવી જાણનારાઓએ તરજુમો કરી સમજાવી. પેશદાદીઅન પાદશાહોની હકીકતથી ખલીફ ખુશી થયો અને તેણે તેનો આરબીમાં સંપૂર્ણ તરજુમો કરવાને ફરમાવ્યું. પણ આગળ ચાલતાં જ્યારે તેમાં ખુર્શેદ અને આતશની સ્તેતાયશની હકીકત અને જાલ અને સીમોર્ગનાં દાસ્તાંન જોયાં, ત્યારે તેણે તે પુસ્તક પસંદ કર્યું નહિ અને તરજુમો કરાવવાનું માંડીવાળ્યું.

પેહેલવી ખુદાએ નામાનો આરબી તરજુમો.—થોડા વખત બાદ, અબદલ્લા ઍબને અલમોકફ્ફા નામનો એક ભણેલો પુરૂષ, જે અસલ જરથોસ્તી હતો, પણ પાછળથી ઈસલાંમી ધર્મમાં વટલ્યો હતો, અને જેનેમાટે કહે છે કે, કોઈ સબબે વટલવા છતાં તે બાતેનમાં જૅરથોસ્તી હતો, તેણે એ દાનેશ્વરવાળાં પેહેલવી પુસ્તકનો આરબીમાં તરજુમો કર્યો હતો. દાનેશ્વરનાં પેહેલવી પુસ્તકનો તરજુમો કરેલાં એ આરબી પુસ્તકને "સઈઅર અલ મુલુક" એવું નામ

આપવામાં આવ્યું હતું. ઇરાનની સલતનતનો પશ્ચિમ ભાગ, જ્યાં ખલીફોનું જોર અને દોર ઘણાં હતાં, ત્યાં અસલી ઈરાની પાદશાહોની તવારીખનાં એ પુસ્તકની કદર ઘણી થોડી બુજાતી હતી. ત્યાં આરબો મોટી સંખ્યામાં આવી વસ્યા હતા, સબબ કે એ પશ્ચિમ ભાગ તેઓના અર્બસ્તાનના મુલકની નજદીક હતો. તેઓએ વળી ત્યાં કેટલાંક નવાં શેહરો સ્થાપી તેઓમાં પોતાની આરબી ભાષા ફેલાવી હતી. "જેનો દોર તેની દીન," એ કહેતી પ્રમાણે, ઈરાનના પશ્ચિમ ભણીના મુલકોમાં, અસલી ઈરાની ધર્મ, સંસાર, રીત-ભાત, સાહિત્ય વિગેરેના શોખમાં અતી ઘણો ફેરફાર થયો હતો. તવા-રીખ પ્રમાણે, કોઈપણ ફતેહ કરતી પ્રજાએ ફતેહ કરેલી પ્રજામાં એટલી ઝડપથી પોતાના દોર સાથે દીનને ફેલાવી નથી કે જેટલી ઝડપથી આરબોએ ઈરાનમાં ફેલાવી. એ સઘળું ઈરાનના પશ્ચિમ ભાગમાં મોટે ભાગે બન્યું હતું. તે પશ્ચિમભાગ વિચાર આચાર અને લાગણીમાં ઘણો જલદીથી ઈસલાંમી આરબો તરફ ખેંચાવા લાગ્યો હતો. એ સબબે અસલી જરથોશ્તી ઇરાની પાદશાહોની હકીકતનો શોખ પણ તેમાંથી ઓછો થયો હતો.

ઇરાની સલતનતના પૂર્વભાગમાં ઇરાનની આગલી તવારીખની કદરશનાસી.—પણ ઈરાની સલતનતના પૂર્વભાગમાં મામલો એટલી બધી હદે ગયો નહતો. તેનો મુખ્ય સબબ આ કે, તે ભાગ ખલીફોની રાજધાનીથી દૂર હતો. ત્યાં અરબો મોટેભાગે વસ્યા નહતા. ત્યાં આરબ દોર ચાલતો હતો ખરો, પણ તે ઘણો પગભર ન હતો. જોકે લોકોના ઘણા ભાગે ઈસલામી ધર્મ અખત્યાર કર્યો હતો, તોપણ તેઓની લાગણી અને વિચાર આચાર સંપૂર્ણ રીતે ફેરવાયા હતા નહિ. ત્યાંના લોકો હજી ઈરાનની પુરાણી હકીકતઉપર ફીદા હતા. તેથી તેવી હકીકતનું પુસ્તક તેઓની કદરશનાસી ખેંચતું હતું.

વળી અસલી ઈરાની પાદશાહોની હકીકતોની કદરશનાસી માટે એ પૂર્વભણીના મુલકોમાં બીજો પણ સબબ હતો. તે રાજદ્વારી કુનેહનો સબબ હતો. એ પૂર્વભણીના મુલકોમાં હાકેમો આસ્તે આસ્તે ખલીફની સત્તા દૂર કરી સ્વતંત્ર થવા માગતા હતા. એમ સ્વતંત્ર થવામાટેના

માર્ગોમાંનો એક મુખ્ય માર્ગ પોતાની હકુમત હેઠળની પ્રજાનું દિલ જીતી લેવાનો હતો. એમ દિલ જીતી લેવાના માર્ગોમાંનો એક માર્ગ આ હતો કે જે વિચારો, વચનો યા કાંમોમાટે તે પ્રજા શોખ, લાભ, યા લાગણી ધરાવતી હોય, તે વિચારો, વચનો યા કાંમોને ઉત્તેજન આપવું કે તેથી લોકો ખુશી થાય. હવે, ઉપર જણાવ્યું તેમ, પૂર્વભણીના સીસ-તાંન તરફના મુલકોનાં લોકો, જોકે, મોટે ભાગે, દીને ઇસ્લાંમી બન્યા હતા, તોપણ તેઓની રગોમાં અસલી ઈરાની લોહી અને લાગણી દોરતાં હતાં. તે લાગણીને અટકાવા કાજે યા જુદું રૂપ આપવા કાજે, ખલીફનાં પાયતખ્તથી દૂર દેશના એ મુલુકોમાં ચુસ્ત ઇસ્લાંમી જોર, દોર, જુમ યા ઝનુન, પશ્ચિમભણીના મુલકો જેટલાં નહતાં. તેથી લોકો હજુર અસલી જરથોશ્તી ઈરાનની હકીકતોમાટે શોખ ધરાવતું હતું. તે શોખ પુરો પાડવામાટે તે તરફના હાકેમો એ હકીકતો એકઠી કરવાના કામને ઉત્તેજન આપતા.

પેહેલવી ખુદાએ નામાનો ફારસી તરજુમો.—ઉપર જણાવવાપ્રમાણે પોતાની હકુમત હેથળની પ્રજાની લોકપ્રીયતા જીતી લેવા કાજે કોશેશ કરનાર પેહેલો પુરૂષ સીસ્તાંનનો હાકેમ યાકુબ એબને લૈસ હતો. તેણે ઈરાનથી દાનેશ્વરવાળાં પેહેલવી "ખુદાએ-નામા"ની નકલ મેળવી, તેનો ફારસીમાં તરજુમો કરાવવાનું કામ પોતાના વજીરને સોપ્યું હતું. એ તરફના ઘણાકો હજુર પેહેલવી ભાષાનું જ્ઞાન ધરાવતા હતા અને ઘણાકો પેહેલવી બોલતા હતા. તેવા-ઓની મદદથી એ પુસ્તકનો ફારસીમાં તરજુમો થાયો.

એ યાકુબના વંશના હાથમાંથી એ મુલકની હકુમત ઈ. સ. ૯૦૭ માં સામાનીઅનવંશ, જે વંશ સાસાનીઅનવંશ સાથ કાંઈક સંબંધ ધરાવતું હતું, તેના હાથમાં ગઈ. તે વંશના અબુસલીહ મનસુર નામના પાદશાહે, ઈ. સ. ૯૬૦ માં, દકીકી નામનો સાએર, જે જરથોશ્તી હતો, તેને ઉપલા યાકુબ એબને લૈસવાળા ફારસી તરજુ-માંને બેતોમાં રચવાનું કાંમ સોપચું. તેણે થોડુંક કામ કર્યું નહિ તેટલામાં એક ગોલામને હાથે તે માર્યો ગયો હતો.

કવિતામાં શાહનામું રચાવવાની માહમદ ગીઝનવીની કોશેશ.—હવે એ કાંમ કોઈ બીજા લાયક સાએરના હાથમાં મેલવામાં

આવે તેટલામાં સામાનીઅનવંશનો છેડો આવ્યો, અને ગીઝનવીવંશ હકુમતઉપર આવ્યું. એ ગીઝનવીવશનો બીજો પાદશાહ હિંદુસ્તાન ઉપર હુમલો લાવનાર જાણીતો પાદશાહ મહમદગીઝનવી હતો (ઈ. સ. ૯૯૭ થી ૧૦૩૦). તે એક ચુસ્ત ઇસલાંમી હતો. પણ તે ખલીફોથી તદન છુટો અને સ્વતંત્ર થવા માગતો હતો. તે સબબે, અને વળી તે પોતે સાહિત્યનો શોખીન હતો, તે સબબે, તેણે અસલી ઈરાંની પાદશાહોની હકીકતોનું કવિતામાં એક પુસ્તક રચાવવાનું કાંમ હાથમાં લેવા ધાર્યું. એ પાદશાહનો સાહિત્ય તરફનો શોખ જોતાં, તેની મહેરબાની જીતવામાટેનો એક માર્ગ આ હતો, કે ઈરાંનની પુરાની હકીકતોનાં લખાણો તેને પુરાં પાડવાં. એ સબબે તેની દરબારમાં એવી પુરાણી હકીકતો ઘણી એકઠી થવા પામી. એટલુંજ નહિ પણ બાપદાદેથી ખ્યાલ યા ગીતોરૂપે ઉતરી આવેલી દતકથા પ્રમાણે અસલી હકીકત જાણનારાઓ પણ તેની દરબારમાં તેવી હકીકત કહેવા ભેગા મળ્યા. આ સઘળી સામગ્રી તૈયાર હતી. ખોટી ફક્ત કોઈ લાયક સાએરની હતી. શાહની દરબારમાં કેટલાક કવિઓ હતા. તેઓમાંથી તેણે અનસરીનામના કવિને કવિતામાં શાહનામું રચવાનું કામ સોંપ્યું. પણ અનસરીએ ફુરસદ ન હોવાનું બાહનું કાહાડી એ કામ ફીરદોસીને સોંપ્યું. એ જગપ્રસિદ્ધ સાએર ફીરદોસીની જીંદગીનું થોડુંક જ્ઞાન આપણ આગળ ચાલતાં મેળવીશું.

૨ ઈરાનની તવારીખ માટે પારકાં યા ઈરાની નહિ એવાં સાધનો.—ઈરાની નહિ એવાં સાધનોમાં, મુખ્ય યુનાની અને રોમન લખનારાઓનાં લખાણો છે, જે લખનારાઓ સામાન્ય રીતે “ક્લાસીકલ લખનારાઓ” તરીકે જણાયલા છે. એઓમાંથી યુનાની લખનારાઓ ઈરાનનાં હખામનીઅનવંશની તવારીખની કેટલીક હકીકતો આપે છે, કે જેવી થોડીક હકીકત આપણને ખિલારોકી તખ્તીઓ, સ્તંભો અને બીજી ચીજો ઉપરથી પણ મળે છે. રોમન લખનારાઓ જે હકીકત આપે છે તે ઘણી ખરી પાર્થીઅન યા અશકાનીઅનવંશના અને સાસાનીઅનવંશના જમાનાની છે. ઈરાનની તવારીખ લખનારા યુરોપીઅન ઓલમાઓએ યુનાની અને રોમન લખનારાઓને આધારે ઈરાનની કેટલીક તવારીખ ઉત્પન્ન કરી છે. એમ કરતાં તેઓએ મોટે ભાગે

એ ક્લાસીકલ લખનારાઓની સર્વે હકીકત ઉપર ઘણો આધાર રાખ્યો છે, પણ એમ કરવામાં તેઓએ કેટલીક ભુલ કરેલી દિસે છે.

ક્લાસીકલ લખનારાઓની હકીકત બાબે રાખવી જોઈતી સાહુચેતી.—ક્લાસીકલ લખનારાઓ પૂર્વભણીની પ્રજાઓ સાથની પોતાની લડાઈઓ અને બીજી બાબતો વર્ણવતાં પશ્ચિમને પૂર્વઉપર સરસ દેખાડવાના વિચારથી કેટલીક સહરાઘાત કરે છે. એ ક્લાસીકલ લખનારાઓમાં યુનાનીઓએ, ઈરાન સાથના યુનાનના સંબંધની બાબતમાં, એમ ઘણી સહરાહત કરીને ઈરાનીઓને ઉતરતા દેખાડી દેશાભિમાનથી યુનાનને ઘણું ચહડતું દેખાડવાની કોશેશ કરી છે. તેઓએ યુનાન અને ઈરાન વચ્ચેની લડાઈઓનાં વર્ણનમાં, યુનાનની નાની જીતવાળી કોઈ મારામારી યા નાની લડાઈને મોટી લડાઈનું રૂપ આપ્યું છે. વળી તે લડાઈમાં યુનાનની સરસાઈ દેખાડવા તેનું લશ્કર નાનું અને ઈરાનનું મોટું દેખાડયું છે.

એવી સહરાહતનો જાણીતો દાખલો "મેરેથોન"ની લડાઈનો છે કે જે લડાઈ સર એડવર્ડ ક્રેસીએ, આગલા ક્લાસીકલ લખનારાઓને આધારે, દુનિયાની મોટી ૧૫ લડાઈઓમાંની એક ગણી છે.[1]

પ્રોફેસર મેક્ષમૂલરે પણ એઓને આધારે એને એક ઘણી મોટી લડાઈ ગણી જણાવ્યું છે કે, એ લડાઈમાં જો ઈરાનીઓ હાર્યા ન હતે તો જરથોશ્તી ધર્મ આજે યુરોપના મોટા ભાગ ઉપર ફેલાયો હતે. પણ એ લડાઈની યુનાની વિગતની કેટલીક બાબતોની સરખાંમણી કરી કોઈક ભણેલા લખનારાઓએ જોયું છે કે, એ લડાઈની યુનાની હકીકતમાં ઘણી સહરાહત છે. કાઉન્ટ ગોબીનો નામનો ઈરાનનો જાણીતો તવારીખ નવેશ યુનાની હિરોડોટસનાં મેરેથોનની જંગ બાબેનાં લખાણુની કેટલીક તપાસ લેઈ કહે છે કે, એ લડાઈના યુનાની વર્ણનમાં ઘણી સહરાહત હતી. ખુદ એ લડાઈ, જેમ યુનાનીઓ જણાવે છે તેમ, કોઈ મોટી લડાઈ નહતી, પણ એક નાની લડાઈ, એક ઝહપા ઝહપી (skirmish) હતી.[2] તે કહે છે કે એ લડાઈમાં ઈરાની-

(૧) "Fifteen Decisive Battles," by sir Edward Creasy.

(૨) "Une échauffourée et rien de plus" (i. e. a skirmish and nothing more) "Histoire des Perses," par le Comte de Gobineau Tome second, p. 140.

લશ્કરની સંખ્યાની બાબતમાં પણ યુનાનીઓની મોટી સહરા-હત હતી.[1]

આ કલાસીકલ લખનારાઓએ, અને તેમાં ખાસ કરી યુનાની લખનારાઓએ, યુનાનને ચહડાવી આપવામાં અને ઈરાનને ઉતારી પાડવામાં કેટલીક સહરાહત કીધી છે, એમ હવે શાંતપણે વિચાર કરી લખનારા બીજા ગ્રંથકારો પણ જોવા લાગા છે. ચેમબરલેન નામનો એક ભણેલો લખનાર પોતાનાં એક પુસ્તકમાં[2] એ બાબે કેટલુંક વિવેચન કરે છે.

તે કહે છે કે એ "કીર્તિવંત ગણાતી ફતેહ" તો ખરેખર એક ઓછી અગતની નાની લડાઈ હતી. કે જેમાં યુનાનીઓના સારાને બદલે સામાં માઠા હાલ થયા હતા."[3] યુનાનની તવારીખનો હાલનો જાણીતો લખનાર પ્રોફેસર માહાફી મેરેથોનની એ લડાઇને "એક ઘણીજ અગતવિનાની લડાઈ"[4] ગણે છે. એ લડાઈ જેમાં યુનાની લખનારાઓએ ઇરાનીઓની મોટી હાર થયલી ગણી છે, તેમાં, હિરો-ડોટસ જેવા ખુદ એક જાણીતા લખનાર પ્રમાણે, જ્યાં જ્યાં ઈરાની સેપાહો યુનાનીઓ સાંમે લડ્યા હતા, ત્યાં ત્યાં તેઓએ યુનાનીઓને હટાડી કાહાડ્યા હતા. એ બાબે હિરોડોટસ કહે છે કે:

"જંગ ભૂમીના મધ્યભાગમાં, જ્યાં ખુદ ઈરાનીઓ અને સાસીઓ (સીસ્તાંનીઓ) હતા, ત્યાં ઈરાની લશ્કર ફતેહ પામ્યું હતું, અને તેણે યુનાનીઓની સંફ તોડી તેઓને માહેલા ભાગમાં હાંકી

---

૧ મેરેથોનની જંગ ભૂમીની મારી મોલાકાત બાબે, જુઓ મારૂ પુસ્તક, "જ્ઞાન પ્રસારક વિષયો" (ભાગ પેહેલો), પાના ૨૨૨ થી ૨૮૨.

૨ "The foundations of the Nineteenth Century," by Houston Steward Chamberlain, translated form the German, by Dr. Lees, Vol I, pp. 62-65.

૩ "This 'glorious victory' was in reality an unimportant skirmish in which the Greeks had rather the worst than the best of it" (Ibid p. 63, n.).

૪ "A very unimportant skirmish" (Ibid 63. n.).

કાહાડ્યા હતા.[૧]" હિરોડોટસ પોતે એમ કહે છે, તોપણ તે યુનાની-ઓની તરફેણમાં ઘણુંક સહરાવેલું લખાણ કરે છે. તે લખાણ ઉપર રોલીન્સન પણ કેટલોક શક નાખે છે.[૨]

હીરોડોટસ, માહાફી, ગુબીનો અને બીજા લખનારાઓને આધારે મી. ચેમબરલેન ઈરાન બાબેની યુનાનીઓએ આપેલી તવારીખમાટે કહે છે કે, તે બાબેનું સર્વ વર્ણન ખોતું બનાવેલુ છે.[૩] લોર્ડ રેડસડેલ[૪], જેણે મી. ચેમબરલેનનાં પુસ્તકનો દીબાચો લખ્યો છે, તે પણ એ બાબતમાં આ લખનાર સાથ પુરતો મલતો થાય છે.[૫]

બાબ ત્રીજો.

ઈરાનની તવારીખનું કાળચક્ર.

વખતના ભાગો.

વખતના સંબંધમાં આપણાં પુસ્તકોમાં ત્રણ ભાગો જોઈએ છિએ.

૧. બીકિનારે જમાનો (જર્વાને અકરેન), એટલે હદ વિનાનો જમાનો યા વખત, જેની શરૂઆત યા છેડો નહિ. વિદ્યાશાસ્ત્રીઓ જેને "અનંતકાળ" (Infinite time) કહે છે, તે આવો વખત છે.

૨. હદવાળો જમાનો (જર્વાને દરેઘો ખધાત), એટલે તે જમાનો યા વખત, જેની હદ બાંધી શકાય. દાખલા તરીકે, જે વખતે આપણું સૂર્યમડળ બન્યું તેની શરૂઆતના વખતનો આપણે થોડોક વિચાર કરી શકયે, તેમજ તેનો અંત આવે તેનો આપણે વિચાર કરી શકયે. વિદ્યાશાસ્ત્રીઓ પ્રગટિકરણના નિયમ મુજબ આ મંડળ કેમ

---

૧ હિરેડોટસ, બુક ૬, બાબ ૧૧૩. Rawlinson's Herodotus, Vol III, p. 502

૨ Rawlinson's Herodotus, Vol III, Appendix I

૩ "The whole decription is falsified." Vol I, p 63

૪ Ibid Lord Redesdale's Introduction, pp. XVI—XVII

૫ આ બાબે મરહુમ મી. ફીરોજ કેરસાસ્પજી દાદાચાનજીનું તવારીખનું પુસ્તક પણ કેટલુંક જોશબંદ વિવેચન કરે છે.

પ્રગટ થતું ગયું તે સમજાવે છે. ત્યારે એ વખત તે હદવાળો જમાનો યા હદવાળો વખત છે. એ પ્રગટિકરણનો, અને ખાસ કરી તેના એક ભાગનો, મુખ્ય કરી અહુરમજ્દને હાથ આપણી દુન્યાના થયલાં પ્રગટિકરણ યા પેદાયશ (બુનદેહેશ) નો એહેવાલ આપણા પુસ્તકો આપે છે.

આપણું સૂર્યમંડળ અહુરમજ્દને હાથે હસ્તીમાં આવ્યું, તેની આગમચના એવા હદવાળા જમાનાની પેદાયશનો પણ આપણા અવસ્તામાં એશારો છે. વીસ્પરદમાં તે જમાનાની પેદાયશને યાદ કરી છે ત્યાં તેને આસ્માન, પાણી, જમીન, ઝાડપાન, જાનદાર પેદાયશની આગમચ પેદા થયલી (પઓઇર્યોદાત) અને આગમચ બનેલી (પઓઇર્યો ક્રથ્વર્શ્‌ત) પેદાયશ જણાવી છે.[1]

૩. એ હદવાળા જમાનાના વિભાગો, કાળચક્રો એટલે વખતનાં દોરો (cycles) તરીકે જણાયલા છે. એવા ઘણાં કાળચક્રો જણાયલાં છે. એવું એક હાલનું ચાલુ કાળચક્ર આપણામાં, અવસ્તા પ્રમાણે[2], "ગયમરેથ્નથી સોશ્યોસ" સુધીનું, અથવા પેહેલવી, પાઝન્દ[3], ફારસી પુસ્તકો પ્રમાણે, " ગયોમર્દથી સોશ્યોસ " સુધીનું જણાયલું છે. ગયોમર્દની આગમચ દર ત્રણ ત્રણ હજારનાં બે, એટલે કુલે છ હજાર વર્ષનો કાળ જણાય છે. તેમાં ૩૦૦૦ વર્ષસુધી સર્વ પેદાયશને

---

૧ અવાઓ દામાન અષમન યજમઇદે યાઓ હેન્તિ પઓઇર્યો-દાત પઓઇર્યો ક્રથ્વર્શ્ત અષનાઅત અપાઅતચ........" (વીસ્પરદ કર્દો ૭, ફ. ૪)

અર્થ—આસ્માન પાણી........ની આગમચ પેદા કરવામા આવેલી અને આગમચ બનાવવામાં આવેલી અશો પેદાયશોને અમો માન સાથે યાદ કર્યે છિએ.

૨ " વીસ્પાઓ અષાઉનાંમ વંઘ્હીશ સુરાઓ સ્પેન્તાઓ ફ્રવષયો યજમઇદે, યાઓ હચ ગયાત્ મરેથ્નત્ આ સઓષ્યન્તાત્ વેરેથ્રઘ્નત્ (યજશ્ને હા, ૨૬ (સતુમનો કર્દો), ફ. ૧૦; ફર્વર્દીન યશ્ત ફ. ૧૪૫).

અર્થ—ગય મરેથ્નથી તે સોશ્યોસ સુધીના અશો લોકોનો તમામ ભલાં બહાદુર વૃદ્ધિ કરનારા ફરોહરોને માન સાથે અમો યાદ કર્યે છિએ.

૩ હમા ફ્રવંશ અશોઆંન, હમા યો કર્દેહા અજ ગઓમર્દ અંદા સોશ્યોસ અએદર યાદ બાદ (આફ્રીનગાનનો દીબાચો; સતુમના કર્દા સાથનું પાજ્દ ભણતર).

અર્થ—અશો લોકો, જેઓ ગયોમર્દથી તે સોશ્યોસ સુધી અમલ કરી ગયા છે, તેઓના તમામ ફરોહરોની અહીં યાદ હોજો.

વિચાર વગરની, હીલચાલ વગરની અને પકડી ન શકાય એવી (અ-મિનીતાર, અરોબાક, અગેરફતાર)[1] હાલતની જણાવી છે. ત્યારપછી ૩૦૦૦ વર્ષસુધી માણસની પેદાયશની હાલત ગોસ્પંદ સાથની હાલત (લેવતમત તોરા) જણાવી છે. એટલે "જાનવરી પેદાયશ" ના પ્રગટીકરણનો એ જમાનો છે. પછી માણસની પેદાયશ બરાબર પ્રફુલ્લીત થઈ.

પેહેલવી, પાજન્દ અને ફારસી પુસ્તકોમાં આ ચાલુ કાળચક્રના પણ વિભાગો કર્યા છે. દાખલા તરીકે, બુનદેહેશમાં[2] એ વિભાગોને હજારાઓ (Milleniums) તરીકે જણાવ્યા છે. ગયોમર્દથી એવો એક હજારો શરૂ થયો હતો. જોહાકથી બીજો શરૂ થયો હતો. ફરેદુને ત્રીજો શરૂ કર્યો હતો.

હાલના કાળચક્રનો પેહેલો આદમ.—હાલના કાળચક્રમાં પેહેલો પુરૂષ ગયમરેથ્ન ગણાયો છે. એ નામનો અર્થ "મોતને પાત્ર જીંદગી" એવો થાય છે. એ ગયમરેથ્નને આપણે આ દુનિયામાં પેહેલવેહેલો આદમી (Adam) ગણ્યે, કે પેહેલવેહેલા આદમી-ઓમાં પેહેલવેહેલો ભલો યા સરસ આદમી ગણ્યે, તે એક સવાલ છે. બુનદેહેશ[3] અને બીજાં પેહેલવી પુસ્તકો પ્રમાણે, એ પેહેલવેહેલો આદમી દિસે છે. પણ અવસ્તા પ્રમાણે એને પેહેલો આદમી લેવો કે આદમીઓમાં પેહેલો ભલો આદમી લેવો એ સવાલ છે.

ફર્વર્દીન[4] યશ્ત પ્રમાણે, આ ચાલુ કાળચક્રનો પેહેલો ભલો મર્દ, જેણે અહુરમજદની શિખામનો સાંભળી અને જેનાથી ઈરાનીઓની બુનિયાદ અને ઓલાદ શરૂ થઈ, તે ગયમરેથ્ન હતો. એ ગયમરેથ્ન નામ પેહેલવી, પાજન્દ અને ફાર્સીમાં ગયોમર્દ બન્યું છે. અવસ્તાના બીજા ફકરાઓ[5] પ્રમાણે પણ એ કાળચક્રમાં પેહેલો અશોમર્દ ગયમ-

---

૧ બુનદેહેશ, બાબ ૩૪, ફ. ૧. જુઓ મારી બુનદેહેશ, પા. ૧૮૨.

૨ બાબ ૩૪. ૩ બાબ ૩, ફ. ૧૨ થી ૧૪.

૪ ફર્વર્દીન યશ્ત, ફ. ૮૭.

૫ યજશ્ને, હા. ૨૬, ફ. ૧૦; ફર્વર્દીન યશ્ત ફ. ૧૪૫.

રેથ્ન હતો અને છેલ્લે આવનાર ભલો પુરૂષ સોશ્યન્ત (સોશ્યોસ) નામનો છે. યાદ રાખવું જોઇએ કે, એ ઉપરથી એમ ખુલ્લું દિસતું નથી, કે ગયમરેથ્ન તે પેહેલવેહેલો આદમી (Adam) હતો અને સોશ્યોંત (સોશ્યોસ) તે છેલ્લો આદમી થાશે; એટલે કે એમ સમજવું નહિ, કે ગયમરેથ્નના વખતમાં દુનિયામાં બીજા કોઈ આદમીની વસ્તી હતી નહિ અને સોશ્યોસના વખતમાં કોઈ બીજાં માણસો રહેશે નહિ, અને તે એકલોજ રહેશે. જે સંભવીક દિસે છે તે આ કે, ગયમરેથ્ન યા ગયોમર્દના વખતમાં બીજા આદમીઓ હતા. આસ્માન, પાણી, જમીન, ઝાડપાન, જાનવર, એ મુજબ, એક પછી એક, અહુરમજદને હાથે પેદાયશો પ્રગટ થવા પછી, છેલ્લે તબક્કે, તેજ સર્વ શક્તિવાન હાથે માણુસજાતની પેદાયશ થઈ. તે અસલી (primitive) માણુસ જાતમાં, ગયમરેથ્ન યા ગયોમર્દ પેહેલો પુરૂષ હતો કે જેણે અહુરમજદના હોકમો સાંભળ્યા અને જે, જેને આપણે માણુસજાતની શરૂઆતના જંગલી સમાન જમાના પછી સુધરતો જમાનો કહ્યે, તે જમાનાનો જાણે પાયો નાખનાર હતો.

અવસ્તા પછી પેહેલવી પુસ્તકોઉપર આવતાં આ વધારે ચોકસ દિસે છે કે ગયોમર્દ પેહેલવેહેલા આદમ તરીકે ગણાયો છે. બુનદેહેશમાં એના મોંહમાં આ શબ્દો મેલ્યા છેઃ "મારી તોખમથી સર્વ માણુસો પેદા થશે. તેઓમાટે આ ચીજ ભલી (છે) કે તેઓ (ભલાં) કામ અને સવાબ કરે."[1] આ શબ્દો ખુલ્લી રીતે ગયોમર્દને પેહેલા આદમ તરીકે જણાવે છે. વળી આ પુસ્તકમાં "માણુસની પ્રકૃતિ[2]", એવે નામે જે એક પ્રકરણ છે, તે પણ ગયોમર્દને પેહેલો આદમી ગણે છે. એ પુસ્તકનાં એ પ્રકરણ પ્રમાણે, એ ગયોમર્દથી કોઇરીતે મશી અને મશ્યાનનું પેહેલવેહેલું નર અને નારીનું જોડકું પ્રગટી નીકળ્યુ.

---

૧ "મર્દુમ હમાક મિન તોખ્મે એ લે યેહવૂનન્દ વ મન્દવમિ દેન્મન શપીર અમત કાર વ કેર્ફે વાદુનન્દ" (બાબ ૩, ફ ૨૩; મારી બુનદેહેશ, પાનું ૧૮).

૨ "મદમ ચેગુનીઅ એ મર્દુમાન" બાબ ૧૫.

બાબ ચોથો.

પુરાણોક્ત ઇતિહાસ.

ઇરાનની જણાયલી પુરાણી તવારીખની આગમચનો વખત.—હરેક દેશનો આગળો ઇતિહાસ તપાસતાં તવારીખનવેશો જણાયલી તવારીખની આગમચના (prehistorical) જમાનાના એક ચોકસ વખતઉપર આવે છે, કે જેને તેઓ પુરાણોક્ત (mythological) જમાનો કહે છે. એવા જમાનાની કોઈ નોધો યા હકીકતો નહિ માનવાજોગ યા ખોટી નહિ ધારવી જોઇએ. અલબતે બાપદાદેથી ઉતરી આવેલી હકીકતો, જ્યારે પેહેલે તે દેશના કોઈ લખાણમાં નોધાઈ હોય ત્યારે, તે એમ ઉતરી આવતાં હેરફેર થાઈ હોય. પણ તે છતાં તેઓને તળિયેની કોઇક બાબતો તે દેશની આગળી હકીકતઉપર, તે દેશના ધર્મ, રેવાજ વિગેરેઉપર રોશની નાખે છે. જેમ સર્વ દેશોની તવારીખમાં હોય છે તેમ ઈરાનની તવારીખમાં પણ એમ છે.

ઈરાનઉપર હકુમત કરી ગયલાં વંશો.—તવારીખનવેશો પ્રમાણે અસલી ઈરાનમાં જે જુદાં જુદાં વંશો રાજ્ય કરી ગયાં છે તેમાં નીચલાં મુખ્ય છે.—

૧. પેશદાદીઅન.
૨. કેઆંનીઅન.
૩. હખામીનીઅન.
૪. અસકાંનીઅન.
૫. સાસાનીઅન.

એ વંશોની વચ્ચે, અને એ વંશોના કોઈક પાદશાહોના અમલોની વચ્ચે, કેટલાક અરસાઓમાં કોઈક જુદા વંશો પણ થોડોઘણો વખત અમલ કરી ગયાં છે. પણ તે વંશોની હકુમતની, યા તો પુરતી હકીકત જાલવાઇ રહી નથી, યા તો તે હકુમત થોડા વખતની હતી. દાખલા તરીકે, પેશદાદીઅન વંશના પાદશાહોની હકુમત વચ્ચે, જોહાક જેવા એક પારકા પાદશાહના વંશનો અમલ થયો હતો, જેની

પુરતી વિગત જલવાઈ રહી નથી. પાશ્ચમ ભણીના લખનારાઓ પ્રમાણે, એસીરીઅનો, બેબીલોનીઅનો મીડીઅનો વિગેરેની થોડી ઘણી, અને નાના મોટા અરસાઓની હકુમત ઇરાનઉપર થઈ હતી. તેઓના કોઈકિ સનેઓ એ લખનારાઓ આપે છે, પણ ઇરાનની પુરાણી તવારીખનાં ઉપલાં પેહેલાં બે વંશોના કયાં વચ્ચે, યા કયાંની અંદર યા પાછળ, તેઓના અમલને મેળવા, એ ચોક્કસ નથી. વળી પેહેલવી દીનકર્દને[1] આધારે 'આવાંચશ્તવાળા હ્યાક્ડ્રીદ નામના એક પુરૂષના વંશનું રાજ્ય ઇરાન ઉપર થાયલું ગણાય છે.[2] પણ તે પણ ઉપલાં વંશોના સંબંધમાં કયાં મેલવું તે ચોક્કસ નથી. વળી હખામનીઅન વંશના અમલ પછી યુનાની સ્રીકંદરનો અને તેના સરદારોનો યુનાની અમલ થયો હતો, પણ તે થોડા વખતનો હતો.

હવે ઉપલા વંશોમાંથી પેહેલા બે વંશો–પેશદાદીઅન અને કેઆનીઅન–પુરાણોક્ત ઇતિહાસના વંશો કહેવાય. એઓની હકીકત માટે આપણી પાસે અલબતે અવસ્તાનાં કેટલાંક લખાણોનો ટેકો છે. પણ તે છુટા છુટા ભાગો છે. અવસ્તામાં તેઓ માટે એક તવારીખના પુસ્તક માફક સીલસીલાંબંદ લખાણ નથી. ઇરાન દેશની તવારીખનાં એ બે વંશોને પુરાણોક્ત ઇતિહાસના વર્ગમાં મેલનારો મુખ્ય સબબ તે વંશના પાદશાહોના રાજ્યનાં વર્ષો છે, જે કોઇક પાદશાહના સંબંધમાં ૭૦૦ યા ૧૦૦૦ જણાવ્યાં છે. દાખલા તરીકે, જમશેદનું રાજ્ય ૭૦૦ વર્ષનું, જોહાકનું ૧૦૦૦ વર્ષનું અને ફ્રેદુનનું ૫૦૦ વર્ષનું જણાવ્યું છે. ફીર્દોસી એ પાદશાહોની જે ઓલાદ જણાવે છે તે વચ્ચે, અને બુનદેહેશ અને બીજાં પેહેલવી પુસ્તકો જે જણાવે છે તે વચ્ચે, કેટલોક ફરક છે. બુનદેહેશ વિગેરેનાં નામો આ દેખાડે છે કે, ઉપર જણાવેલી ૫૦૦ થી ૭૦૦ યા ૧૦૦૦ વર્ષની મુદત કોઈ ચોક્કસ એક પાદશાહની નહિ પણ તેઓનાં વંશોની છે. જેમ ઇજીપ્ટની તવારીખ માટે બોલતાં કોઇ ફેરોઓ (The Pharaohs) માટે બોલે

---

૧ દસ્તુરજી ડા. પેશોતનજીની દીનકર્દ વા. ૬, પા. ૩૪૪.

૨ ફ. ૧૩૦.

૩ એ. શેહરયારજી દા. ભરૂચાને આધારે એ બાબતની તપાસ માટે જુઓ, મી. પાલનજી બ. દેસાઈની "તારીખે શાહાને ઇરાન" વા. ૧, બાબ ૩૭.

યા ફ્રાંસની હાલની તવારીખ માટે બોલતાં નેપોલીઅનો (The Napoleons) માટે બોલે, તેમ, આપણે ઉપલા ઇરાની પાદશાહો માટે જે કહેવાયું હોય, તે મોટે ભાગે તેઓનાં વંશો માટે–જમશેદો, જોહાકો અને ફ્રેદુનો માટે–સમજવું. પણ ફીર્દોસી જેવા લખનારે એ પાદશાહોનાં દાસ્તાનોમાં જે હકીકતો આપી છે, તે કેઠે કેઠે એવી તો ગુંચવી નાખી છે, કે કોઇકિ વાજબી રીતે તકરાર કરી શકે, કે રાજ્યોની મુદતની ઉપલી સંખ્યાઓ તે જુદા જુદાં વંશોની સંખ્યા લેવાય નહિ. દાખલા તરીકે, શાહ જમશેદનો દાખલો લેઓ. એ પાદશાહ માટે કહે છે કે, તે ઘણો ભલો પાદશાહ હતો. પણ તેણે મગરૂરી કીધી, તેથી એક પારકા મુલકના પાદશાહ જોહાકને હાથે તેની પડતી આવી. એ જમશેદની ભલાઈ અને તેનાં વંશના કોઈ પાછળા બીજા જમશેદની મગરૂરી, એ બેને એક શખ્સમાં જોડી નાખવાથી કોઈથી એમ વાજબી રીતે તકરાર લેવાય, કે "ભલો જમશેદ અને મગરૂર જમશેદ, એ એકનો એક જમશેદ હોવો જોઇએ, અને તેથી જમશેદનાં રાજ્યનાં ૧૦૦૦ વર્ષની મુદત તે તેનાં વંશની કેમ લેવાય ?" ખુદ અવસ્તાના લખાણમાં પણ કેઠે એમ જમશેદ જેવા શાહની ભલાઇ અને તેની જુઠાઇ યા મગરૂરી એકજ શખ્સની હોય તેમ સપાટી ઉપરથી દિસે છે. પણ વધારે ધ્યાનથી તપાસ કરતાં તેમ દિસતું નથી, અને માનવાને કારણ મલે છે, કે જે વાક્યઓ અથવા ફકરાઓમાં જમશેદની જુઠાઈ યા મગરૂરીના છુટા એશારાઓ છે, તે પાછળા જમાનામાં દાખલ કરેલા ભાગો (interpolations) છે. પાછળા જમાનામાં લાંબા અરસાબાદ, જ્યારે આખાં વંશોની ખરી હકીકત ભુલાઇ જઈ એમ માનવામાં આવ્યું, કે ભલાઇ કરનાર અને ભુંડાઈ કરનાર ધણીઓ એકજ છે, ત્યારે પાછળા કોઇકિ ધણીઓએ, પેહેલાની ભલાઈ અને પાછળાની ભુંડાઈ એકજ ધણીમાં જોડવા માટે, પાછળાની ભુંડાઇના એશારો કરનારા ફકરાઓ પેહેલા ધણીની હકીકતમાં દાખલ કર્યા હોય.

એમ એક આખા વંશની હકીકત એકજ પુરૂષ સાથે જોડાવાથી ઉત્પન્ન થતી અજબ ગુચવણનો બીજો દાખલો જોહાક અને ફ્રેદુનના સંબંધનો લેઓ. જમશેદ જોહાકને હાથ પકડાયો, ત્યારે ફીર્દોસી પ્રમાણે જમશેદની એ બેનો જોહાકને હાથ બંદ પડી હતી. જમશેદ પોતાના બાપના મરણ બાદ ગાદીઉપર આવ્યો હતો અને તેણે ૭૦૦ વર્ષ

રાજ્ય કર્યું હતું, તેથી કુદરતી રીતે જમશેદનાં મરણુની વેળાએ તેની બેઉ બેનોની ઉમર ઓછામાં ઓછી ૭૦૦ વર્ષની હોવી જોઇએ. હવે જોહાક, જેને હાથ તેઓ બંદ પડી હતી, અને જેણે ૧૦૦૦ વર્ષ રાજ કર્યું હતું, તેના મરણુની વેળાએ તેઓ હૈયાત હતી. ત્યારે તે વેળાએ તેઓની ઉમર ઓછામાં ઓછી ૧૭૦૦ વર્ષની હોવી જોઇએ. હવે ફીર્દોસીનું લખાણુ તેના શબ્દ શબ્દોમાં માન્યે તો, વધારે અજબ જેવું આ છે, કે તેનાં કહેવા પ્રમાણે, નવજવાન ફરેદુન જમશેદની એ બે બેનો સાથે પરણ્યો અને તેઓને પેટે એને ત્યાં ત્રણુ બેટાઓ અવતર્યા. એટલે કે ૨૦ યા ૨૫ વર્ષનો એક નવજવાન આસરે ૧૭૦૦ વર્ષની ઉમ્મરની બાયડીઓ સાથે પરણ્યો અને તેઓને પેટે વળી તેને ફરજંદો થયાં!

આ સર્વે તપાસ દેખાડે છે કે આપણે ઇરાનના પુરાણોક્ત ઇતિહાસને લગતા એ પાદશાહોની હકીકતના સંબધમાં એજ અનુમાન ઉપર આવ્યે, કે તેઓનાં રાજ્યનાં વર્ષો, તે તેઓનાં વંશોના રાજ્યોનાં વર્ષો છે, અને તે વંશોના સ્થાપકની જીદગીના બનાવોને તે વંશોના સમાપ્તી લાવનારા પુરૂષોની જીંદગીના બનાવો સાથે જોડી નાખવામાં આવ્યા છે.

કદાચ કોઈ કહે કે ત્યારે આપણુને એ પુરાણોક્ત તવારીખ જાણુવાની શી અગત છે? પણુ આપણે યાદ રાખવું જોઇએ, કે એ પુરાણોક્ત ઇતિહાસમાં કેટલાક બનાવો તવારીખની હદની નિશાનો (landmarks) જેવા હોય છે, માટે તે જાણુવા જરૂરના છે અને તે જાણી ખરી હકીકત સમજવાની જરૂર છે.

બીજું, આવી બાબતના સંબંધમાં યાદ રાખવાની જરૂર છે કે, એક લખનાર કહે છે તેમ, તવારીખ એક રીતે ખુદાનું ધર્મશાસ્ત્ર છે.[1] તવારીખનો અભ્યાસ કરતાં ફલાના પાદશાહે ફલાની લડાઈ કરી અને આટલાં વર્ષ રાજ કર્યું, એમ ફક્ત જ્ઞાન મેલવવાની આપણી મતલબ નથી, પણુ તે ઉપરથી, જેમ ધર્મશાસ્ત્રમાંથી મેલવ્યે તેમ, ધડો મેલવવાની મતલબ છે. માટે એવી પુરાણોક્ત તવારીખ, જે ઇરાનની સામટી તવારીખ માટે કોઈક હદ યા સીમાની નિશાનીઓ

---

1 History is the civil theology of God.

દેખાડે છે, તે જાણવાની, અને તેમાંથી દલેરી, હિમ્મત, સાચવટ, નેકી, દેશહિતકારીપણું, બિનસ્વાર્થીપણું, વિગેરેના બોધો લેવાની જરૂર છે.

ઇરાનનો પુરાણો ઇતિહાસ આપણી હજુર રજુ કરનાર મુખ્ય પુસ્તક ફીરદોસીનું શાહનામું છે. આપણે આ ઇતિહાસ અવસ્તા પેહેલવી અને ફારસી પુસ્તકોને આધારે મુખ્ય કરી તપાસીશું. પણ આપણને તેમ કરવામાં મુખ્ય મદદ ફીર્દોસીની લેવાની છે. ઘણીક બાબતો (materials) પુરી પાડનાર સાંધન પણ ફીર્દોસીનું શાહનામુંજ છે. માટે આપણે આપણી બાબતમાં દાખલ થાયે તે આગમચ ફીર્દોસી અને તેનાં શાહનામાની થોડીક હકીકત અતરે રજુ કરીશું.

ઇરાનની પુરાણી તવારીખ લખનાર ફીર્દોસી તુસી અને તેનું શાહનામું. ફીર્દોસીની જીન્દગીનો અહેવાલ.

ફીર્દોસીનું ખરૂં નામ અબુલ કાસીમ મનસુર હતું. કોઈ લખનાર એનું અસલ નામ હસન તરીકે આપે છે. ફીર્દોસીનાં નાંમની ઉતપત્તિ બાબે કેટલીક વાતો કહેવાઈ છે. એક આ, કે જ્યારે તે શાહ મહમુદ ગીઝનવીની દરબારમાં આવ્યો અને ત્યાં સુંદર બેતો જોડવા લાગ્યો, ત્યારે એક વખ્ત પાદશાહે ખુશ થઈ તેને કહ્યું કે "તેં મારી દરબારને ફીર્દોસ (એટલે બેહશ્ત) જેવી રોશન બનાવી છે." તે ઉપરથી એને એ નામ મલ્યું. બીજી વાત આ, કે એના બાપનો "ફીર્દોસ" એટલે બેહેશ્ત નામનો બાગ હતો. કોઇ કહે છે કે એ બાગ એના બાપનો પોતાનો નહિ હતો પણ સુરી બીન મઆસ નામના ધણીનો હતો. તે રીઝન નામના ગાંમમાં હતો, અને એનો બાપ તે બાગનો બાગબાંન હતો. એ ફીર્દોસ નામના બાગ ઉપરથી એણે ફીર્દોસી નામ અખત્યાર કર્યું. એના બાપનું નામ ફકરૂદ્દીન આહમેદ હતું. એના બપાવાનું નામ ફર્રખોલ ફીર્દોસી હતું. કદાચ પોતાના બપાવાનાં નામ ઉપરથી એણે ફીર્દોસી નાંમ લીધું હોય. દોલતશાહ નામનો લખનાર એના બાપનું નામ ઈશાક શેરીફ શાહ તરીકે આપે છે.

એને ફીર્દોસી **તુસી** કહે છે સબબ કે એ ખોરાસાંનના મુલકમાં આવેલાં તુસ નામનાં શેહેરમાં જન્મ પામ્યો હતો.

ફીર્દોસીનો જન્મ આશરે ઇ. સ. ૯૪૧ માં થયો હતો. પોતાની બચ્ચીમાં, તે પોતાનાં ગામમાં પોતાનાં ઘર આગળથી પસાર થતી એક નેહર, જે તેનાં તુસ શેહરની તુસ નામની નદીમાંથી નિકળતી હતી, તેના કિનારા ઉપર બેસી તેનાં વેહતાં પાણીને નેહાલવામાં ગમત લેતો હતો. તુસની નાની નદીમાં ઝાડીનાં કાંટા વિગેરે નાખી એક કાચો બંદ બાંધવામાં આવતો, જેથી નદીનું પાણી ત્યાં અટકી તેનાં ઘર આગળથી પસાર થતી નેહરમાં વેહેતું હતું. જ્યારે પાણીના જોરથી કોઈ વેળા તે કાચ્ચો બંદ ઘસડાઈ જતો, ત્યારે આ બાલક કવિની મોજમાં ખલલ થતી હતી. તે ઉપરથી તેણે બચ્ચીમાં મનમાં મજબુત વિચાર બાંધ્યો હતો કે મોટો થઈ પૈસા પેદા કરી તે નદીઉપર પાક્કો બંદ બંધાવવો.

તેને બચ્ચીથી વાંચણુનો ઘણો શોખ હતો અને ૨૬) વર્ષની ઉમ્મર થતાં તેણે પોતાની ફારસી ભાષા ઉપરાંત અરબી અને પેહેલવીનો સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. તે પોતાની ૨૮ મા વર્ષની ઉમ્મર આગમચ પરણ્યો હતો પણ કેઈ ઉમ્મરે તે ચોક્કસ દિસતું નથી. એ ઉમ્મરે તેને ત્યાં એક બેટાનું ફરજંદ થયું હતું. નાની વયથીજ તેણે અસલી પાદશાહ પેહેલવાંનોની હકીકત કવિતામાં લખવાની શરૂઆત કીધી હતી. પણ જ્યારે દકીકી નામનો કવિ, શાહ ગુશ્તાસ્પનું દાસ્તાંન, જે તેણે એક પાદશાહની ફર્માશથી શાહનામાંના એક ભાગ તરીકે લખવા માંડયું હતું, તે લખતાં લખતાં મરણ પામ્યો, ત્યારે તેનાં મનમાં એ કામ નિયમીત હાથ ધરવાની ઇચ્છા થઇ. મોહમેદ લશ્કરી નામના તેના એક મિત્રએ, આગળા પાદશાહોની હકીકતની એક ચોપડી, જે ઉપરથી દકીકી બેતો લખતો હતો, તેની પોતા પાસેની એક નકલ તેને આપી, કે તે પોતાની ઇચ્છા પાર પાડી તે દાસ્તાંન લખે. એ હકીકતની ચોપડી તે "ખોદાએનામુ" નામની ચોપડી હતી.

પોતાની ૩૬) વર્ષની ઉમ્મરે, એટલે આશરે ઇ. સ. ૯૭૭ માં, તેણે શાહનામાંમાં દાસ્તાનો લખવાનું શરૂ કર્યું હતું. પેહેલું દાસ્તાન તેણે જોહાક અને ફરેદુનનું લખ્યું હતું, જે સાંભળી તેનાં શેહેરનો હાકેમ અબુ મનસુર ઘણો ખુશી થયો હતો. તે પોતાની ૫૮ મા

વર્ષની ઉમ્મરે એટલે ઈ. સ. ૯૯૯ માં ગીજનીખાતે શાહ મહમુદ ગીજનવીની દરબારમાં ગયો હતો. ત્યાં જવાના કેટલાક સબબો જણાવવામાં આવે છે. એક આ, કે મહમુદ ગીજનવીએ તેના સાએરી લખાંણની તારીફ સાંભળી હતી, તેથી તેણે તેને પોતાની દરબારમાં તેડાવ્યો હતા. કોઇ લખનાર સબબ તરીકે જણાવે છે કે, પોતાનાં ગાંમના હાકેમ સાંમે ફર્યાદ કરવા તે પેહેલે શાહની દરબારમાં ગયો હતો. વળી કોઈ કહે છે કે તે પોતે ખુશીથી શાહ મહમુદ ગીજ-નવી, જે સાહિત્યનો અને સાએરીનો મુરબ્બી હતો, તેની દરબારમાં ગયો હતો.

પોતાનાં તુસ શેહેરથી ગીજની જતાં માર્ગમાં તે કેટલોક વખત હેરાતમાં રહ્યો હતો. એમ ખોતી થવાનો સબબ આ જણાવવામાં આવે છે, કે ગીજનીની દરબારના કોઇક સાએરોને તેના આવવાની વાત જણાવવાથી તેઓ અદેખાઈ કરવા લાગા હતા. તેથી તેઓએ માર્ગમાંથીજ તે પાછો ફરે એમ કોઇ યુક્તિ રચવા માંડી હતી, પણ તેઓની યુક્તિ ફાવી નહિ અને સેવટે તે ગીજની ગયો. કહે છે કે ફીર્દોસીએ રૂસ્તમ અને અસફન્દ્યારનું દાસ્તાંન લખ્યું હતું તે તેણે એક મિત્ર મારફતે શાહ ઉપર મોકલ્યું. શાહને તે પસંદ પડયું અને તેણે તેને દરબારમાં તેડાવ્યો. શાહ તેની મોલાકાતથી અને કાબેલિઅતથી ખુશી થાયો, અને તેને "સઇર અલ મુલક" નામનાં પુસ્તકને આધારે આગળા પાદશાહોની હકીકતોનું શાહનામું લખવાનું કામ સોપ્યું. તેણે તેને પોતાના મેહેલમાંજ એ કામ કરવા કાજે સર્વ સામગ્રી સાથે એક જુદી જગ્યા સોંપી.

જેમ ફીર્દોસી દાસ્તાંનો લખતો જતો હતો તેમ તે શાહની દરબા-રમાં વાંચતો જતો હતો અને શાહ તેથી ખુશી થતો હતો. શાહે તેને દર બેતે એક સોનાનો મેસ્કાલ[1] આપવા ઠેરવ્યું. શાહનો વજીર, જે હસન મએમંદી નામનો હતો, તે ફીર્દોસી ઉપરની શાહની મેહેરબાનીથી અને તેની લોકપ્રિયતાથી તેની અદેખાઈ કરવા લાગ્યો. તેણે શાહને ઘણીક રીતે ફીર્દોસી સામે ઉશ્કેરવા માંડયો. તેમાં એક રીત આ હતી, કે તે શાહ, જે ચુસ્ત ઇસ્લાંમી હતો, તેને સમજાવવા લાગ્યો,

---

૧ એક મેસ્કાલની કિમ્મત આશરે રૂ. ૬॥। થવા જાય.

કે ફીર્દોસી પુરાણા જરથોશ્તીઓની હદબાહર તારીફ કરે છે, સબબ કે તે પોતે જાતે ચુસ્ત મુસલમાન નથી ફીર્દોસીએ દાસ્તાંનો તુરત અને ઘણી સુંદર રીતે રચવાની પોતાની હુશ્યારીથી શાહનું મન પોતા તરફ થોડો વખત પાછું જીતી લીધું હતું. પણ તેવો ફેરફાર થોડા વખતનો હતો. હસન મએમંદીની ભુંડી સમજાવતથી ફીર્દોસી ઉપર શાહની ઇતરાજી ચાલુ રહી.

એ અરસામાં પોતાની ૬૫) વર્ષની ઉમ્મરે ફીર્દોસીએ પોતાનો ૩૭ વર્ષની ઉમ્મરનો બેટો ખોહ્યો. તેનો તેને ઘણો જખમ લાગો. ફીર્દોસી ૧૨ વર્ષ સુધી મહમુદ ગીઝનવીની દરબારમાં, ઉપર જણાવેલી કેટલીક મુશ્કેલીઓ વચ્ચે રહ્યો, અને સેવટે તેણે ઇ. સ. ૧૦૧૦ માં શાહનામું તમામ કર્યું.

ફીર્દોસી ઉપર જણાવવા મુજબ, દર બેતે એક સુનાનો મીસ્કાલ મેલવવાની ઉમેદમાં હતો, પણ તેના દુશ્મન હસન મએમંદીની શિખવણીથી પાદશાહે તેને દરેક બેતે સુનાના એક મીસ્કાલને બદલે રૂપાનો એક મીસ્કાલ આપવાને ફર્માવ્યુ. કહે છે કે એક વખત જ્યારે ફીર્દોસી એક હમામખાનામાં નાહવાને ગયો હતો ત્યારે, તેના શાહનામા માટેનું દામ તેને પોહોંચાડવામાં આવ્યું. તેણે પોતાનાં ૬૦૦૦૦ બેતો માટે ૬૦૦૦૦ સુનાના મીસ્કાલને બદલે ૬૦૦૦૦ રૂપાંના મીસ્કાલ જોયા. તેથી તેનું દેલ ઘણું રંજીદા થયું અને તે રકમ પોતે રાખવાને બદલે તેણે ત્યાંને ત્યાંજ, તેમાંથી ૨૦૦૦૦ મીસ્કાલ હમામખાનાના માલેકને, ૨૦૦૦૦ મીસ્કાલ ત્યાં બેઠેલા એક શરબત વેચનારને, અને ૨૦૦૦૦ એ નાણું લાવનાર શાહનાં માણસને આપી દીધા. તેણે એ રકમ લાવનાર કાસદ પાસે શાહને પોતાની નીરાશી દેખાડનારો સખ્ત પેગાંમ કહેવાડયો. એની એ વર્તણુકથી હસન મએમંદીએ શાહને વધારે ઉશકેર્યો. ફીર્દોસીએ પેહલે તદબીરથી થોડાક સુંદર બેતોથી શાહનો ગુસો નરમ કર્યો, પણ પછી શાહ સાંમે અનગમો દેખાડનાર એક સખ્ત કવિતા (satire) જોડી તે શાહના માનીતા નોકરને આપી, એવું કહીને, કે ૨૦ દિવસ પછી તે શાહને આપવી. એમ કરી તે પોતે ગીઝની છોડી ગયો. ત્યાંથી તે માઝીનદરાંન ગયો અને ત્યાંથી બગદાદ ગયો અને ખલીફની

દરબારમાં થોડોક વખત ખલીફ તરફનાં માન અકરાંમ સાથે રહ્યો. ખલીફની દરબારમાં શાહ મહમુદે ફીર્દોસી સાંમે લખાણ કરવાથી તે ત્યાંથી નીકળી કોહીસ્તાંન, જ્યાંનો હાકેમ નાસેરલક તેને માટે માન ધરાવતો હતો, તે તરફ ગયો. એ હાકેમે ફીર્દોસીની તરફેણમાં મહમુદ ગીજનવી ઉપર કેટલુંક લખાણ કર્યું, જેથી કહે છે કે એ પાદશાહનું દિલ ફીર્દોસીની તરફેણમાં પીગળ્યું. તે ઉપરથી, તેણે ફીર્દોસી માટે પોતાની અસલ કબુલાત પ્રમાણે, ૬૦૦૦૦ સુનાના મેસ્કાલ મોકલ્યા. એ અરસામાં ફીર્દોસી પોતાનાં વતન તુસ ખાતે જઈ રહ્યો હતો. ત્યાં તેને માટે શાહ તરફથી ઉપલી રકમ ગઈ. પણ તે ભેટ આવે તેટલાં તો ફીર્દોસીનો અત આવ્યો હતો. કહે છે કે મોહલ્લામાંનો એક છોકરો ફીર્દોસીની શાહ સાંમેની કવિતા બોલતો હતો, તે સાંભળી તેને પોતાની નામોરાદી યાદ આવી. જઈફીને લીધે અને દુઃખથી તદન નાતવાન થઈ ગયો હતો, તેથી તેવી હાલતમાં એ યાદથી તેની નીરાશી વધી અને તેણે પોતાનો જીવ છોડયો. કહે છે કે ફીર્દોસીની બેહેને પાછળથી પાદશાહ તરફથી આવેલી ઉપલી રકમ, પોતાના ભાઈની બચગીની ખાહેશ મુજબ, તુસ નદી ઉપર ચુના અને પથ્થરનો એક મજબુત બંદ બાંધવામાં ખરચી. ફીર્દોસી ઈ. સ. ૧૦૨૦ માં, મરણ પામ્યો.[૧]

બાબ પાંચમો.

કયોમર્સ (ગયોમર્દ.)

" ગયેહે મરેથ્નો અષઓનો ફ્રવષીમ યજમઇદે, યો પઓઇર્યો અહુરાઈ મજ્દાઇ મનસ્ચ ગૂસ્ત સાસ્નાઓસ્ચ યહ્માત હચ ફ્રાથ્વેરેસત નાફો અઈર્યનાંમ દખ્યુનાંમ, ચિથ્રેમ અઈર્યનાંમ દખ્યુનાંમ (ફર્વર્દીન યશ્ત ફ. ૮૭).

અર્થ—અશો ગયોમર્દના ફરોહરને અમો આરાધ્યે છિએ, કે જેણે પેહેલવેહેલાં અહુરમજ્દનો વિચાર (જાણ્યો) અને તેની શિખામનો સાંભળી, જેનીથી અહુરમજ્દે ઈરાન દેશની ઓલાદ, ઈરાન દેશનું તોખમ ઉત્પન્ન કર્યું.

---

૧ ફીર્દોસીની જીંદગીના વધુ સપૂર્ણ એહવાલ માટે જુઓ, મારૂં પુસ્તક " શાહનામું અને ફીર્દોસી. "

શાહનામા પ્રમાણે ઈરાનનો પેહેલો પાદશાહ કયોમર્સ હતો. આ કયોમર્સ નામનું ગયોમર્દ એક રૂપ છે. ગયમરેથ્ન, ગયોમર્દ અને કયોમર્સ, નજદીક એક મલતાં નામો છે. શાહનામાની માફક બુનદેહેશમાં[1] પણ "કેઆનીઓનાં તોખમ અને બુન્યાદ" માટે બોલતાં તેઓની બુન્યાદ ગયોમર્દથી ગણી છે. એ ઉપરથી દિસે છે કે જેમ એ પુસ્તકમાં ગયોમર્દને, એક ઠેકાણે પેહેલો આદમી ગણ્યો છે, તેમ બીજે ઠેકાણે પેહેલો પાદશાહ પણ ગણ્યો છે. ત્યારે વધારે દરૂસ્ત આ છે, કે આપણે એમ સમજ્યે, કે પારસી પુસ્તકો પ્રમાણે જેમ પેહેલો આદમ યા માણુસ ગયમરેથ્ન અથવા ગયોમર્દ તરીકે જણાયલો છે, તેમ ઈરાનનો પેહેલો પાદશાહ પણ એજ નામથી જણાયલો છે.

આપણાં બીજાં પુંસ્તકો પ્રમાણે પણ ચોક્કસ નથી કે ગયમરેથ્ન, યા ગયોમર્દ યા કયોમર્સને, પેહેલો આદમી લેવો કે પેહેલો ઇરાનનો પાદશાહ લેવો. વધારે સંભવીક આ દિસે છે કે એ નામથી જેમ પેહેલો આદમી તેમ ઈરાનનો પેહેલો પાદશાહ જણાયલા હતા. માસુદી નામનો આરબ તવારીખનવેશ, જે ઈ. સ. ની નવમી સદીની સેવટે અને ૧૦ મીની શરૂઆતમાં થઈ ગયો હતો, તે પણ કહે છે કે તેના વખતમાં પણ, અને તેના વખતમાં જણાયલાં પુસ્તકો પ્રમાણે પણ, એ અચોક્કસ હતું. તે વખતે પણ ખુદ ઈરાનીઓ એ બાબે કાંઈ ચોકસાઈથી જણાવતા ન હતા. તે કહે છે[2] કે તેઓમાં મતફેર હતો. "કેટલાકો માનતા કે કયોમર્સ આદમ-(Adam)નો વડો બેટો હતો. બીજાઓ જેઓની સંખ્યા નાની હતી તેઓ તેને માણુસ જાતનો પિતા અને સર્વ કોમોનો વડો ગણુતા. વલી બીજાઓ તેને નોહાના બેટા સેમના બેટા અરમના બેટા લાવડનાં બેટા ઉમઈમ સાથે એક ગણુતા.[3]" એ બાબે બોલતાં માસુદી કહે છે કે ઈરાનીઓ નોહાની રેલની હકીકત માનતા હતા નહિ.[4]

---

૧ બાબ ૩૧.

૨ Maçoudi traduit par Barbier de Meynard, Vol II, p. 105, Chap. XXI ૩ Ibid.

૪ એ બાબતના મારા વિચારોમાટે જુઓ "જમશેદ હોમ અને આતશ" નામનાં મારા પુસ્તકમા "જમશેદ" બાબેનો મારો વિષય.

કયોમર્સની આગમચની હકીકત.—ઇરાનના પેહેલા પાદશાહ કયોમર્સના વખતની આગમચની હકીકત બાબે વિચાર કરતાં આપણને આપણાં પુસ્તકો ઉપરથી કાંઈ માલમ પડતું નથી. ફીર્દોસીનાં શાહનામા ઉપરથી પણ તે બાબે કાંઇ માલમ પડતું નથી. પણ માસુદી, તબરી, મીરખોન્દ જેવા આરબ અને ફારસી તવારીખનવેશો, અને દબેસ્તાન દસાતીર જેવાં પુસ્તકોના લખનારાઓ ઉપરથી માલુમ પડે છે, કે તેની આગમચ ઈરાનમાં કોઈ કોમો હતી. માસુદી[1] કહે છે કે નોહાનાં વંશથી ઉતરી આવેલા 'ઉમઇમ' નામનો પુરૂષ ઈરાનમાં આવી વસ્યો હતો. કયોમર્સની આગમચ ઈરાનનાં લોકો સીરીઆક ભાષા બોલતા હતા અને તેઓ કોઈ પણ એક ધણીને પાદશાહ તરીકે માન આપતા હતા નહિ.

તબરી[2] કહે છે કે કયોમર્સની આગળ દુનિયામાં કેટલાક પાદશાહો હતા. તે તેઓનાં નામો આપતો નથી. તે કયોમર્સને ફકત ઈરાનનોજ નહિ પણ આખી દુનિયાનો એક આદેલ પાદશાહ ગણે છે. મીરખોન્દ, જે ઈ. ૧૪૩૨ થી ૧૪૯૮ સુધીમાં થઇ ગયો છે, તે રોજતુસ સફા નામનાં પોતાનાં તવારીખનાં પુસ્તકમાં એ પાદશાહની બુન્યાદ યા અસલ્યાત બાબે ઈરાનીઓના જુદા જુદા વિચારો જણાવે છે. તે કહે છે કે માજીઓ કયોમર્સને આદમ જાતનો પિતા ગણે છે.[3] તે વધુ કહે છે કે બધા મતફેર વચ્ચે તવારીખનવેશો આ બાબતમાં એક મત છે કે તે પેહેલવેહેલો પાદશાહ હતો કે જેણે લોકો ઉપર બરાબર અમલ કર્યો હતો.

દબેસ્તાન પ્રમાણે કયોમર્સની આગમચ ઇરાનમાં માહાબાદીઆન અને બીજા વંશોએ રાજ કર્યું હતું. એ બાબે આપણને કોઈ તવારીખનવેશનો ચોક્કસ આધાર નથી.

---

૧ Maçoudi par B. de Meynard Vol. II, pp. 105-6.

૨ Tabari par Zotenberg Vol. I, pp. 99-100.

૩ "મજુસ દાવી કુનન્દ કે કયોમર્સ એબારત અજ આદમ અબુ અલબશાર અસ્ત" (હીજરી ૧૨૬૬ ની મુબઈની આવૃત્તિ, પા. ૧૪૯, લીટી ૧૫. Mirkhond's History, translated by Shea p. 51).

કયોમર્સની એક પાદશાહ તરીકે હકીકત.—

પેહેલવી—ફ્ર્દુમ યાઈત્યુનતાર ઈશપીર દીન (દીનકર્દ. વાલમ ૧.પા.૩૫.)

અર્થ.—(ગયોમર્દ) ભલી દીનનો પેહેલવેહેલો લાવનાર હતો.—

ફીર્દોસી, માસુદી, તબરી, મીરખોન્દ વિગેરે તવારીખનવેશો પ્રમાણે એ પેહેલવેહેલો ઈરાનનો પાદશાહ હતો. તે એક ભલો પાદશાહ નિવડયો હતો. ફ્ર્વર્દીન યશ્તમાં[1] એને માટે જે કહે છે કે તેણે પેહેલવેહેલાં અહુરમજદની શિખામનો સાંભળી હતી, તે આ બાબતને ટેકો આપે છે. પેહેલવી દીનકર્દમાં પણ એને પેહેલવેહેલો ભલો દીન લાવનાર કહ્યો છે.

શાહનામા પ્રમાણે એ પાદશાહની આપણને નીચે મુજબ હકીકત મલે છે:—

૧. તખ્ત અને કોલાહ સાથે પાદશાહી કરવાનો રિવાજ એ પાદશાહે ચાલુ કીધો અને તેમ કરી તે પોતે પેહેલો પાદશાહ થયો.

૨. તેનું પાદશાહી મથક પાહાડી મુલકમાં હતું.

૩. પોષાક પેહેડવાની શરૂઆત એનાં વખતથી થઇ. તે અને તેનાં વખતનાં લોકો પેહેલાં ચાંમડાંના પોષાક પેહેડતાં.

૪. જાનવરોઉપર અને તેમાં ફાડીખાનારાં જાનવરોઉપર પણ તે કાબુ ચલાવતો હતો.

૫. એ પાદશાહનો સીઆમક નામનો બેટો હતો જે દુશ્મન દેવો સાથ લડતાં માર્યો ગયો હતો.

૬. એ પાદશાહે ૩૦ વર્ષ રાજ્ય કર્યું હતું.

કયોમર્સ માટે આપણે જરા વિગતે વિચાર કર્યે તે આગમચ આપણે જોઇએ કે માણસ જાતના સુધારા વધારાની તવારીખના સંબંધમાં કયોમર્સની આગમચના જમાનાની અને તેના અને તેની પછીના તેહમુરસ અને હોશંગ જેવા પાદશાહોના જમાનાની શી હાલત હતી.

---

૧ ફ્ર્વર્દીન યશ્ત ફ. ૮૭.

કયોમર્સ (ગયોમર્દ)ની આગમચ માણુસ જાતની હાલત.

પેહેલવી–મિન ગયોમર્દ સુદ દેનમન્ ચેહવુન્ત...આઇગ અયોક્શુસ્તચ મિન તને વલ્મન ચેહબુન્ત વ બરેહનીત.

(મીનોખેરદ બા. ૨૭ ફ. ૧૪–૧૮).

અર્થ.—ગયોમર્દથી (દુન્યાને) ફાયદો આ થયો હતો...કે તેના શરીરથી ધાતુ ઉત્પન્ન થઈ અને પેદા થઈ.

માણુસ જાત પોતાની અસલ સાદી (primitive) હાલત, જે હાલમાં જાણે એક રીતની જંગલી હાલત ગણાય, તે હાલતમાંથી સુધરતી હાલતમાં આવતી ગઇ, તે હાલતનું અને તે ફેરવાતા જમાનાનું થોડુંક ચિત્ર, જેમ અવસ્તા પેહેલ્વી પુસ્તકો ઉપરથી, તેમ ફીર્દોસી, માસુદી, તબરી, મીરખોન્દ જેવા તવારીખનવેશો ઉપરથી, તેઓએ કયોમર્સના તેમજ તેની પછીના હોશંગ તેહમુરસ જેવા પાદશાહોના રાજ્યોનું જે વર્ણન કર્યું છે, તે આધારે આપણને માલુમ પડે છે. એ પાદશાહોની આગમચ માણુસ જાત તેની અસલી સાદી હાલતમાં હતું. તેઓમાં હકુમત કરનાર યા સરદાર તરીકે કોઈ હતું નહિ. સર્વ પોતાના મનના ફાંટા પ્રમાણે કામ કરતા. એક તાયફા યા કોમ તરીકે ચોક્કસ વ્યવસ્થા જેવું તેઓમાં કાંઈ હતું નહિ.

વળી તેઓ માટે રહેવાનાં આપણાં જેવાં મકાનો ન હતાં કે જેથી તેઓ રૂતુના ફેરફારો સામે પોતાનો પુરતો બચાવ કરે. વળી તેઓમાં પોષાક જેવું કાંઇ નહતું. અસલમાં માણુસજાત નગ્ન યા અર્ધનગ્ન હાલતમાં રહેતાં. કોઇ અંગ ઢાંકતાં તો પાંદડાંથી ઢાંકતાં. ગયોમર્દે ચાંમડાંનો પોષાક દાખલ કર્યો હતો. તેની પછી બીજા પાદશાહોએ ઉન જેવી ચીજોનાં કપડાં બનાવવાનું દાખલ કર્યું.

તેઓની આગમચ જાનવરોને માણુસજાતની સેવામાં લાવવામાં આવ્યાં હતાં નહિ. માણુસજાત પોતે અર્ધું જંગલી જાનવરી હાલતમાં હતું. કયોમર્સ અને તેની પછીના પાદશાહોએ જાનવરોને પાલવા માંડ્યાં અને તેઓને માણુસજાતની સેવા બજાવતાં કર્યાં. એઓની આગમજ માણુસજાત કાચ્ચો ખોરાક ખાતાં. આતશનો ઘર સંસારી

(domestic) કામમાં ઉપયોગ જેવું નહતું. એ પાદશાહોએ આતશઉપર ખોરાક પકાવવાનું શરૂ કર્યું.

એઓ આગમચ ખનીજ (mineral)પદાર્થો માણુસના ઉપયોગમાં આવી હતી. એ પાદશાહોએ તેઓનાં હથ્યાર બનાવવા માંડ્યાં અને તેઓનો ખેતીમાં અને ઉદ્યોગોમાં ઉપયોગ કરવા માંડયો. મથાળે મેળેલા પેહેલવી મીનો ખેરદના શબ્દો પ્રમાણે કયોમર્સે ધાતુનો પેહેલવેહેલો ઉપયોગ કરવા માંડયો હતો. જાદસ્પરમ કહે છે કે તેનાથી ૬ પ્રકારની ધાતુઓ–સુનું, રૂપું, લોખંડ, પીટલ, કલાઈ, સીસું, પારો અને હીરા–જાહેરાતમાં આવ્યાં.[1] દાદેસ્તાનેદીની પણ એવીજ મતલબનું કહે છે. એ પુસ્તકોનાં વર્ણન પ્રમાણે જાણે ખુદ ગયોમર્દના શરીરમાંથી એ ધાતુઓ હસ્તીમાં આવ્યાં.[2]

એ સર્વ શારીરિક બાબત થઈ. પણ માનસીક બાબતોમાં પણ સુધારો વધારો થયો. અસલ આદમીનું જ્ઞાન ઘણું કોતાહ હતું. એ પાદશાહોના વખતમાં તે જ્ઞાન વધતું ગયું અને માણુસ વધુ જ્ઞાની બનવા લાગ્યું. ફકત મનના સાધારણ જ્ઞાનમાંજ નહિ પણ રવાનની (spiritual) ઉન્નતીની બાબતમાં પણ વધારો અને સુધારો થવા લાગ્યો. માણુસજાત પોતાના ખુદાને જેમ પીછાનવો જોઈએ તેમ પીછાનતો નહતો. તે અલબતે કોઈ અનદીઠ શક્તિમાટે ખ્યાલ બાંધતો હોય પણ તે દર અને બીહીકનો હતો, નહિ કે ચાહ યા મોહોબત અને માનનો. ફર્વર્દીન યશ્ત કહે છે તેમ, અને દીનકર્દ તેને ટેકો આપે છે તેમ, કયોમર્સ પેહેલો હતો, કે જેણે અહુરમજદની શિખાંમનો સાંભળી અને જેણે માણુસજાતમાં એક દીન, એક કાયદો દાખલ કર્યો. અહુરમજ્દ તરફ પોતાનું ચિત્ત લગાડવા કાજે કોઈ કેબલાની જે જરૂર દિસી, તે હોશંગના વખતમાં આતશની સેતાયશ સાથે દાખલ થઈ.

હવે આપણે કયોમર્સ પાદશાહનાં રાજ્યના સંબન્ધમાં મલતી કેટલીક હકીકતોનો જરા વિગતે વિચાર કર્યે.

પાદશાહ તરીકે તાજ અને તખ્ત સાથે હકુમત કરવાનો રિવાજ.—ફીર્દોસી કયોમર્સ માટે કહે છે કે "તખ્ત અને કોલાહ (સાથે પાદશાહી કરવા)નો રિવાજ કયોમર્સે ચાલુ કીધો...

---

૧ જાદસ્પરમ, બાબ ૧૦, ફ ૨. S B E, Vol V. p. 183 ૨ દાદેસ્તાનેદીની, બાબ ૬૪, ફ. ૭. S. B. E, Vol XVIII, p. 199

કયોમર્સ દુનિયામાં પાદશાહ થયો અને પેહલવેહેલાં પહાડોમાં પોતાની જગ્યા લીધી. તેના તખ્ત અને નસીબની શરૂઆત પહાડમાંથી થઇ.[1]"

આ મુજબ (ક) પેહેલવેહેલો પાદશાહી કરનાર કયોમર્સ હતો અને (ખ) પાદશાહીની નિશાણી તરીકે તાજ પેહેરનાર અને (ગ) તખ્તે બેસનાર પણ તે હતો.

(ક) પાદશાહી કરવાનો રિવાજ—પાદશાહીના રિવાજના સંબંધમાં આપણે એ જોઈએ છિએ કે જેમ આ દુનિયામાં સઘલાં ખાતાંઓ, રિવાજો, રીતો, એક પછી એક પ્રફુલ્લીત થઇ પ્રગટી નિકળ્યાં છે, તેમ તાજ પેહેરવાના સંબંધમાં પણ બન્યું છે. અસલમાં માણુસ જાતની પેદાયશની શરૂઆતમાં માણુસો કુદરતી હાલતમાંજ વસ્ત્રવિના રહેતાં. તેઓ જંગલનાં ફુલ ફલઉપર પોતાનું ગુજરાન કરતાં; સર્વ જણુ પોતપોતાની મરજીના માલિક હતાં; સર્વ જણુ પોતપોતે છુટાં હતાં. જ્યાં મળ્યું ત્યાં ઝાડપાનનાં ફળો ખાધાં, અને જ્યાં પડવાનું મળ્યું ત્યાં રહ્યાં. આસ્તે આસ્તે તેઓમાં સંસારી તબેઓ આમેજ થઈ. તેઓ એકએક સાથે વસવા લાગ્યાં. કુદરતની અચોક્કસ રૂતુ સામે બચાવ શોધવા તેઓ છાપરાંઓ બાંધી રહેવા લાગ્યાં. એમ પાંચ પચીશ ઘરો એકઠાં થઇ તેઓનાં ગામો બન્યાં. ગામોનાં શેહેરો બન્યાં. એમ વહેવાર આગળ વધતો ગયો. એમ જ્યારે કોઈ સંસારી સંબંધ તળે યા કોઈ સંસારી આંકોશ તળે તેઓ રહેવા લાગ્યાં, ત્યારે આસ્તે આસ્તે પોતામાંથી કોઈ એકને ચઢતો, કોઈ એકને વડો ગણુવાની જરૂર તેમને કુદરતી રીતે પડતી ગઈ. એ મુજબ ત્યારે એક ચોક્કસ ધણી, જે તન અને મનનું બીજાઓ કરતાં વધુ કૌવત ધરાવતો, તે એક ટોળકી યા તાયફા યા ગામનો વડો થતો ચાલ્યો.

ઉપર મુજબના માણુસ જાતના વિચારના સંબંધમાં માસુદી નામનો આરબ તવારીખનવેશ કયોમર્સની હકીકત આપતાં નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

"કયોમર્સ પોતાના વખતનાં માણુસોમાં ફક્ત પેહેલો અને સર્વથી શક્તિવાન હતો. પોતાને માટે એક પાદશાહ પસંદ કરવા

[1] જુઓ મારૂં "શાહનામું, મીનોચેહેરના રાજ્ય સુધી," પાનું ૧૫.

માટે અને પોતાને માથે એક વડો નેમવા માટે તેઓની જે નેમ હતી તે આ હતી: તેઓએ જોયું કે માણુસના ખવાસમાં નાફર્માની, અદેખી, જાસ્તી અને ધિક્કાર જન્મથી વાસો કરી રહ્યાં છે અને ફક્ત કોઈ (ચહડતી શક્તિની યા અંતઃકરણુની) ધાસ્તીજ તેઓને સમાર્ગે ચલાવે છે. તેઓને કુલે પેદાયશને તપાસતાં, અને માણુસના શરીર ઉપર અને માણુસ, જે એક ચતુર અને સમજ ધરાવનાર પ્રાણી છે, તે (નાં મન) ઉપર જે કાયદાઓ અમલ કરે છે, તે તપાસતાં માલમ પડયું, કે આપણાં શરીરની રચનામાં અક્કલની ચુક્તિ છે, કે જેથી કોઈ ચોક્કસ શક્તિ (faculty), જેની બેઠક હૈડાંમાં છે, તે તરફ તે વિચારો, પછી તે ગમે તેવા હોય, જે તે મેળવે છે, મોકલે છે અને જવાબમાં પાછા મેળવે છે, તે રવાનાં કરે છે. આ શક્તિને આપણું આખું શરીર આપણી સલામતી માટે આભારી છે. જો તે નાશ પામે છે તો આખું શરીર નાશ પામે છે અને આખાં સાંચા કામનું કૌવત અને એકમેક સાથનો સંબંધ નાશ પામે છે. તેઓએ ધાર્યું કે આ નાની દુનિયા, એટલે કે આપણું ખાકી અને મોતને પાત્ર શરીર, આ ચહડતી શક્તિને આભારી છે; તો તેજ પ્રમાણે મંડળી (society), એક પાદશાહ, કે જે તેને ચલાવે અને જે તેના ઉપર ઈનસાફનો અને અક્કલે ફર્માવેલા કાયદાની ફર્માનબરદારી તરફના માનનો છાપ મારે, તેના શિવાએ હૈયાતી ભોગવી શકે નહિ."[૧]

મીરખોન્દ પણ ઉપલી સરખામણીની હકીકત આપે છે.[૨]

માસુદીના ઉપલા ફકરાની મતલબ આ, કે કયોમર્સના વખતનાં લોકોએ પોતાનાં જાતીજ્ઞાન અને અવલોકનથી જોયું, કે આપણા શરી-રની રચનામાં એવી ચુક્તિ છે કે જેથી કરીને એક ચહડતી શક્તિ ઉપર આખા શરીરની તંદરૂસ્તીનો આધાર છે. તેજ પ્રમાણે મંડળીનો યાને એક કોમ યા તાયફાની સલામતી અને આબાદીનો આધાર તેનાં કોઈ વડાઉપર હોવો જોઈએ કે જે વડો ઈનસાફી અમલ કરે. માસુદી કહે છે કે આ વિચારથી તેઓ કયોમર્સ, જે તેઓમાં

---

૧ Maçoudı par Barbier de Meynard, Vol. II, pp. 106–7.

૨ Mirkhond's "History of the Early Kings of Persia," translated by Shea, pp 48–49.

વડો અને ચહડતી શક્તિ ધરાવતો હતો, તેની આગળ ગયા અને કહ્યું કે "તું અમારા કામોનો વહીવત કર અને અમારો સરદાર થા. અમો તારા તરફ માન અને ફર્માનબરદારી દેખાડવાને કબુલ છિએ." કયોમર્સે તેઓની માગણી કબુલ કરી અને તેઓને સોગંદ (oath of allegiance) આપ્યા, કે તેઓ તેના ફર્માન મુજબ ચાલી, કોઇ પણ પ્રકારની જાસ્તી છોડી દે. સર્વ માણુસોએ તેમ કર્યું કે કયોમર્સે પોતાના માથા ઉપર તાજ મુકયું. આ પ્રમાણે તાજ પેહેરવાનો રેવાજ તેણે ચાલુ કીધો. મીરખોન્દ પ્રમાણે કયોમર્સે પોતે પણ બરાબર રીતે રાજ્ય કરવા સોગંદ લીધા.

(ખ) કયોમર્સથી શરૂ થયલો માથાઉપર તાજ પેહેરવાનો રિવાજ.—ફીર્દોસી અને ઉપર જણાવવા મુજબ માસુદી અને મીરખોન્દ કહે છે કે કયોમર્સના વખતથી તાજ પેહેરવાનો રિવાજ શરૂ થયો. એ બાબે વિચાર કરતાં દિસે છે કે, જ્યારે માણુસ જાતે પોતાઉપર હકુમત કરવા કાજે એક વડા પુરૂષને નક્કી કર્યો, ત્યારે કુદરતી રીતે તે વડામાં તેમજ લોકોમાં ખ્યાલ ઉત્પન્ન થયો, કે વડપણની નિશાણી તરીકે કોઈ નિશાણી અખત્યાર કરવી. તે નિશાણી તે તાજ હતું.

હવે પાદશાહી નિશાણી તરીકેનું એ તાજ માસુદી કહે છે કે કયોમર્સે માથાઉપર મુકયું. એક વડાને કુદરતી રીતે વિચાર ઉત્પન્ન થાય કે વડપણની નિશાણી તેણે પોતાનાં શરીરના કયા ભાગઉપર પેહેરવી, તેણે તે નિશાણી કયાં રાખવી? તે વડો થયો, પોતાના તન યા મનની થોડી કે ઘણી ચાલાકીથી તે વડો થયો, તો તેનામાં, કોઇ બીજાઓ કરતાં કાંઇ છુપી, કાંઇ ચઢતી શક્તિ હોવી જોઈએ. જાહેર પડતા દેખાવ કરતાં તેનામાં કાંઈ છુપું ગોહર હોવું જોઈએ. અસલી માણુસજાત કુદરતમાં નજર કરતો. કુદરતને હીલચાલ આપનાર, કુદરતને જાણે જીવ આપનાર કોઇ શક્તિ, જેમાં કાંઇ ગેબી, કાંઈ છુપી, કાંઈ અનદીઠ શક્તિ તે જોતો, તેને માટે તે આકાશતરફ નજર કરતો. માણુસજાતમાં ધર્મની શરૂઆતના વિચારો આવીજ રીતે વધારે પ્રફુલ્લીત થયા છે. તે ઝાડપાનને ખીલતાં જોતો, પોતાના પાકને પ્રફુલ્લીત થતા જોતો; તેના સબબ તરીકે, ગમે તેવી અજ્ઞાન હાલતમાં, તે ઉંચે આકાશતરફ જોતો. તેના પાકના છોડવાઓ ઉપર, તેના ઝાડપાનો ઉપર વર્ષાદ પડતો; તે પણ ·ઉપરથી, ઉંચેથી, આકાશઉપરથી

પડતો. તેના પાકને ગરમી આપનાર અને ખિલવનાર સૂર્ય ઉંચેથી પ્રકાશતો. હવાની અને પવનની ગતિ તે ઉંચેથી મેળવતો. એકાએક તોફાન થઈ આવી વીજળીના જે ચમકારા તે જોતો, તે પણ આકાશમાંથી પડતા. નજરે પડતી કુદરતના પરદા પાછળ, તેનું જ્ઞાની કે અજ્ઞાની મગજ, જે કાંઈ છુપું કે અનદીઠ જોતું, તે સઘળાંનું ઠામ, તે ઉપર આકાશમાં જોતો. એ મુજબ, જેમ એ અનદીઠ છુપી શક્તિ માટેના યાને ખુદાતાલા માટેના તેના વિચારો ખિલતા ગયા, તેમ તે ખુદાતાલાના મથક માટે ઉંચે આકાશમાં જોવા લાગ્યો. એજ મુજબ આપણુ હાલના વખતમાં પણ સાધારણ રીતે ધાર્યે છિએ અને જોઈએ છિએ.

ત્યારે અસલી માણુસ કુદરતમાં સત્તાનું મૂળ ઉંચે જોવા લાગ્યો. એજ વિચાર મુજબ, જ્યારે માણુસો કોઈ એકને પોતાનો વડો ગણવા લાગ્યા, અને તે કાજે જ્યારે તે વડાને તે વડપણ માટે કાંઇ નજરે પડતી નિશાણી અખત્યાર કરવાની જરૂર પડી, ત્યારે તે નિશાણી પણ તેના શરીરના ઉંચેના ભાગઉપર, તેના માથાઉપર મુકવાની જરૂર જણાઈ. તેની સત્તાની નિશાણીઓ પાછળથી ગમે તેટલી વધી, પણ તેની મૂળ નિશાણી સાથે, મુખ્ય નિશાણી સાથે તો એજ વિચાર ભેળાયો, કે તે માથાઉપર મુકાવી જોઈએ. ત્યારે એ વિચારથી સત્તાની નિશાણી તરીકે તાજ સર ઉપર મેલાવા લાગ્યું.

(ગ) કયોમર્સથી તખ્તઉપર બેસવાના રિવાજની શરૂઆત.—ફીર્દોસી પ્રમાણે પાદશાહ તરીકે તખ્તઉપર બેસવાનો રિવાજ પણ કયોમર્સથી શરૂ થયો. મીરખોન્દ પ્રમાણે એણે જ પેહેલે કર પણ લેવા માડ્યા. પાદશાહી અખત્યાર કરવા સાથ જેમ તાજનો તેમ તખ્તનો વિચાર અસલી માણુસજાતમાં દાખલ થાય એ કુદરતી છે. એક કોમ યા તાયફાનો વડો સાધારણ વર્હેવારમાં સર્વ ભાઈબંધો સાથે ગમે એવો ભેળાય, પણ જ્યારે તે સઘળાઓનાં સામાન્ય ભલાં માટે નિયમિત કામ કરવાને બેસે, બીજાઓની સાથે મસલત કરવા યા ગોઠવણ કરવા બેસે, ત્યારે તેને સઘળાઓની સાથે બેસ્તી વેળાએ, પોતાની બેઠક પણ પોતાની સત્તા દેખાડવા માટે જરૂર ઊંચી કરવી જોઇએ, કે જ્યાંથી સર્વ ભેગા મળેલાઓ તેને

જુએ અને તેનું સાંભળે. એ વિચારથી તેની ઊંચી બેઠકનો, તેના તખ્તનો વિચાર પ્રથમ ઉભો થયો.

તબરી[1] અને મીરખોન્દ[2] પ્રમાણે કયોમર્સને 'ગેલશાહ' કહેતા. જીનત ઉલ તવારીખનો લખનાર 'ગેલ' એટલે 'માટી' શબ્દ ઉપરથી એ નામ લેઇ કહે છે, કે તેના વખતમાં પાણી અને જમીન અથવા માટી (ગેલ) શિવાએ બીજું કાંઇ હતું નહિ, તે ઉપરથી એને ગેલશાહ કહેતા. તબરી (ગેલ) શબ્દને 'ગેર' (અવસ્તા ગઇરી સંસ્કૃત ગિરી) એટલે પહાડ લેઇ કહે છે કે એ પાદશાહની બેઠક પહાડ ઉપર હતી તેથી એને ગેલશાહ કહેતા. કોઇ પણ રીતે એ નામ અને એ લખાણ, અને આ પાદશાહ માટેની ઉપલી કેટલીક હકીકત દેખાડે છે કે એનો જમાનો માણસજાતની તવારીખમાં ઘણો પુરાણો હતો.

એ પાદશાહે દાખલ કરેલો મુંગે મોંહડે જમવાનો રિવાજ.—માસુદી[3] કહે છે કે જમતી વખતે મુગે મોંહોડે જમવું અને કાંઇ વાતચિત કરવી નહિ, અથવા, આપણી ધાર્મિક ભાષાના શબ્દોમાં બોલ્યે તો, "બાજ ધરી જમવું" એવો રિવાજ એ પાદશાહના વખતથી દાખલ થયો. એ પાદશાહના કહેવા પ્રમાણે ખોરાકનું કામ શરીરને પોષણ આપવાનું છે, જેથી જીવનશક્તિને પુષ્ટી અને શાંતિ મળે છે. ખોરાકથી શરીરના દરેક ભાગને પુષ્ટીકારક પ્રવાહી પદાર્થ મળે છે અને કલેજા (liver) અને પાચનશક્તિ માટે કામ કરનારા સર્વ ભાગોને સરખું અને પુરતુ પોષણ મળે છે. પણ જો જમતી વેળા માણસ વાત કરતાં વિચારમાં પડે છે તો તેથી શરીરના સર્વ ભાગને સરખું પોષણ મળતું નથી અને તેથી પાચન (digestion) બીગડે છે. અસલી ઇરાનીઓના આ વિચારને હાલના તબીબો પણ ટેકો આપે છે. વાતચીત કરતાં કેટલીકવાર ખુશ વાતચીતપરથી કોઇ ગંભીર બાબત ઉપર ઉતરી પડાય છે કે જ્યારે મગજને ચિંતાતુર બનવું પડે છે. એવી વખતે ખોરાક બરાબર પાચન થતો નથી.

---

૧ Tabari par Zotenberg, vol. I, p. 5. ૨ Mirkhond by Shea. p. 51. ૩ Maçoudi par B. De Meynard Vol II, p. 108.

કયોમર્સના રાજ્યની મુદત.

પેહેલવી-ગયોમર્દ હયન અએબદદીઅ સી શન્ત જીવસ્ત
(બુનદેહેશ, બાબ ૩૪, ફ. ૨).

અર્થ.—એબ દેનારી યાને કસોટીવાળી પેદાયશમાં ગયોમર્દ ૩૦ વર્ષ જીવ્યો.

પાદશાહ કયોમર્સે ૩૦ વર્ષ રાજ્ય કર્યું હતું. બુનદેહેશમાં કહે છે કે આહરેમને પોતાની બુરી અસર દુનિયાની પેદાયશ ઉપર ચાલુ કરી ત્યાર પછી તે ૩૦ વર્ષ જીવ્યો હતો. એ ઉપરથી કદાચ ફીર્દોસીએ એના રાજ્ય અમલનાં ૩૦ વર્ષ આપ્યાં હોય. માસુદી કહે છે કે એના રાજ્યની મુદત બાબે મતફેર છે. કોઇ તે મુદત ૧૦૦૮ વર્ષની જણાવે છે. તબરી એના રાજ્ય અમલનાં ૭૦૦ વર્ષ આપે છે. કયોમર્સ પછીના એક પાદશાહ શાહ જમશેદનાં રાજ્યનાં ફીર્દોસી ૯૦૦ વર્ષ જણાવે છે. જોહાકનાં તે ૧૦૦૦ જણાવે છે. તે બાબત ધ્યાનમાં લેતાં મીરખોન્દ કયોમર્સનાં જે ૭૦૦ વર્ષ આપે છે તે ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. તબરીપણ કહે છે કે ખુદ કયોમર્સ પછી ૧૭૦ વર્ષ સુધી કોઇ પાક્કો પાદશાહ હતો નહિ; માણસો ભરવાડ વગરનાં મેંઢાં સમાન હતાં. પેશદાદીઅન પાદશાહોથી ખરેખરી ઇરાનની પાદશાહી શરૂ થઇ. તે વધુ કહેછે કે તેઓના વંશના અમલમાં ચાર ચાર વખત પાદશાહી તેઓના હાથમાથી જતી રહી હતી.[1] એવું દિસે છે કે ઉપલી લાંબી મુદતો કોઇ એક પાદશાહ યા પુરૂષની નહિ હોય પણ તેના વંશની હોય. એટલે કે કયોમર્સ અને તેનાં વંશે ૭૦૦ વર્ષ રાજ કર્યું હોય. તેમજ જમશેદ અને તેનાં વશે ૯૦૦ વર્ષ રાજ કર્યું હોય. આ બાબતના સંબંધમાં યાદ રાખવું જોઇએ કે એઓના જમાના, આપણે ઉપર કહ્યું તેમ, માણસ જાતની તવારીખના પુરાણા અસલ (primitive) જમાના હતા, જ્યારે લાંબા અરસા બાદ રિવાજો, રસમો અને હાલતો પ્રગટી નિકળતાં.

કયોમર્સ પાદશાહનાં રાજ્યની હકીકતઉપરથી મલતો ધડો.—આ પાદશાહનાં રાજ્યની હકીકતઉપરથી આપણને જે એક

1 Tabarı par Zotenberg, Vol I, p. 5.

મુખ્ય ઘડો મલે છે તે તેના પાદશાહ બનવાની બાબતના સંબંધમાં છે. મંડળીના કાયદા કાજે, એક તાયફા, કોમ યા પ્રજાની સલામતી અને આબાદી કાજે, જરૂરનું છે કે, માણુસોની લાયકાત મુજબ, જે ચહડ ઉતર દરજ્જા હોય છે તે દરજ્જાનાં ચહડ ઉતર માણુસોએ એકમેક વચ્ચેનો સંબંધ બરાબર રીતે વફાદારીથી જાળવવો. ઉતરતે દરજ્જેનાઓએ ચહડતે દરજ્જેનાઓ તરફ—પછી તે દરજ્જો ઘર સંસાર કે રાજમંડળમાં હોય—જાળવવો. નાનાઓએ વડીલોને માન આપવું. વડીલોએ નાનાઓ તરફની પોતાની ફરજ બજા લાવતા રહેવું. આ એક નિયમનો, વ્યવસ્થાનો કાનુન છે. એમ નહિ હોય તો એક તાયફા, કોમ યા પ્રજાના રાજ્યમાં ગેર વ્યવસ્થા અને અંધેર (anarchy) વ્યાપી રહે અનેમાણુસોનાં જાનમાલની સલામતી રહે નહિ. માણુસજાતની તવારીખની શરૂઆતના તબક્કામાં માણુસો નિયમ વગર, ગમે તેમ, જાનવરો માફક રહેતાં, ખાતાં, પીતાં અને ફરતાં. પણ પછી જ્ઞાન અને અક્કલનું ગોહર તેઓમાં વધુ દાખલ થતાં તેઓએ જોયુ કે તેઓના વખતની મંડળીનાં ભલાંને ખાતર જરૂરનું હતું, કે તેઓએ પોતામાંથી એકને પોતાનો વડો ચુંટી કાહાડવો અને તે વડાને, તેના ઇનસાફને, તેણે ઘડેલા કાયદાકાનુનને માન આપવું.

હાલ આપણે દુનિયામાં દાખલ થયલા એવા નિયમીત અમલના શરૂઆત પછી સેંકડો અને હજારો વર્ષના જમાનાઓમાંથી પસાર થઇ ચોક્કસ હાલતે પોંહોચ્યા છિએ. ત્યારે આપણે એ ગુજર પામેલા વખતની શિખામણ અને અનુભવ સાથે વધારે સારી રીતે જોવું અને સમજવું જોઇએ, કે આપણે ગેરવ્યવસ્થાથી દૂર રહી હમેશાં વ્યવસ્થાને પસંદ કરવી. એવી વ્યવસ્થા આપણા અવસ્તાના 'અશોઇ' શબ્દમાં સમાયલી છે. તે વ્યવસ્થાનો, તે અશોઇનો ખ્યાલ આપણુને શિખાડે છે, કે આપણે આપણ સર્વના, કુલ પેદાયશના વડા અને પિતા અહુરમજ્દ તરફ, આપણા રાજ્યના વડા તરફ, આપણાં કુટુંબના વડા તરફ, આપણી મંડળીના વડાઓ તરફ ફરજોથી બંધાયલા છિએ.

આખ્ય છઠ્ઠો,

હોશંગ.

અવસ્તા—"હુઓષ્યંઘહુહે તખ્મહે અષઓનો ફ્રવષીમ્ન યજમઇદે; પઇતિશ્તાતેએ માજઇન્યનાંમ દએવનાંમ, વરેન્યનાંમ્ચ દ્રવતાંમ પઇતિશ્તાતેએ દએવો-કર્શ્તહે ત્બએષંઘ્નહો. (ફ્રર્વર્દીન યશ્ત, ફ. ૧૩૭)

અર્થ—જોરાવર હોશંગના ફ્રરોહરને માજંદરાની દેવોની અને ગીલાનના બુરા માણુસોની સામે થવાને માટે અને દેવનાં ઉતપન્ન કરેલાં દુખોની સામે થવાને માટે અમો આરાધીએ છિએ.

ગયોમર્દ પછી બીજો પાદશાહ હોશંગ હતો. એને માટે અવસ્તામાં[1] આપણુને કેટલુંક લખાણુ મલે છે. ત્યાં તેને હુંઓષ્યંઘ્નહુ કહ્યો છે. ઇરાનનું પેહેલું પાદશાહી વંશ, જે પેશદાદ અથવા પેશદાદીઆનને નામે ઓલખાયું છે, તેનો વડીલ, તેનો પાયો નાખનાર એ પાદશાહ હતો. અવસ્તામાં એનો એક એલકાબ 'પરધાત' છે. એ શબ્દ પેહેલવીમાં અને ફારસીમાં 'પેશદાદ' થયો. તે ઉપરથી એનું વંશ 'પેશદાદ' ગણાયું. પેહેલવી વજર કર્દ દીનીમાં એને 'હોશંગ પેશદાદ' કહ્યો છે. એ 'પરધાત' અથવા 'પેશદાદ' એલકાબ એને શા સબબે લગાડવામાં આવ્યો, તે આપણુને વદીદાદની ૨૦ મી ફર્ગર્દની પેહેલવી સરેહ[2] ઉપરથી માલમ પડેછે. ત્યાં કહેછે કે "એણે પાદશાહી ઇનસાફ પેહેલવેહેલાં ચાલુ કર્યો." ત્યારે એણે ઇનસાફ (અવસ્તા 'ધાત,' પેહેલવી અને ફારસી દાદ) ઇરાનમાં પેહેલે (અવસ્તા પર ફા. પેશ) ચાલુ કીધો, તે ઉપરથી એને 'પરધાત'

---

૧ યશ્તો. ૫ (આબાં), ફ. ૨૧; ૯ (ગોશ), ફ. ૩; ૧૩ (ફ્રર્વર્દીન), ફ. ૧૩૭; ૧૫ (રામ), ફ. ૭, ૧૭ (અશીશવંગ), ફ. ૨૪; ૧૯ (જમ્યાદ), ફ ૨૬.

૨ આ ફર્ગર્દ મુજબ પેગામબર જરથોસ્ત અહુરમજદને પુછેછે કે, જુદા જુદા સદ્ગુણો ધરાવનારાઓમાં સર્વથી પેહેલો યા સરસ પુરૂષ કોણુ હતો" ? તેના જવાબમાં એવા સદગુણો ધરાવનારાઓમાં 'પરધાત' એટલે કાયદા (ધાત અથવા દાત)માં આગળ અથવા પુર્વીન (પર) એવાઓને પણુ જણાવે છે. એમ જણાવતાં પીશદાદ શબ્દની શરેહમાં કહેછે કે "પીશદાતાન ચેગુન હોશ્યંગ, આઇ પીશદાદીઅ આઈ યેહવુન્ત આઇગ દાદે ખુદાઇઅ ફર્દુંમ વલમન રોબાક કર્દ" એટલે "હોશંગ જેવો પેશદાદ; એટલે પેશદાદનો અર્થ એમ થાય છે કે ખુદાનો ઇનસાફ પેહેલે તેણે ચાલુ કર્યો."

અથવા ‘પેશદાદ’ કહ્યો છે અને એના એ એલકાબ ઉપરથી એનું વંશ ‘પરધાત’ અથવા ‘પેશદાદ’ (પેશદાદીઆન) કહેવાયું છે. બુનદેહેશ[1] જે કહે છે, કે ઇરાનીઓની ઓલાદ એનાથી ઉતરી હતી, તે આ બાબતનો એશારો છે.

બુનદેહેશ[2] અને વજરકર્દદીની પ્રમાણે એ ગયોમર્દના બેટા સ્યામકના બેટા ફ્રવાકનો છોકરો હતો. ફીર્દોસી પ્રમાણે એ ખુદ સ્યામકનો છોકરો હતો. યશ્તો પ્રમાણે, એને ખુદા હજુર દુઆ ગુજારી બુરા માણસો, જુલમગારો વિગેરે ઉપર ફતેહ માંગી હતી અને એની તે દુઆ પાર પડી હતી. ફીર્દોસી પ્રમાણે એના બાપ સ્યામકને જે દેવો તરીકે જણાયલા બુરા આદમીઓ સાથે લડાઈ થઈ હતી અને તે લડાઇમાં તે માર્યો ગયો હતો, તે દેવો (બુરાઓ) સામે હોશંગે લડાઈ કરી તેઓને જેર કીધા હતા. ત્યારે અવસ્તાનો ઉપલો એશારો ફીર્દોસીના વર્ણનને મલતો છે.

જાદસ્પરમનાં પેહેલવી લખાણ પ્રમાણે એના રાજ્યમાં આતશ સંબંધી કોઈ મોટો કુદરતી બનાવ બનયો હતો. ફીર્દોસી પ્રમાણે એ બનાવ તે આતશની સોધનો હતો. કહે છે કે એક દિવસે હોશંગ પાદશાહ ફરતો હતો ત્યારે તેણે એક સાંપને જોયો. તેની તરફ તેણે તેને મારવા પથ્થર ફેંકયો, જે બીજા પથ્થરને જઈ અથડાવાથી બન્નેના ઘસારાથી આતશ ઉત્પન્ન થયો. એ આતશને હોશંગે રોશન કરી એક જગ્યાએ સ્થાપ્યો અને તેની સોધની શુક્ર ગુજારીમાં એક જશન કર્યું. એ જશન “જશને સદેહ” નામે યાદગાર થયું અને તે દર વર્ષે રોજ આવાં અને માહ દેહને દીને ઇરાનમાં પાલવામાં આવતું. ફીર્દોસી કહે છે કે તે તેના વખત સુધી ઇરાનમાં પાલવામાં આવતું હતું.[3] એ દિવસે શેહેરમાં અને ખેતરોમાં મોટો આતશ સલગાવવામાં આવતો. ફાર્સીમાં ‘સદેહ’ શબ્દનો અર્થ “બલતો મોટો આતશ” થાય છે. તે ઉપરથી એ

---

૧ બાબ ૧૫, ફ. ૧૦. ૨ બાબ ૩૧.

૩ એ જશનની વધુ હકીકત માટે જુઓ મારૂં પુસ્તક, “જરથોસ્તી ધર્મ સંબંધી ભાષણો અને વાએજો,” ભાગ ત્રીજો, પાનું ૧૬૫.

જશનને એ નામ મળેલું ધારવામાં આવે છે.[1] ઇરાનના મોટા પાદશાહો, જેવા કે લોહરાસ્પ, નેશીરવાન અને ખુસ્રુ પર્વેજ, માટે આપણે વાંચ્યે છિએ કે તેઓએ એ જશન મોટા મહિમા સાથે પાળ્યાં હતાં. "કાખે સદેહ" એટલે "સદેહનાં જશન માટેનું દિવાનખાનું," એવે નામે ઇરાનમાં એ જશન માટે ખાસ મકાનો બંધાતાં.

આપણી કોઇક યશ્તો[2] પ્રમાણે હોશંગ પાદશાહે ખુદાતાલા હજુર દુઆ ગુજારી હતી કે તે દેવોનાં બેત્રત્યાંઉશ ભાગ ઉપર ફતેહ મેળવે. દાદેસ્તાને દીની[3] પણ કહે છે કે એ પાદશાહે દેવોનાં બે તૃતીયાંશ ભાગને માર્યા હતા. પેહેલવી મીનોખેર્દ[4] પણ એમ કહે છે અને તે માજીનદરાનના મુલક સાથ એ બાબત જોડે છે. માજીનદરાનના મુલકના લોકો ઇરાનીઓમાં ઘણા હરામી અને બુરા ગણાયા છે, માટે ઉપલાં વર્ણન ઉપરથી દિસે છે કે આ પાદશાહે એ દેવો યાને બુરા લોકોના મુલક ઉપર હુમલો કરી તેના મોટા ભાગને સજા કરી હતી ફીર્દોસી કહે છે કે એ પાદશાહ તખ્ત ઉપર બેસતાં બોલયો હતો કે "ફતેહમંદ ખુદાતાલાના હોકમથી ઇનસાફ અને બખશેશ માટે મેં મારી કમર તંગ બાંધી છે." એ શબ્દો ઉપલીજ બાબતનો એશારો દિસે છે કે તેણે તખ્ત ઉપર આવતાં જ બુરાઓને સજા કરી ઇનસાફ સ્થાપવાની મરજી બતાવી હતી. ફીર્દોસી પ્રમાણે તેણે લોખંડની શોધ કરી હતી. તેણે એ ધાતુને, તેની મીશ્રિત હાલતમાં ખાણોમાંથી બહાર કહાડીને, તેની સાથના મીશ્રીત પદાર્થોથી જુદી પાડી હતી. તેણે એ ધાતુનાં કુહાડી, કરવત, ચાંચવા વિગેરે હથિયારો બનાવ્યાં હતાં.

એ પાદશાહે ઇરાનમાં પાણીનાં બાંધ કામો (water works) કર્યાં હતાં અને તેમ કરી ખેડુતોને તેઓનાં ખેતીનાં કામમાં ઘણી

---

૧ એ જશનના દિવસો જુદા જુદા લખનારાઓ જુદા જુદા આપે છે. હેરબેલો (D' Herbelot) કોઇક પૂર્વભણીના લખનારાઓને આધારે તે બહમન મહિનો ને મેહર રોજ આપે છે એક ફાર્સી પુસ્તક તે બહમન મહિનો ને આવાં રોજ આપે છે.

૨ આવાં યશ્ત, ફ. ૨૨; રામ યશ્ત, ફ. ૮; જમ્યાદ યશ્ત, ફ. ૨૬.

૩ બાબ ૬૫, ફ ૫ ૪ બાબ ૨૭ ફ. ૧૯.

મદદ કીધી હતી. એની આગમચ લોકોના મોટા ભાગનો ખોરાક કુદરતી મેવા ઉપર હતો. પણ એણે ખેતીને ખિલવી ઘણી ચીજો ખોરાક માટે ઉતપન્ન કરાવી. વળી તેણે ગાય ગોસ્પંદોને બીજાં જંગલી જાનવરો, ગોર્ખરો અને હરણોથી છુટાં પાડી તેઓને માણસોના ખેતી વિગેરેના ઉપયોગમાં લાવવાનું શરૂ કર્યું. જે જાનવરો ખેતીના કામમાં આવે એવાં હતાં તેવાંઓને તે ખેતીના કામમાં લાવવા લાગ્યો. વલી જાનવરોનાં ચામડાંને પોષાક તરીકે તે વધુ ઉપયોગમાં લાવવા લાગ્યો. આ પાદશાહના રાજ્યનાં વર્ણનની છેવટે ફીર્દોસી શિખામનના જે નીચલા શબ્દો કહે છે તે ધ્યાન પુગાડવા જોગ છે. તે કહે છે કે "તેણે ઘણું બખશ્યું અને ફેલાવ્યું અને ખાધું અને સોંપ્યું. પોતે ચાલ્યો ગયો અને નેકીના નામ સિવાય કાંઈ લઈ ગયો નહિ. ચાલીસ વર્ષ સુધી ખુશી અને માન, અને ઇનસાફ અને બખ્શેશ સાથે તે સરફરાજ હતો. તેટલા વખતમાં તેણે તાલમેલ અને બેશુમાર અંદેશા સાથે ઘણી રંજ ખેંચી. તેનો બરાબર વખ્ત આવ્યો ત્યારે બુલંદ મરતબાનું તખ્ત તેનાથી ખાલી પડ્યું. જમાનાએ એક પળનો તેને વધુ વખત નહિ આપ્યો અને હોશ અને ડહાપણવાળો હોશંગ ચાલ્યો ગયો. આ દુનિયાં તારી સાથે કાયમ સુધી માયા નહિ બાંધશે, અને વળી પોતાનો ચેહેરો જાહેર રીતે તુંને નહિ દેખાડશે."[1]

માસુદી એ પાદશાહનો હિંદુસ્તાનના મુલક સાથે પણ સંબધ જણાવે છે. હિંદી તવારીખનવેશ ફીરેસ્તે પણ એમ જણાવે છે. તબરી પ્રમાણે એણે ઘણાક નવા ઉદ્યોગ હુનરો દાખલ કર્યા હતા. મીરખોન્દ પ્રમાણે "જાવેદાન ખેરદ" એટલે 'હંમેશની અકલ' નામની કેતાબના અસલ લખાણનો કર્તા એ હતો. મીરખોન્દ એ પાદશાહની ઘણીક શિખામનો "તારીખે મઆજર" નામના પુસ્તકને આધારે આપે છે.

એ પાદશાહના રાજ્યના એક મુખ્ય બનાવ ઉપરથી ધડો.

એક જરથોશ્તી નજરે એ પાદશાહના રાજ્યનો મુખ્ય બનાવ "આતશની સેતાયશ"ની સ્થાપનાનો હતો. તે જમાનામાં "સેતારાની

---

૧ જુઓ મારૂ પુસ્તક, "શાહનામુ, મીનોચેહેરના રાજ્યસુધી," પાનું ૨૧.

સેતાયશ" અને "સેતારેશનાસી" પર લોકોનો વધુ વિશ્વાસ હતો, તે સામે એ શુભ કોશેશ હતી. વળી તે વખતે ફેલાયલી કોઈ મૂર્તિ-પૂજા સામે પણ એ એક ભલી કોશેશ હતી. માણસ જાતનો ખવાસ ખુદા ઉપર પોતાનું ધ્યાન લઈ જવા માટે પોતાની નજર સનમુખ કોઈ નજરે પડતી ચીજ માગે છે. એવી ચીજ તરીકે ઇરાનીઓ હજુર નુરી આતશ એણે રજુ કર્યો હતો.

એના વખતથી અસલી ઈરાનીઓ ખરા માજદયસ્નાન ગણાતા આવ્યા છે. ખરૂં છે કે અવારનવાર દએવયસ્ની ગેરરીતીઓ જોર મારતી હતી, પણ મોટે ભાગે દેશમાં ખરો માજદયસ્નાન ધર્મ પગભર હતો.

સર ઉવીલીયમ જોન્સ પુરાણા ઇરાની ધર્મ માટે જે ઉમદા વિચારો[1] જણાવે છે તે માર્કહામ હોશંગ પાદશાહના વખતથી ઇરાનને લાગુ પાડે છે.[2]

બાબ સાતમો.

તેહમુરસ્પ.

"તેમ યજત તખ્મો ઊરૂપ અઝિનવાઓ...અઓમ જઇધ્યત અવત આયપ્તેમ દજદિ મે વયુશ યો ઉપરો-કઇર્યો, યત બવાનિ અઇવિ વન્યાઓ વીસ્પે દએવ મષ્યાચ, વીસ્પે યાતવો પઇરિકાઓસ્ચ, યત બરાનિ અંગ્રેમ મઇન્યૂમ ક્રૂમિતેમ અસ્પહે કેહર્પે થ્રિસતેમ અઇવિ—ગામનામ, વ પઇરિ જેમો કરન" (રામ યશ્ત, ફ. ૧૧. ૧૨)

---

૧ "A firm belıf that one supreme God made the world by His power, and continually governs it by his providence, a pious fear, love, and adoration of Him; a due reverence for parents, and aged persons; a fraternal affection for the whole human species and a compassionate tenderness even for brute creation." Sir W Jone's Works, Vol I, p 87

૨ Markham's General Sketch of the History of Persia p. 4.

અર્થ—તે (રામયજદ)ને તે હથ્યારબંદ તેહમુરસ્પે આરાધ્યો ......તેણે (તેહમુરસ્પે) તે (રામયજદ)ને અરજ કીધી કે ઓ વાયુ ! (તું) જે ચહડતાં કામોનો કરનાર (યાને જોરાવર અથવા વાતાવરણના ઉપરના ભાગમાં કામ કરનાર), તે આ બખ્શેશ મને આપ, કે હું તમામ દેવોને, બુરા માણસોને, તમામ જાદુગરો અને પરીઓને મારનારો થાઉં. આહરેમનને તાબે કરીને ત્રીસ વર્ષ સુધી જમીનના બે છેડાની આજુબાજુ (એટલે એક નાકેથી બીજે નાકે) ઘોડાના રૂપમાં તેને લઈ જાઉં.[1]

એ પાદશાહનું અસલ નામ—અવસ્તા[2] પ્રમાણે એ પાદશાહનું નામ તખ્મ ઉરૂપ હતું. એનું અસલ નામ ફક્ત "તખ્મ"[3] એટલે "મજબુત"[4] હતું. તેને ઉરૂપ શબ્દ લાગી એ નામ "તખ્મ ઉરૂપ" બન્યું.[5] પછી એનું પેહેલવી પાજંદમાં 'તેહમુરસ્પ' બન્યું. પછી સેવટના 'પ'નો લોપ થઈ ફારસીમાં તેહમુરસ બન્યું.[6]

એની બુન્યાદ—ફીર્દોસીનું શાહનામું, દસાતીર, દબેસ્તાન અને નાસેખુત તવારીખ પ્રમાણે એ પાદશાહ શાહ હોશંગનો છોકરો

---

૧ આ ફકરાને લગભગ મલતા ફકરા માટે જુઓ જમ્યાદ યશ્ત, ફ. ૨૯.

૨ ફર્વર્દીન યશ્ત. ફ. ૯૮; રામ, ફ ૧૧, જમ્યાદ, ફ ૨૮ પેગામ્બર જરથોશ્તની આફ્રીન, ફ. ૨

૩ ફર્વર્દીન યશ્ત ફ. ૯૮

૪ રૂસ્તમ પેહેલવાનના એલકાબ 'તેહમતન'મા આપણે એ શબ્દ ફા 'તેહેમ' (સં. **तक्वन** = German tuchtig) તરીકે જોઇએ છિએ.

૫ ફા 'તેહમતન' તે અવસ્તા "તખ્મ તનુ," જે સરોશયજદનો એક એલકાબ છે, તેનુ બીજું રૂપ છે

૬ પાછળથી-જો કે એ પાદશાહના નામ તરીકે નહિ-એ 'તેહમુરસ' નામ 'તેહમુર' બન્યુ હાલમા આપણુ પારસી નામ 'તેહમુલ' અથવા તેહમુલજી એ તખ્મઉરૂપનું એક પછી એક બનેલું રૂપ છે. ફાર્સી નામ 'તેહમીના,' જે શાહનામા પ્રમાણે તેહમતન રૂસ્તમની બાયડીનું નામ હતુ, તે એ 'તખ્મ' નામના ફાર્સી રૂપ 'તહમ' ઉપરથી બનેલું છે. પેહેલવીમા સ્ત્રીલિંગ બનાવવાની એક રીત 'ઇ' યા 'ઇક' લગાડવાની છે. તે મુજબ એ નામ અસલમાં 'તેહમતન'પરથી 'તેહમતની' અથવા 'તેહમતનીક' હોય. તે ઉપરથી તે તેહમીના બન્યુ હોય. હાલમા એ 'તેહમીના' નામમા પણ છેવટના 'ના'નો લોપ થઈ 'તેહમી' નામ પારસીઓમા વપરાવા લાગું છે.

થતો હતો. પણ પેહેલવી બુનદેહેશ[1] પ્રમાણે એ વીવંઘ્રહાઓ નામનો પુરૂષ, જે પાદશાહ હોશંગના બેટા ચંઘ્રહતનો બેટો હતો, તેનો બેટો હતો, એટલે કે તે હોશંગના છોકરાના છોકરાનો છોકરો હતો. માસુદી પણ એને હોશંગના છોકરાના છોકરાનો છોકરો જણાવે છે, જો કે તે એના બાપ બપાવાનાં જે નામ આપે છે તે બુનદેહેશના નામથી જુદાં દિસે છે.[2]

એ પાદશાહનો "દેવબંદ" એલકાબ—એ પાદશાહનું અવસ્તા પ્રમાણે એક વિશેષન "દએવોત્બિશ" એટલે "દેવોને દુઃખદેનાર યા જેર કરનાર" છે. શાહનામામાં એને "દેવબન્દ" એટલે દેવોને બાધનાર કહયો છે, તે અવસ્તાના આ શબ્દનું બીજું રૂપ છે. એને "દએવો ત્બિશ" અથવા 'દેવબંદ' કહેવાનું કારણ આ, કે તેણે દેવો જેવા બુરા આદમીઓ ઉપર પુરતો કાબુ મેલવી તેઓનો દોર તોડયો હતો. રામયશ્તમાં[3] એ જે દુઆ ગુજારે છે, કે દેવો ઉપર તે ૩૦ વર્ષ સુધી હકુમત ચલાવે, તે એ મતલબે છે. પેહેલવી મીનોખેરદ[4] એ બાબતને ટેકો આપે છે. બુનદેહેશ[5] પણ એ બાબતનો એશારો કરે છે. મીરખોન્દ કહે છે કે કોઇક લખનારાઓ કહે છે કે એ પાદશાહની 'દેવો' સાથેની લડાઈમાં અને તેઓ ઉપરની ફતેહના સબંધમાં 'દેવો' તે માણસ જાતના હવશો અને ભુંડી ટેવો સમજવાં.

એ પાદશાહે સર્વ બુરા આદમીઓને શેકસ્ત આપી હતી, તે

---

૧ બાબ ૩૧, ફ. ૨–૩.

૨ Maçoudı par Barbıer de Meynard, II, p 777. માસુદીએ આપેલાં નામો જુદાં દિસે છે, સબબ કે પેહેલવી હરફે લખાયલાં અસલ નામો વંચાતા વંચાતાં ફેરવઈ ગયા છે માસુદીનાં Arfakhchad તે બુનદેહેશનો ચંઘહત છે અને Noubedjıhân તે વીવેંઘહાન છે.

૩ "યત બવાનિ અઈવિ–વન્યાઓ વીસ્પે દએવ મષ્યાચ" (રામયશ્ત, ફ. ૧૨). **અર્થ**–સર્વ દેવો અને બુરા આદમીઓને હું મારનાર થાઉં. ફીર્દોસી એના મોંહમાં જે નીચલા શબ્દો મેલે છે, તે જાણે અવસ્તાના ઉપલા શબ્દોનો તરજુમો છેઃ "જ હરજાએ કુટે કુનમ દસ્તે દીવ," એટલે "સર્વે જગ્યાથી હું દેવના હાથ ટુંકા કરૂં." (મોહલ, વા. ૧, પા. ૪૨). ૪ બાબ ૨૭, ફ. ૨૨. ૫ બાબ ૩૪, ફ ૪.

ઉપરથી એક મિસલ આપી અલંકારીક રીતે શાહનામામાં કહે છે, કે એ પાદશાહે "આહરેમનને કોઈ યુક્તિથી બાંધ્યો, અને જાણે એક સેતાબ ઘોડા ઉપર બેશે તેમ તેની ઉપર બેઠો."[1] રામ યશતમાં એ પાદશાહ આહરેમન ઉપર કાબુ મેલવવાને જે દુઆ ગુજારે છે, તે ઉપરથી એ વિચાર ફીર્દોસીએ પેહેલવી પુસ્તકો મારફતે લીધો છે. ત્યાં એ દુઆ ગુજારે છે કે "હું આહરેમનપર કાબુ મેલવી ઘોડાના રૂપમાં ત્રીસ વર્ષ સુધી સવારી કરૂં."[2] શાહનામા પ્રમાણે રાજગાદીએ આવતાં તેણે બુરાઓનો દોર તોડવા બાબે આ મુજબ સુખનો કહ્યાં હતાં: "હું અક્કલથી દુનિયાને બદીઓથી ધોઇ નાખીશ અને ત્યારપછી આખી દુનિયાને બદીઓથી ધોઇનાખીશ અને ત્યારપછી આખી દુનિયાને મારા તખ્તની બેઠકની જગ્યા બનાવીશ. દરેક જગ્યાથી દેવોની સત્તા હું કમી કરીશ, કારણ કે હું દુનિયાનો માલેક થવા માગું છું. આ દુનિયામાં જેબી કાંઈ ફાયદેમંદ હશે તેને હું જાહેરમાં લાવીશ."[3]

એ પાદશાહનો "નૈયાવન્દ" એલકાબ—પાદશાહ તેહમુરસને માટે મીરખોન્દ નામનો તવારીખનવેશ કહે છે કે તેનો એક એલકાબ "નૈયાવન્દ" એટલે હથ્યારબદ હતો. મીરખોન્દના આ કહેવાને અવસ્તાથી ટેકો મલે છે, સબબ કે યશતોમાં[4] એ પાદશાહનું એક વિષેશણ "અજિનવન્ત" (આજિનવાઓ) એટલે "હથ્યારબંદ" છે. આ સબબે પેગામ્બર જરથોસ્તની આફ્રીનમાં એ પાદશાહને નામે દુઆ દેવામાં આવે છે કે "જેનંઘહુતેમ બવાહિ યથ તખ્મો-ઉરૂપ"[5] એટલે "તેહમુરસની માફક તું હથ્યારબંદ થાજે." યાદ

---

૧ મોહલ, વા ૧, પા ૪૪.

૨ યત બરાનિ અંગ્રેમ મઈન્યૂમ ક્રમિતેમ અસ્પહે કેહર્પં થ્રિસતેમ અઈવિ-ગામનામ (રામ યશત ફ ૧૨; જમયાદ યશત ફ. ૨૯). સરખાવો એ સાથે મીનોખેરદના નીચલા શબ્દો: "વ તેહમુરસે હુરૂપસ્ત સુદ્દ દેજામન યેહવન્ત આઇગશ ગજીસ્તે ગતાક મીનોઇ દરવન્દ સી શાન્ત પવનઆરે દાશ્ત" એટલે ભલા તેહમુર-સથી (જેહાનને) ફાયદો આ થયો હતો કે તેણે લીઆનતી ભર્યાં આહરેમનને ૩૦ વર્ષ સુધી ઘોડા માફક (કાબુમાં) રાખ્યો.

૩ ફીર્દોસી. ૪ રામયશ્ત ફ. ૧૧; જમ્યાદ ફ. ૨૮.

૫ આફ્રીને પેગામબર જરથોશ્ત, ફ. ૨.

શાખવું કે તેહમુરસના નામ સાથની આ દુઆ અને તેહમુરસનો ઉપલો એલકાબ તેના બુરા પુરૂષોનો દોર તોડવાના સબંધમાં છે. બુરાઓનો દોર તોડી ભલાઓનું સારૂં કરવું હોય તો હથ્યારનો ઉપ્યોગ કરવો વાજબી છે. નહિ તો નહિ. અવસ્તા પ્રમાણે ધર્મગુરૂઓના પેશા સાથે પણ કેટલાંક હથ્યારો જોડાયાં છે તે આ મતલબે છે. આપણામાં ધર્મગુરૂ બનતાં એક જવાનના હાથમાં નાવરની ક્રીયામાં એક ગુરૂજ આપવામાં આવે છે તે આજ મતલબે એક ચિન્હ તરીકે છે.[1]

એણે દાખલ કરેલા ઉપયોગ હુનરો અને રિવાજો—

એ પાદશાહે મેંઢા બકરાંના બાલ કાપી તેનો ઉન તરીકે પેહેલવેહેલો ઉપયોગ કરવા માંડયો. ઉન કાંતવાનું તેના વખતથી શરૂ થયું. કપડાં બનાવવાનો હુનર પણ તેણે દાખલ કર્યો.

ફીર્દોસી કહે છે કે લખવાનો હુનર પણ એ પાદશાહે દાખલ કર્યો. જે દેવો યા બુરા આદમીઓ સામે તે વારેઘડીએ લડી તેઓનો દોર તોડતો હતો, તે દેવોથી તે એ હુનર શિખ્યો હતો. આ બાબત દેખાડે છે કે અહુરમજદના ડહાપણ અને કરામતથી બુરામાં બુરા આદમીઓમાં પણ કાંઈ સારા યા ભલાંનો અશ હોય છે. જે દેવોએ એ પાદશાહના ઇરાન મુલકને ત્રાસ પમાડી નુકસાન કરવાની કોશેશ કરી હતી, તે દેવોએ તેના મુલકમાં લખવાનો હુનર દાખલ કર્યો હતો. વળી આ બાબત બીજુ આ શિખાડે છે કે બુરાઓ તરફ આપણે હમેશ ધિક્કારની લાગણીથી નહિ પણ દયા અને માયા મેહેરબાનીની નજરથી જોતાં રહેવું. તેઓમાં પણ કોઈ નાની ભલાઇનો યા કોઇક જ્ઞાન યા હુનરનો અંશ હોય, જે આપણને ઉપયોગી થઈ પડે. માટે બનતાં સુધી તેઓને નુકસાન થાય એવી રીતે સજા કરવાને બદલે તેઓ ભુંડાઈ તજી ભલાઈ અખત્યાર કરે અને પોતામાં ભલાઇનો જે થોડો પણ અંશ હોય તે ખિલવે તેવી કોશેશ કરવી જોઇએ.

---

૧ જુઓ મારો વિષય "The Gurz as a Symbol among the Zoroastrians" in the Journal of the Anthropological Society of Bombay (Vol. 7, No pp. 478–496). જુઓ મારૂ પુસ્તક, શાહનામાનાં દાસ્તાન, ભાગ ૧, પા. ૩૪–૩૫.

જાનવરોને પાલી માણુસ જાતના ઉપયોગમાં લાવવાનું એણે શરૂ કર્યું. તે ઘોડા, ખચ્ચર અને ગધેડાઓને માણુસજાતના, ખાસ કરી, રાજ્યના ઉપયોગમાં લાવ્યો. ગાયગોસપંદોનું રક્ષણ કરવા તેણે કુતરાઓને શિખવ્યું. કોઈ યુક્તિથી તે ચિતા અને શિયાલ જેવાં જાનવરોને પણ પોતાના કાબુમાં લાવ્યો હતો. વલી બાજ અને સકરા જેવાં પક્ષીઓને પાળવાની તેના વખતથી શરૂઆત થઈ. જાનવરો સાથે નર્માશથી વરતવાને તેણે માણુસોને શિખવ્યું. મર્ઘાને પાળી, તેને તે માણુસ જાતની સેવામાં લાવ્યો. એ પક્ષી સવારનાં પોહોરમાં વાસી માણુસ જાતને બીદાર કરી માણુસ જાતની ઘણી સેવા બજાવે છે.[૧]

એક ભલા દસ્તુરની સલાહ મુજબની એની ભલી જીંદગી—

અહુરમજદની તમામ પેદાયશોમાંથી, ઉપર મુજબ, ઝાડપાનો જાનવરો, પક્ષીઓ વિગેરેને ફાયદેમંદ રીતે માણુસ જાતના ઉપયોગમાં લાવી તેણે ફર્માવ્યું કે "ખુદાતાલાની નિઆએશ કરો, દુનિયાને પેદા કરનાર સાહેબની સ્તુતિ કરો, કારણ કે તેણે આપણુને જંગલી જાનવરો ઉપર કાબુ આપ્યો છે. તેણે આપણુને એ રસ્તો દેખાડયો છે. તેને સેતાયશ હોજો."[૨]

એ પાદશાહ પોતાના ભલાં રાજ્ય અને નેક કારોબાર માટે શીદસ્પ નામના પોતાના એક દસ્તુરને આભારી હતો. "એ દસ્તુર ખુદાતાલાની યાદમાં મશગુલ રહેતો. પાદશાહના (બુલંદ) સેતારાનું તે મૂળ હતો અને બદખાહીનો જાન તેનાથી બંધ હતો. તે પાદશાહને સઘળો નેકીનો રાહ દેખાડતો અને રાસ્તીથી ચઢતો દરજ્જો મેલવવાની ખાહેશ રાખતો. (તેની સલાહથી) પાદશાહ બદીથી

---

૧ મર્ઘો સવારના પોહોરમાં વાસી માણુસોને બીદાર કરે છે, તેથી તેઓ ઉદ્યોગી બને છે. ઉદ્યોગી આદમીઓ ઘણાં ભલાં કામો કરી શકે છે. એવાં ભલાં કામો એક માણુસને બેહેશ્તી બનાવે છે (વંદીદાદ ફર્ગર્દ ૧૮, ફ. ૧૬). એ સબબે મર્ઘો, જેમ અસલી ઇરાનીઓમાં તેમ હાલના પારસીઓમાં, એક પવિત્ર પ્રાણી ગણાયો છે. (એ બાબે જુઓ "ઇરાની વિષયો, ભાગ ત્રીજો" નામના મારા પુસ્તકમાં "ખોર્શેદ ઉગવા આગમચ વાસતો વંદીદાદમાં જણાવેલો પરોદર્સ મર્ઘો અને તેનો નીવિજનક પોકાર," એવે નામનો વિષય).

૨ ફીર્દોસી.

એવોતો સ્વચ્છ થયો હતો કે તેનાથી ખુદાઈ નુર પ્રકાશતું હતું. જ્યારે (કોઈ પાદશાહને) એવો કારઆગાહ દસ્તુર હોય, ત્યારે તું (તે) પાદશાહમાં પણ ખુબીઓની આશા રાખ"[1]

ઉપલા ફકરામાં ફીર્દોસી જે કહેછે કે, એ પાદશાહની ભલાઇને લીધે તેના મોહ ઉપરથી ખુદાઈ નુર પ્રકાશતું, તેને જમ્યાદ યશ્ત[2] ઉપરથી ટેકો મલે છે. ત્યાં કહેછે કે, એ પાદશાહ સાથ કેઆંની ખોરહ, જે ખુદાઇ બખશેશ ગણાતું, તે જોડાયલું હતું.

એની સામે મેલાયલું મૂર્તિપૂજકનું આળ—કહેછે કે એના વખતમાં મૂર્તિપૂજા એની સલતનતવાળા મુલકના કોઇ ભાગમાં પેહેલ વેહેલાં ઉત્પન્ન થઇ હતી. એક પ્રકારની મોહટી મર્કીએ દેખાવ દઇ ઘણા માણસોનો નાશ કર્યો હતો. પોતાનાં ઘણાક અતલગનાં ખેશીઓ અને મિત્રો ખોહવાથી કેટલાકોએ તેઓની યાદ પોતા વચ્ચે જાલવી રાખવા તેઓનાં બાવલાંઓ અને મૂર્તિઓ બનાવી હતી કે તે જોયા કરવાથી તેઓને કાંઇ દિલાસો મલે. તે બાવલાંઓ અને મૂર્તિઓ તે વખતની પેહેડીના લોકો તરફથી તેઓ પછીની પેહેડીવાળા લોકોને મલ્યાં. તેઓએ તે પ્રેમ અને પ્રિત સાથ જાળવી રાખ્યાં, એટલુંજ નહિ, પણ વળી માનની યાદ (memorials of regard) માટેની ચીજોની હાલત ઉપરથી તેઓને ભક્તિભાવ (adoration) ની હાલતે ચહડાવ્યાં.[3] મીરખોન્દ[4] પણ આ બાબત કહેછે. પણ તેના કહેવા પ્રમાણે ફક્ત તવંગરો એમ બાવલાં યા મૂર્તિ કરતા હતા. એનું કહેવું વધારે બરાબર દિસેછે. એના રાજ્યમાં આ બનાવ બન્યો હોય તે ઉપરથી કોઇક લખનારાઓએ એ પાદશાહ ઉપર મૂર્તિપૂજકનું આળ મુકયું છે. પણ તબરી એ આળ સામે તેનો બચાવ કરેછે અને કહેછે કે એમ કહેનારાઓ જુઠું કહે છે "સબબ કે તેહમુરસ ખુદાની સેતાયશ કરતો હતો."[5]

---

૧ ફીર્દોસી. ૨ જમ્યાદ યશ્ત, ફ. ૨૬.

૩ ઝીનત ઉલ તવારીખ. માલકમની તવારીખ, વા. ૧, પા. ૯.

૪ Mirkhond by Shea, p. 97.

૫ Ils disaient un mensonage, car Tahmourath adorait Dieu" (Tabari par Zotenberg I, p. 101)

એના નામ સાથ શુભ વિચારે જોડાયલો અપવાસનો રિવાજ—મીરખોન્દ નામનો તવારીખનવેશ કહેછે કે અપવાસ કરવાનો રિવાજ એક શુભ મતલબે એના રાજ્યમાં શરૂ થયો હતો. કહેછે કે એક વર્ષ ઘણો મોટો દુકાલ પડયો અને લોકો ખોરાક અને પાણીથી તવળવા લાગ્યાં. તે વખતે એ પાદશાહે ફર્માન બહાર પાડયું કે તવંગરોએ ફક્ત એકજ વખત ખાનું ખાવું અને સવારનું ખાનું નહિ ખાઇ તે ગરીબોને આપવું.[1] એ વખતથી અપવાસનો રિવાજ શરૂ થયો, અને તે અસલમાં, આ રૂડી મતલબે, કે શક્તિવાળાઓ એક ખાનાથી પરહેજ રહી તે ગરીબોને અન્નદાન તરીકે આપે. આપણે હાલમાં પણ કોઇકવાર એવીજ રીતે કોઇ ભલા આદમી યા આખાં ભલાં કુટુંબની વાત વાંચિએ છિએ, કે તેઓ દેશના કોઇ દુકાલ વખતે યા શેહર ઉપરનાં સંકટ વખતે મનમાં ઠરાવ કરેછે કે "આટલા મહિના આપણે ચાહ નહિ પીવી યા શાકર યા એવી કોઇ મોજની ચીજનો ઉપયોગ નહિ કરવો, અને તેમ કરતાં બચેલા પૈસા દુકાલ યા એવું બીજું સંકત તાળવા માટે ગરીબો કાજે આપવા." એવું કામ એ પાદશાહની શિખવણી મુજબ છે. અપવાસના હાલના રિવાજમાં અને તે પાળવાની રીતિમાં એવું કેટલુંક જોવામાં આવેછે, કે જે ઉપર જણાવેલી તેહમુરસ જેવા શાહની કોઇ અસલ મતલબથી જુદું છે. વળી તે સાથે કેટલાકો દેહને કષ્ટ દેખાડવાનો વિચાર જોડેછે કે તેથી આત્મા યા રવાનની વૃદ્ધિ થાય. કેટલાકો રવાનની બેહેતરીનો કાંઇ પણ ખ્યાલ કરવા વિના ફક્ત અપવાસમાં સવાબ માને છે. એ સબબે અપવાસ કરવો જરથોસ્તીઓમાં નારવા ગણાયો છે.[2]

એ પાદશાહની સહનશીળતા—મીરખોન્દ પ્રમાણે સહનશીળતા (toleration) આ પાદશાહનો એક સદગુણ હતો. તે બીજી દીનવાળાઓ તરફ તેઓની દીનને લીધે દુશ્મની રાખતો નહિ

---

1 Mirkhond's Raozat-us-Safa, translated by Davial Shea, p. 87.

૨ શેખસાદી પણ કહેછે, કે અપવાસ પાળવો તો આવી મતલબે પાળવો કે પોતે નહિ ખાઇ બીજાને ખવાડવું. તે બરાબર છે, પણ અપવાસ પાળી એક વખત ખાનું નહિ ખાઈ તેથી બચાવેલા પૈસા પોતેજ રાખી તે બીજી વખત પોતાનાજ ઉપયોગમાં લેવા તે બરાબર નથી.

હતો. તે કહેતો કે "તમારો ધર્મ તમે પાળો હું મારાને વળગી રહું છું" એ પાદશાહના આ શબ્દો આપણ સર્વએ યાદ રાખવા જોગ છે. આપણે બીજી દીનવાળાઓ તરફ સહનશીળતા જાલવવી જોઇએ. ખુદ આપણી દીનવાળાઓમાં જેઓ દીનની બાબતના કોઇક ખુલાસા યા વિચારમાં આપણાથી છુટા પડતા હોય, તેઓ તરફ તો વધારે સહનશીળતા દેખાડવાને આપણે બંધાયલા છિએ. આપણા પેગામ્બર જરથોસ્તની જીંદગી આપણને એ બાબે ખાસ બોધ દેછે. તેવણુની મરજી હતી કે તેવણુની દીન સર્વ લોકોમાં ફેલાય. પણ તે માટે તેવણ જબરજસ્તી યા સખ્તાઈ પસંદ કરતા ન હતા, પણ સમજાવત અને સભ્યતા ભરી તકરાર પસંદ કરતા હતા.

એનાં રાજ્યની મુદ્દત અને એની વર્ત્તણુક ઉપરથી બોધ—આ પાદશાહે કુલે ૩૦ વર્ષ રાજ્ય કર્યું હતું, એમ, જેમ અવસ્તા[1] ઉપરથી તેમ પેહેલ્વી[2] ફારસી[3] પુસ્તકો ઉપરથી પણ માલમ પડે છે.

એ પાદશાહના રાજ્યની હકીકત ઉપરથી આપણે બે જાતનો બોધ લેવાનો છે.

૧. એક આ કે, આપણ સર્વએ "દેવો" એટલે બુરા વિચારો અને હવશો, અને બુરા માણુસો વિગેરેને બાંધવાની, એટલે તોડવાની કોશેશ કરવી.

૨. બીજું આ કે આપણ સર્વએ બીજાઓ તરફ સહનશીળતા દેખાડવી.

---

૧ રામ યશ્ત, ફ. ૧૨; જમ્યાદ યશ્ત ફ. ૨૯.

૨ મીનોખેરદ, બાબ ૨૭, ફ. ૨૨.

૩ શાહનામુ; મીરખોન્દ.

બાબ સાતમો.

જમશેદ.

યિમહે વીવંઙ્હનહે અષઓનો ક્ષ્વષીમ યજમઇદે, સૂરહે પોઉરૂ-વાંથ્વહે, પઇતિશ્તાતેએ અઇનિશ્તોઇશ દએવો-ક્રકર્શ્તયાઓ. હુએથંઙ્હહસ્ચ અવાઓહે, ઇથ્યેજંઙ્હહસ્ચ મર્ષઓનહે (ફ્રર્વર્દીન યશ્ત, ક. ૧૩૦)

અર્થ—વીવંઙ્હાનના છોકરા પવિત્ર, બહાદુર અને પુષ્કળ ટોળાંવાળા જમશેદના ફ્રરોહરને, દેવોથી ઉત્પન્ન થતાં દુ:ખોની સામે થવા માટે, લીલોતરીનો નાશ કરનાર ભીનાશની સામે થવા માટે, અને નાશ લાવનાર મોતની સામે થવા માટે અમો આરાધિએ છિએ.

એ પાદશાહનું અવસ્તા વિગેરે જબાનોમાં નામ— એ પાદશાહનું અવસ્તાનું નામ "યિમ"[1] છે. વેદમાં એને "યમ" કહ્યો છે. પેહેલવી[2] અને પાજંદ[3] પુસ્તકોમાં એને "જમ" લખ્યો છે. હરફોની તબીદીલના કાયદા પ્રમાણે, યિમ, યમ અને જમ એ ત્રણે શબ્દો એકજ છે. માસુદી[4] જેવો પુરાણો આરબ લખનાર પણ એને "જમ" કહે છે, તબરી[5] એને "જમશીદ" કહે છે. ફીર્દોસી, મીરખોન્દ અને બીજા ફારસી લખનારાઓ એને જમશેદ કહે છે. દસાતીર કેતાબમાં એને જર્મસાર કહ્યો છે. એ પાદશાહનાં અવસ્તાના નામ 'યિમ' સાથે 'ક્ષએત' નામનો એલકાબ જોડાઈ એને અવસ્તામાં[6] 'યિમક્ષએત' કહ્યો છે. તે ઉપરથી પાછળથી ફારસીમાં 'યિમ ક્ષએત'નું જમશેદ નામ બન્યું.

---

૧ યજશ્ને હા ૯ ફ ૪, હા ૩૨ ફ ૮, વદીદાદ પર્ગર્દ ૨, ફ. ૫-૭, પરગર્દ ૧૯, ફ. ૩૯; યશ્ત આવા ફ ૨૫; ગોશ ફ ૮, ફ્રર્વર્દીન ફ ૧૩૦; રામ ફ. ૧૫, અશી ફ. ૨૮; જમ્યાદ ફ. ૩૧; આફ્રીને સ્પીતામાન જરથોશ્ત ફ. ૩

૨ બુનદેહેશ બાબ ૩૧ ફ ૩; મારી બુનદેહેશ પાનું ૧૬૪. ૩ હમકારાની આફ્રીન.

૪ Maçoudi, traduit par Barbier de Meynard, Vol II, p 112.

૫ Tabari, traduit par Zotenberg, Vol I p. 102.

૬ યજશ્ને હા ૯ ફ. ૪; હા ૩૨ ફ. ૮; વદીદાદ પર્ગર્દ ૧૯; ફ. ૩૯. યશ્ત આવાં ફ. ૨૫; ગોશ ફ. ૮; રામ ફ. ૧૫; અશી ફ. ૨૮; જમ્યાદ ફ. ૩૧; આફ્રીને સ્પીતામાન જરથોશ્ત, ફ. ૩.

એનાં 'યિમ' નામનો અર્થ 'યમ' એટલે 'રાજ્ય કરવું,' એ ધાતુ ઉપરથી 'રાજ્ય કરનાર' થાય છે.

એ પાદશાહના એલકાબો—એ પાદશાહને અવસ્તામાં બે એલકાબો લગાડેલા છે. ૧ ક્ષએત અને ૨ હ્વાંથ્વ.[1] એમાં 'ક્ષએત' શબ્દનો અર્થ 'ક્ષિ' એટલે 'રાજ્ય કરવું અથવા ચલકવું,' એ ધાતુ ઉપરથી "રાજ્ય કરનાર" અથવા "ચલકતો, નુરવાળો, ખોરેહવાળો" થાય છે. એ બેમાંથી પાછળો અર્થ એટલે "ખોરેહ યા નુરવાળો" વધારે દરૂસ્ત દિસે છે. તેનો સબબ આ કે જમ્યાદ યસ્ત[2] ઉપરથી માલમ પડે છે કે એને એક પ્રકારનું ખોરેહ યા નુર હતું. પેહેલવી તરજુમો કરનારાઓ પણ એ શબ્દનો અર્થ "ખોરેહવાળો" કરે છે. દાદેસ્તાને દીનીમાં એને "ઘણા તેજવાળો" કહ્યો છે.

એના બીજા એલકાબ 'હ્વાંથ્વ'નો અર્થ "સારી રીતે (રૈયતની) પાસબાની કરનાર" અથવા "નેક ટોલાંવાળો" થાય છે. પેહેલવી તરજુમો કરનારાઓ પાછળો અર્થ કરે છે, જેને ફારસી ગ્રંથકારો ટેકો આપે છે. ફીર્દોસીનો એને મલતો શબ્દ "શાહ રમે" છે, અને બર્જો કામદીનની ફારસી રેવાયતમાં "હુ રમે" એટલે "નેક ટોલાંવાળો" છે.

એના બાપનું નામ—અવસ્તામાં એ વીવંઘૂહન[3] અથવા વીવંઘહત[4]નો જમશેદ કહેવાયો છે, સબબ કે તે એ નામના પુરૂષનો બેટો હતો.[5] પેહેલવી બુનદેહેશ[6] પણ એને વીવંઘૂહાઓનો છોકરો જણાવે છે. વેદમાં યમને પણ વીવસ્વતનો છોકરો કહ્યો છે. હોમ યશ્ત[7] પ્રમાણે, એના બાપ વીવઘૂહાનએ હોમ યજદની સ્તુતિ અને ક્રિયા કરી અહુરમજદની દુઆ ગુજારી હતી. તે દુઆ ગુજારી

---

૧ વંદીદાદ પર્ગર્દ ૨ ફ ૨, ૧૯, ફ ૩૯, યશ્ત ફર્વર્દીન, ફ ૧૩૦; જમ્યાદ ફ. ૨૧

૨ જમ્યાદ યશ્ત ફ ૩૧

૩ વદીદાદ પર્ગર્દ ૨ ફ. ૬, ૩૧; ફર્વર્દીન યસ્ત ફ ૧૩૦

૪ યજસ્ને, હા ૯, ફ. ૪

૫ એજ પુસ્તક

૬ બુનદેહેશ, બાબ, ૩૧, ફ. ૩.

૭ યજસ્નેહા ૯ ફ. ૪.

કબુલ કરી અહુરમજ્દે તેને ત્યાં એ બેટાનો જનમ આપ્યો હતો. ફીર્દોસી અને બીજા તવારીખ નવેશો એને તેહમુરસ્પનો છોકરો જણાવે છે, તે ભુલ ભર્યું છે. તેહમુરસ્પ પછી ગાદીએ આવનાર એને જણાવ્યો છે, તેથી તેઓએ ભુલથી એને ટેહેમુરસ્પનો બેટો ગણ્યો છે. એવું દિસે છે કે તેહમુરસ એનો વડો ભાઈ હતો.

એ પાદશાહ એક ભલો સઓષ્યન્ત હતો—પાછલાં પુસ્તકોમાં એને એક સઓષ્યન્ત, એટલે ફાયદો કરનાર અથવા પેગામ્બર તરીકે જણાવ્યો છે, તેના એશારા અવસ્તામાંથી ઘણા મલે છે. પુરાણા ગાથામાં[1] એને બુરા લોકોને શિખામન દેતો જણાવ્યો છે. વંદીદાદ પ્રમાણે અહુરમજ્દે પેગામ્બાર જરથોસ્તની આગમચ એ પાદશાહને જરથોસ્તી દીન શિખવી હતી. એ અહુરમજ્દનો ઘણો માનીતો પુરૂષ હતો. અહુરમજ્દની બીશારતી શિખામન પ્રમાણે ચાલી એણે એક નવો વર યા સ્વસ્થાન સ્થાપ્યું હતું અને એ નવા સ્વસ્થાનનો કારોબાર એણે એક રાજ્ય કર્તા તેમજ ધર્મ શિખવનાર તરીકે એવો તો સરસ ચલાવ્યો હતો કે તે સ્વસ્થાનમાંથી નિંદા, મગરૂરી, અપવિત્રાઈ, દુશ્મનાઈ, કંગાલિયત, ઠગાઈ, નીચપણું, અપ્રમાણીકપણું, અદેખાઈ વિગેરે દુર્ગુણો દૂર થાયા હતા.[2] યશ્તો પ્રમાણે તેણે દેવો અને પાપી માણસો ઉપર ફતેહ મેળવી હતી અને બુરા આદમીઓ પાસેથી દોલત જેવાં સુખનાં સાધનો છીનવી લેઇ તેઓને સજા કરી હતી[3] અને અદેખાઇનો દુર્ગુણ પોતાના દેશમાંથી મોટે દરજજે દૂર કરવાને તે શક્તિવાન થયો હતો.[4] તેણે હફ્તકેશ્વર જમીનનાં બુરાઓ ઉપર ફતેહ મેલવી હતી.[5] એ એક બંદગીખોર પાદશાહ હતો. હુકઈર્ય નામનો પહાડ તેની બંદગીની ખાસ જગ્યા હતી, જ્યાં અહુરમજ્દની બંદગી કરી તે પોતાની પ્રજા ઉપર ભલાઇથી રાજ્ય કરવાને દુઆ ગુજારતો હતો.

એ પાદશાહે સ્થાપેલો વર યા મુલક—અવસ્તા પ્રમાણે એની જીંદગીનો મોટો બનાવ આ હતો કે, એણે, ઉપર એશારો કીધો

---

1 હા. ૩૨ ફ. ૮. 2 વંદીદાદ પર્ગર્દ. ૨ ફ. ૩૭; યજશ્ને હા ૯, ફ ૫.
3 આવાંયસ્ત ફ. ૨૬. 4 રામયસ્ત ફ. ૧૬. 5 જમ્યાદ યસ્ત ફ. ૩૧

છે તેમ, અહુરમજદની બીશારતથી એક વર અથવા મુલક યા સ્વસ્થાન સ્થાપ્યું હતું. એવું દિસે છે કે પેહેલે એના દેશમાં માણુસની અને ઢોરોની વસ્તી અતી ઘણી વધી ગયાથી બીમારી અને સંકટનું જોર વધુ હતું. વળી તનની એવી બિમારીઓ સાથે મનની બિમારી યા દુર્ગુણો પણ વધુ દાખલ થયા હતા. એ સર્વે દૂર કરવા કાજે તેણે તનદરૂસ્તીના નિયમો મુજબ એક નવો મુલક વસાવ્યો અને તેમાં હવા અને ઉજાશ પુરતાં મળે એવાં મકાનો બનાવ્યાં. તેવા નવા મુલકમાં તે થોડાંક ચુન્નદાં ભલાં નરનારીનાં જોડકાં યા કુટુંબો સાથે અને ગાય ગોસપંદોના સર્વથી સરસ જોડકાંઓ સાથે જઈને રહ્યો. લોકોની તનદરૂસ્તી અને મનદરૂસ્તી ઉપર ઘણું ધ્યાન આપવાથી એ નવા મુલકનાં લોકો જેમ તને તેમ મને સુખી નિવડ્યાં અને એનો જમાનો જાણે ઇરાનનો સુખી સોનેરી જમાનો (golden age) બન્યો. હાલમાં એક ભલો પાદશાહ અથવા એક ભલી સરકાર જેમ પોતાનાં દેશમાં માણુસોની વસ્તી વધતી જાય ત્યારે વસ્તીની ચોકસ ગણત્રી કરીને તે ગણત્રીના પ્રમાણ મુજબ માણસોનાં રેહેઠાણ માટે નવા લત્તાઓ ઉભા કરે અને નવાં મકાનો બનાવે, તેમ પાદશાહ જમશેદે પોતાનાં દેશમાં જમીનના સુધારાની યોજના દાખલ કરી ત્રણ ત્રણ મરતબે વધતી જતી વસ્તીની સગવડ માટે ગોથવણ કીધી.

આ બાબની શરૂઆતમાં મેલેલા ફર્વર્દીન યશ્તના ફકરા ઉપરથી આપણે જોઈએ છિએ કે એને એ યશ્તમાં એનાં ત્રણ કામ માટે યાદ કર્યો છે.

૧. દેવોથી ઉત્પન્ન થતાં દુઃખોની સામે થવા માટે.
૨. લીલોતરીનો નાશ કરનાર ભીનાસની સામે થવા માટે.
૩. નાશ લાવનાર મોતની સામે થવા માટે.

એ ત્રણે કામો તેણે પોતાનાં નવા મુલકનાં સંબંધમાં કર્યાં હતાં. તેણે તનદરૂસ્તીના કાયદાઓ મુજબ હવા ઉજાશ સાથનાં મકાનો બાંધી બંધાવી દુઃખ દરદો ઘટાડ્યાં હતાં. તેણે ભીનાસવાળી જમીન પુરીને ખેતીને માટે વધુ જગ્યા પુરી પાડી હતી. તેણે દુઃખ દરદો ઘટાડી અને ખેતીની આબાદી કરી, અનાજની વૃદ્ધી કરી, કવખતનાં

મોતને દૂર કરી દેશનું મરણનું પ્રમાણ ઘણું ઘટાડયું હતું. તનની દરૂસ્તી સાથ તેણે મનની દરૂસ્તી સ્થાપી. તેણે જેમ એક ભલા પાદશાહ તરીકે તેમ એક ભલા મોબેદ યા ધર્મગુરૂ તરીકે અમલ કરી તન અને મનની બદીઓ તાળી. શાહનામા[1] પ્રમાણે તેણે પોતાને જેમ પાદશાહ તેમ મોબેદ તરીકે જાહેર કર્યો.

જમશેદે મંડળીના કરેલા ચાર મુખ્ય વર્ગો—રાજગાદી ઉપર આવ્યા પછી જમશેદે મંડળીના ચાર મુખ્ય ભાગો કીધા. ૧ ધર્મગુરૂનો. ૨ લડવૈયાઓનો. ૩ ખેડુતોનો અને ૪ હુન્નરમંદો યા કારીગરોનો. તેણે ઇચ્છયું, કે દરેક વર્ગવાળાઓ પોતાના ધંધાધાપા ઉપર ખાસ ધ્યાન આપી તે ધંધાઓને ખીલવે અને તેમાં કુશળ થાય. દરેકે પોતે ઉદ્યોગી થવું, એ તેની મતલબ હતી. ઉદ્યોગના સંબંધમાં શાહ જમશેદના આ સોનેરી શિખામણના શબ્દો છે, જે ફીર્દોસી ખાસ કરી યાદ કરે છે કે "આળસાઈ એક છુટા માણસને ગુલામ કરે છે."[2]

ફીર્દોસી મુજબ તેણે બાંધકામના હુન્નરને, પોષાકો બનાવવાના હુન્નરને, દરીયામાં સફર કરવાના હુન્નરને, ખુશબોઈ બનાવવાના હુન્નરને, એ વિગેરે તરેહવાર એલમ હુન્નરોને ઉત્તેજન આપી માણસ જાતના આરામ અને રાહતમાં ઘણો વધારો કીધો હતો. તેથી તેની વહાલી પ્રજા તેને માટે આફ્રીનના પોકારો કરવા લાગી હતી.

એ પાદશાહની મોટી ખામી—એ પાદશાહની એક મોટી ખામી આ ગણાઈ છે કે જ્યારે અહુરમજદની મેહેરથી તે પોતે આબાદ અને સુખી બન્યો અને પોતાના મુલકને અને પોતાની રૈયતને તેણે આબાદ અને સુખી બનાવ્યાં, ત્યારે તે મગરૂર થયો. એક

---

૧ મનમ ગોફ્ત બા ફરૂરે એ યજદી
હમ શેહર્યારી ઓ હમ મુબદી
બદાનરા જ બદ દસ્ત કુતે કુનમ
રવાનરા સુએ રોશની રેહ કુનમ.

૨ ચે ગોફ્ત આન સખુન ગુઈ આજાદે મર્દ
કે આજાદે કાહિલી બન્દે કર્દ

અર્થ–તે છુટા મનના સખુન બોલનાર મરદે કેવા (સારા) આ શબ્દો કહ્યા છે, કે "આળસાઈ એક છુટા માણુસને ગુલામ બનાવે છે."

જરથોશ્તી માટેના અવસ્તાના સોનેરી શબ્દો, "અહુરાઈ મજદાઈ વીસપા વોહૂ ચિનહી[1]", એટલે "તમામ નેઆમતો અહુરમજદ તરફથી હું માનું છું", તે એ નામીચો પાદશાહ ભુલી ગયો અને સર્વે આબાદીનું મૂળ પોતેજ હોય એમ તેણે મગરૂર ખ્યાલ કીધો. એ બાબે વંદીદાદમાં સિદ્ધા નહિ પણ આડકતરા એશારા છે. વંદીદાદમાં[2] કહે છે કે જમશેદને તેની (મગરૂરી ભરી) જબાને મોત લાયક કીધો અને ખરાબીમાં નીચે નાખ્યો. જમયાદ યશતમાં પણ કહે છે કે જ્યારે તે મગરૂરીથી "જુઠા અને નારાસ્ત સખુનો" બોલ્યો,[3] ત્યારે તેનું ખોરેહ તેનાં મોંહપરથી જતું રહ્યું અને તેની પડતી આવી. ફીર્દોસી એ બાબે નીચે પ્રમાણે કહે છેઃ—

"તે ખુશાલ (પાદશાહ)થી સારી જેહાન ખુશાલ હતી. યજદાન તરફથી તેને નવી નવી બિશારતો મલતી. એ પ્રમાણે ઘણો વખત પસાર થયો અને પાદશાહથી લોકોએ ખુબી શિવાય કાંઈ જોયું નહિ. સારી જેહાન તેની ગુલામ થઈ રહી હતી અને જેહાનદાર પાદશાહ દબદબા સાથે બેસતો હતો. (પછી) એકાએક તેણે પોતાનાં બુજોર્ગીભર્યાં તખત તરફ નજર કીધી અને દુનિયામાં પોતાની બરાબરીઓ કોઇને જોયો નહિ. ખોદાને પિછાનનાર આ પાદશાહે મગરૂરી કીધી. ખોદા તરફથી પીઠ ફેરવી અને અનુપકારી થયો. તેણે લશકરમાંથી મોટાં માણસોને પોતાની પાસે બોલાવ્યાં અને તેઓની આગળ કેવા (હલકા) પ્રકારના સખુનો કહ્યા! તેણે તે મોટી ઉમ્મરના બુજોર્ગોને કહ્યું કે 'હું મારા શિવાય કોઇની દુનિયાની માલેકી પીછાનતો નથી. આ દુનિયામાં હુન્નર મારાથી જાહેર થયો છે. પાદશાહી તખ્તે મારા જેવો કોઇ નામવર જોયો નથી. આ દુનિયાને ખુબીથી મેં શણગારી છે. એ દુનિયા જેમ મેં ઇચ્છયું તેમ બની છે. તમારૂં ખાવું, સુવું અને આરામ મારાથી છે. તમારૂં પેહરવું, ઓઢવું અને તમારી સઘળી મોરાદો મારાથી છે. બુજોર્ગી અને તાજ અને પાદશાહી મારાં છે. કોણ કહે છે કે મારા શિવાય કોઈ પાદશાહ છે? (મારાથી) દુનિયા દવાદારૂથી દુરસ્ત થઈ, એવી રીતે કે કોઇને બિમારી અથવા મોતથી નુકસાન થયું નહિ. જોકે દુન્યામાં

---

૧ યજશ્ને, હા ૧૨, ફ. ૯ ૨ પર્ગર્દ. ૨ ફ ૬. ૩ "દ્રઓગેમ વાચિમ અષહદ-થીમ" જમ્યાદ યસ્ત ફ. ૩૪

ઘણાક પાદશાહો થયા હશે, તોપણ મારા શિવાય બીજા કોણે મોતને દૂર રાખ્યું છે ? મારાથી તમારા તનમાં હોશ અને જાન છે. જે કોઇ આહરેમન હશે તે મારા તરફ નહિ ફરશે (એટલે મને નહિ માનશે). જ્યારે તમે એ પ્રમાણે જાણો છો કે મેં આ કર્યું છે ત્યારે તમોએ મને દુન્યાને પેદા કરનાર ગણવો જોઇએ.' (આ સાંભળીને) સઘલા મોબેદોએ માથાં (વિચારમાં) નીચે નાખ્યાં અને કોઇપણ કાંઈ ચુનોચેરા કરી શકયું નહિ. જેવો તે એ સખુન બોલ્યો કે ઈશ્વરી નુર તેનામાંથી જતું રહ્યું અને સઘળી આલમમાં હોહા થઈ રહી. તેની દરગાહમાંથી સઘળાઓએ મોંહ ફેરવ્યું, અને તેની આગળ કોઈપણ કીર્તિવંત શખ્સ રહ્યો નહિ. ૨૩ વર્ષ સુધીમાં તેની દરબારમાંથી સઘળું લશ્કર વીખરાઈ ગયું. હુન્નર, જ્યારે તે ખોદાતાલા સાથે સંબંધ ધરાવતો નહિ, ત્યારે તે ભાંજફોડ (એટલે નાશ) ઉત્પન્ન કરે છે અને કામને બંધ પાડે છે (એટલે, એક માણસમાં ગમે તેવો હુન્નર યા કેળવણી હોય પણ તે ખોદાને નહિ માને તો તે ફના થાય). પેલા હોશ અને નુરવાળા સખુન કહેનાર દાનાવે શું કહ્યું છે કે 'જ્યારે તું પાદશાહ થાય ત્યારે ખોદાની બંદગી માટે કોશેશ કરજે.[1]' જે કોઈ ખોદા તરફ અનુપકારી થાય, તેના દિલમાં હરેક તરફથી ધાસ્તી દાખલ થાય છે. જમશેદની ઉપર દહાડો શીહા થયો. દુન્યાને રોશન કરનાર તેનું પેલું નુર ઓછું થયુ. જ્યારે તેનાથી પાક યઝદાન ગુસ્સે થયો ત્યારે પાદશાહ તેથી વાકેફ થયો અને ધાસ્તી અને ચિંતાભર્યો થયો. જ્યારે પાક યઝદાન તેનાથી આઝુર્દેહ થયો ત્યારે લોકોએ તે દરદના કોઈપણ ઉપાયનો માર્ગ જોયો નહિ. (જમશેદ) આંખમાંથી લોહીનાં આંસુ પોતાના ગાલની બાજુએ રેડવા લાગ્યો અને ખોદા આગળ માફ માગવા લાગ્યો. ખોદાઇ નુર તેના (મોંહપર)થી ઘટી ગયું અને બદીની ધાસ્તી તે પોતા ઉપર લાવ્યો."

પાદશાહ જમશેદ અને જમશેદી નઓરોજ—જમશેદી નઓરોજ નામનું મુબારક જશન, જે બાહારની મોસમની શરૂઆતમાં દર સાલ તા. ૨૧ માર્ચને દીને પડે છે, તે જશન શાહ જમશેદના નામ સાથ જોડાયલું છે. એ મેષવિષુવ (Vernal Equinox) નું મૌસમનું જશન છે. શાહ જમશેદે પોતાના મુલકને આબાદ કરી એ દિવસને

---

૧ "ચું ખુસરવ શવી બંદગીરા બે કુશ."

એક જાહેર મોટાં જશન તરીકે પાળ્યો અને તેને જાહેરરૂપ આપ્યું. તેથી એ જશન તેના નામ સાથ જોડાયું. ઈરાનની તવારીખમાં જેમ 'જશને સદેહ' શાહ હોસંગના નામ સાથે, અને 'મેહેરંગાનનું જશન' શાહ ફરેદુનના નામ સાથે મશહુર થયલાં છે, તેમ જમશેદી નઓરોજનું જશન શાહ જમશેદના નામ સાથે મશહુર થયલું છે. પાદશાહ જમશેદે જ્યારે એક ફતેહમંદ દીન-શિખવનાર અને એક ફતેહમંદ પાદશાહ તરીકે બુરા આદમીઓથી જુદું, ચુટી કહાડેલા ભલા (અઈર્યન) આદમીઓનું મોહોટું નવું સંસ્થાન (ઈરાનવેજ) સ્થાપ્યું અને તેને તન અને મનની બદીઓથી નિરાળું કરી આબાદ અને સુખી કર્યું, ત્યારે એમ કર્યા પછી એ બનાવની યાદગારીમાં તેણે એક ફર્વર્દીન મહિનો અને હોરમજ્દ રોજે એ ઇરાનવેજના તખ્તે ગાદીનશીન થઇ એક મોહોટું જશન કર્યું. એ જશન ત્યારબાદ તેના નામથી જમશેદી નઓરોજ તરીકે તવારીખમાં મશહુર થઇ રહ્યું છે. એ જશનની હકીકત અને ઉત્પત્તિ ફીર્દોસી નીચલા શબ્દોમાં આપે છે:—

" જ્યારે તેનાં સઘળાં કામો પાર પડ્યાં ત્યારે પોતાના ચહડતા દરજ્જાથી વધુ ચહડતી હાલતે આવ્યો. પાદશાહી દબદબા સાથેનું એક તખ્ત બનાવ્યું અને તે ઉપર કેવાં કીમતી ગોહરો જડ્યાં ! તેનાં તખ્તની નજદીક સઘળી અનજુમન એકઠી થઈ, તેથી તેના તખ્તનો દબદબો વધ્યો. તેઓએ જમશેદને ગોહરોથી વધાવી લીધો અને તે દિવસને નઓરોજનું નામ આપ્યું. તે નવાં વર્ષની શરૂઆતનો ફર્વર્દીન મહિનો અને હોરમજ્દ રોજ હતો. સઘળાઓએ તનને મેહેનતથી આસાયશ આપી અને પોતાનાં દિલોને કીનાથી નિરાળાં કર્યાં. તે આલમને રોશની આપનાર પાદશાહ તે નવાં વર્ષના મુબારક રોજે તે તખ્તપર બેઠો. બુજર્ગોએ ખુશી ખુશાલીથી (તે દિવસ) આરાસ્તે કીધો (પાળ્યો), અને શરાબ અને જામ મંગાવ્યાં, અને ગાયન ગાનારી રામશગરોને બોલાવી. તે દિવસથી આવું મુબારક જશન તે પાદશાહના નામથી યાદગાર રહેલું છે. "

એ મુજબ ત્યારે ફીર્દોસી પ્રમાણે એ જશન તવારીખના એક બનાવ તરીકે પાછળા જમાનામાં મશહુર થઈ ગયું હતું. એક દીન શિખવનાર અને રાજ્યકારભારમાં ફતેહમંદ પાદશાહ તરીકે તે પોતાનો

ધર્મી અને રાજદ્વારી દસ્ત મજબુત સ્થાપી ઈરાનની ગાદીએ એક શાહાનશાહ તરીકે બેઠો.

પેહેલવી પુસ્તકો પ્રમાણે એ પાદશાહની થોડીક વધુ હકીકતો—બુનદેહેશ પ્રમાણે જમશેદે ખ્વારીજમના ગદમન હુમંદ પહાડ ઉપર ફ્રોબા નામનો આતશ તેની દાદગાહે સ્થાપ્યો હતો. બુનદેહેશ કહે છે કે જમશેદે ૭૧૬½ વર્ષો રાજ્ય કર્યું હતું. તેમાં છેલાં ૧૦૦ વર્ષ તો નાસભાગમાં ગયાં હતાં.[1] જમશેદે બનાવેલા 'વર' વિષે અવસ્તામાં જે કહે છે કે ત્યાં કરસીપ્ત (નામનાં પક્ષિ યા દાનાવ) એ દીન જાહેર કરવામાં ભાગ લીધો હતો, તે બુનદેહેશમાં પણ કહે છે.[2] વળી જેમ વંદીદાદ તેમ બુનદેહેશ પણ ઉર્વતદનર નામના જરથોશ્તના બેટાને જમશેદના વરમાં વડો દસ્તુર ગણે છે.[3] જમશેદના 'વર'ની જગ્યા માટે કહે છે કે તે પારસમાં સુવા નામની જગ્યા એ છે.[4]

દાદસ્તાને દીનીમાં એને હોશંગ, તેહેમુરસ અને ફ્રેદુન સાથે કયોમર્સની પેહડીનો અને નેકીનાં કામ કરનારો નામાંકિત પુરૂષ ગણ્યો છે.[5] એને ગયોમર્દ અને જરથોશ્ત સાથે ફ્રશોકંતના કામને મદદ કરનાર જણાવ્યો છે.[6] મીનોખેરદ કહે છે કે કૈકાઉશ અને ફ્રેદુન સાથે જમશેદને અહુરમજદે સંપૂર્ણ અમ્મર બનાવ્યો હતો, પણ આહરેમને એઓનાં મન ઉપર ખરાબ અસર કરી હતી.[7]

પાછલી કેતાબો ઉપર આવતાં દસાતીર, દબેસ્તાન વિગેરે એને પએગામ્બર જાહેર કરે છે. દસાતીર પ્રમાણે અહુરમજદ એને કહે છે કે "મેં તુને પસંદ કર્યો છે. તું એક મોટો પએગામ્બર છે. મારૂં નુર તારા ચેહેરા ઉપર છે. તું મારા કહેવા પ્રમાણે કામ કર." ફીર્દોસી પણ એને શરૂઆતમાં એક ધર્મી પાદશાહ અને એક મોબેદ તરીકે જણાવે છે. એ પણ એનાં રાજ્યના વર્ષ ૭૦૦ જણાવે છે અને કહે છે કે ધર્મગુરૂઓ, લડવૈયાઓ, ખેડુતો અને કારીગરો એવા મંડળીના ચાર મોટા વર્ગો એણે કર્યા હતા.

---

૧ બા. ૩૪ ફ્ર ૪. ૨ બા. ૧૯ ફ્ર. ૧૬, બા. ૨૪ ફ્ર. ૧૧. ૩ બા. ૩૨ ફ્ર. ૫ ૪ બા. ૨૯ ફ્ર. ૧૪. ૫ બાબ ૨ ફ્ર. ૧૦. ૬ બાબ ૩૬ ફ્ર. ૨.

૭ બાબ ૮ ફ્ર. ૨૭-૨૮.

મુસલમાન લખનારાઓ પ્રમાણે એ પાદશાહની થોડીક વધુ હકીકત—માસુદી જમશેદથી જમશેદી નઓરોજની સ્થાપણ જણાવે છે. તે એને તેહમુરસનો ભાઇ જણાવે છે. તે નોહાની રેલને એના જમાનામાં જણાવે છે અને કહે છે કે એ ૬૦૦ વર્ષ અથવા તો ૭૦૦ વર્ષ અને ૬ મહિના રાજ્ય કરવા પછી મરણ પામ્યો. તે ખુદા તરીકે પૂજાવા માગતો હતો.[1] એક બીજા લખનારને આધારે તે આતશની સેતાયશ એને હાથે દાખલ થયલી જણાવે છે.[2]

તબરી જમશેદે મગરૂરીથી પોતાને ખોદા ગણાવા માગ્યો, તેનો એસારો કરે છે, અને ઉપલી કેટલીક બાબતો ઉપરાંત કહે છે કે બુતપરસ્તી એનાથી દાખલ થઈ, સબબ કે એણે આહરેમનની પુસલવણીથી મગરૂરી કરી, પોતાને ખોદાઈ દરજ્જાનો ધાર્યો, અને વળી પોતાનાં પુતલાં બનાવી દેશે દેશ મોકલ્યાં, કે લોકો તેની પરસ્તેશ કરે.[3]

મીરખોન્દની રોઝતુસ સફા જમશેદને લગતી ઉપલીજ કેટલીક વાતો અને કથાઓ જણાવે છે. તે વધુ જણાવે છે કે શરાબની સોધ એના વખતમાં એની એક બાંદીને હાથ થઈ હતી. પર્સીપોલીસના હખીમીનીઅન પાદશાહોનાં બાંધકામોને ભુલમાં તખ્તે જમશેદનું નામ મલ્યું છે, તેનો એસારો આપણે આ તવારીખનવેશમાં જોયે છિએ.

પાદશાહ જમશેદનો અંત—પાદશાહ જમશેદનું મોત કુદરતી રીતે નહિ પણ પારકાને હાથે નિપજ્યું હતું, તે અવસ્તા[4] ઉપરથી માલુમ પડે છે. ત્યાં જોહાકને અને સ્પિત્યુરને જમશેદથી ઉડી જતાં નુરને મેલવવાની તજવીજ કરતા જાહેર કર્યો છે. સ્પિત્યુર, જે બુનદેહેશ[5] પ્રમાણે જમશેદનો ભાઈ થતો હતો, તેને જમયાદ યશ્તમાં જમશેદને કાપી નાખનાર જણાવ્યો છે. બુનદેહેશમાં જમશેદના ભાઈ સપીત્યુરને જોહાક સાથે મલી જઈ જમશેદને મારી નાખ્તો જણાવ્યો છે. વલી ફીર્દોસી અને બીજા તવારીખનવેશો જણાવે છે કે

---

૧ Maçoudi, par Barbier de Meynard, Vol II, p. 112.

૨ Ibid. IV, pp. 45–46.

૩ Tabari, par Zotenberg, Vol I, pp. 63–65.

૪ જમ્યાદ યશ્ત ફ. ૪૬.

૫ બાબ ૩૧. ફ. ૫; જુઓ મારી બુનદેહેશ, પાનું ૧૬૫.

જમશેદ જોહાકને હાથે માર્યો ગયો હતો. એ ઉપરથી દિસે છે કે જમશેદનો દાહાડો જોહાકને હાથે બરગસ્તે થાયો હતો અને તે જોહાકની કુસળવણીથી સ્પિત્યુર નામનો શખસ, જે તેનો ભાઇ હતો, તેને હાથે માર્યો ગયો હતો. ફીર્દોસી પ્રમાણે જમશેદની મગરૂરીથી નારાજ થઈ કેટલાક ઇરાનીઓ જોહાક આગલ ગયા અને તેઓએ તેને ઈરાન ઉપર હુમલો લાવવા કહ્યું. તેણે તેમ કર્યું અને જમશેદનું રાજ્ય લેઈ લીધું. જમશેદ કેટલોક વખત નાસભાગ કરતો છુપાયો પણ આખરે જોહાકને હાથ પકડાયો અને માર્યો ગયો.

જમશેદના રાજ્યનાં વર્ષો—બુનદેહેશ[1] કહે છે કે જમશેદે ૭૧૬½ વર્ષ રાજ્ય કર્યું હતું, જેમાંનાં છેલ્લાં ૧૦૦ વર્ષ તો જોહાકને હાથે હાર ખમવાથી નાસભાગમાં પસાર થયાં હતાં. મીનોખેરદ[2] કહે છે કે તેણે આલમનાં લોકોને ૬૧૬½ વર્ષ અને ૧૬ દાહાડા સુધી દુઃખ અને બિમારી વિનાનાં કર્યાં હતાં. ફીર્દોસી પ્રમાણે એણે ૭૦૦ વર્ષ રાજ્ય કર્યું હતું. બીજા લખનારાઓ પણ એનાં રાજ્યની મુદત લાંબી જણાવે છે. પણ એવું દિસે છે કે એ આગળા પાદશાહોનાં રાજ્યની જે લાંબી મુદત જણાવી છે તે તેઓનાં પોતાનાજ રાજ્યની સમજવી નહિ પણ તેઓનાં વંશ અને ઓલાદનાં રાજ્યની સમજવી.

શાહ જમશેદની જીંદગી ઉપરથી મલતો ધડો—શાહ જમશેદની જીંદગીના એહવાલ ઉપરથી આપણને કેટલાક ધડા મલે છે, જેમાં નીચલા મુખ્ય છેઃ—

૧ આપણ સર્વેએ આપણી આજુબાજુ તનદરૂસ્તી અને મનદરૂસ્તી પાંથરવાની કોશેશ કરવી જોઇએ, એટલે કે આપણા મનુષ્ય ભાઈબંદો સફાઇ, સુગડાઈ, સ્વચ્છતાથી રહે તેમ કરવાની કોશ કરવી. તેઓનાં મકાનો પુરતી હવા અને ઉજાશ દાખલ થાય એવાં બનાવવાની કોશેશ કરવી, કે તેથી માણુસો પુરતી તંદરૂસ્તી સાથે રહે અને કવખતનાં યાને અકાલ મરણુ તેઓથી બનતાં સુધી દૂર રહે. માણુસની તંદરૂસ્તી તેઓના મનની દરૂસ્તી ઉપર સારી અસર કરેછે.

---

૧ બુનદેહેશ, બાબ, ૩૪, ફ. ૪. ૨ બાબ ૨૭, ફ. ૨૪.

૨ આપણે જ્ઞાન સંપાદન કરતા રહેવું અને આપણા મનુષ્ય ભાઈ-બંદોમાં તે ફેલાવવું. તેઓને જ્ઞાની કરવા કે તે જ્ઞાનના બળે તેઓ પોતાનું ભલું શોધતાં રહે.

૩ આપણે નીતિવાન થવું અને આપણી આજુબાજુનાઓને નીતિવાન કરવાં. અદેખાઈ, અંતશ, નિંદા, અપ્રમાણિકપણું વિગેરે દુર્ગુણોથી દૂર રહેવું અને આજુબાજુનાંઓને દૂર રાખવાં.

તન, મન અને રવાનની આ મુજબ વૃદ્ધિ સોધવાથી આપણે, જેને સોનેરી જમાનો કહે છે, તેવો સોનેરી જમાનો, નાના પાયા ઉપર, આપણી બનતી કમીની હુદે, ઉત્પન્ન કરવાને શક્તિવાન થયે છિએ, અથવા, આપણી ધર્મસંબંધી ભાષામાં બોલ્યે તો, ફ્રશો કેરેતી અથવા ફ્રશોંગર્દની સોનેરી હાલત ઉત્પન્ન કરવાના માર્ગ ઉપર ચાલ્યે છિયે. આવાં કામોમાં જમશેદ જેવા સોશ્યનતનો દાખલો આપણી નજર સનમુખ રાખી આપણુ દરેકે જાણે નાના સોષ્યન્તો બનવાની કોશેશ કરવી જોઇએ.

૪ સેવટે જમશેદની જીંદગી ઉપરથી જે મુખ્ય ધડો આપણે લેવાનો છે તે આ કે કદી મગરૂરી કરવી નહિ. સર્વ ભલું કરવાને આપણા બાજુબળથી પુરતી તદબીર કરવી, પણ તેમ કરી મજદયસ્નો અહ્નીવાળા આપણા એકરાર નામાના "અહુરાઇ મજદાઈ વીસ્પા વોહૂ ચિનહ્મી" શબ્દો યાદ કરી, સર્વ નેઆમતોના સાહેબ તરીકે, સર્વ ફ્તેહના આપનાર તરીકે, સર્વ ભલાં કામોના કરાવનાર તરીકે, તે સાહેબનેજ પિછાણવો. સઘલાં ભલાંનું મૂળ તે સાહેબજ છે, એમ સમજી કમીનાપણાથી જીદગી ગુજારવી.

બાબ આઠમો.

જોહાક.

તાંમ યજત અજ્શિ થ્રિજફાઓ દહાકો, બવ્રોઇશ પઇતિ દંઘૂહુઓવે.........આઅત હીમ જઇધ્યિત, અવત આયસેમ દજદિ મે વંઘૂઉહિ સેવિશ્તે અરેદ્વી સૂર અનાહિતે, યથ અજેમ અમષ્યાં કેરેનવાનિ વીસ્પાઇશ અવિ કર્ષ્વાંન યાઇશ હસ. નોઇત અહ્માઇ દથત તત અવત આયસેમ અરેદ્વી સૂર અનાહિત. (આવાં યશ્ત ફ્. ૨૯–૩૧)

અર્થ.—તે (અર્દવીસૂર અનાહિત)ને ત્રણ મોંહુવાળા દહાક (જોહાક) એ બવરી (બાબીલોન)ના મુલકમાં આરાધી.............. તેણે તેને અર્જ ગુજારી કે ઓ ભલી ફાયદો કરનારી અર્દ્વીસૂર અનાહિત! તું મને આ બખ્શેશ આપ, કે હું સર્વે કેશ્વરો, જે સાત છે, તેઓને (એટલે હફ્ત કેશ્વર, જમીનને) માણસ વિનાની (એટલે તારાજ) કરૂં. અદર્વીસૂર અનાહિતએ આ બખ્શેશ તેને નહિ આપી.

એ પાદશાહનાં નામો—અવસ્તા[1] પ્રમાણે એ પાદશાહનું નામ 'અજિ દહાક' હતું. એ નામ ટુંકમાં પેહેલવીમાં[2] 'દહાક' તરીકે વપરાવા લાગ્યું. પેહેલવીમાં ' દ, ' ' જ ' તરીકે પણ વંચાય તેથી તે પાછળથી ફારસીમાં જહાક અથવા જોહાક તરીકે બન્યું. ફીર્દોસી એ નામ જોહાક આપે છે. ફીર્દોસી[3] કહે છે કે એને પેહેલવીમાં બીવરસ્પ પણ કહેતા. બુનદેહેશ[4] ફીર્દોસીનાં એ કહેવાને ટેકો આપે છે. એને બીવરસ્પ શું કરવા કહેતા, તેનો સબબ ફીર્દોસી સમજાવે છે કે, પેહેલવી જબાનમાં 'બીવર'નો અર્થ "દસ હજાર" થાય છે, અને એની

---

૧ યજશ્ને હા ૯ ફ્ ૮; વંદીદાદ ફર્ગર્દ ૧ , ફ્. ૧૮; આવાં. યશ્ત, ફ્. ૨૯; બેહેરાંમ યશ્ત ફ્ ૪૦; જમ્યાદ યશ્ત ફ્. ૫૦.

૨ બુનદેહેશ બાબ ૨૯ ફ્. ૯; જુઓ મારી બુનદેહેશ પા. ૧૪૯.

૩ કુજા બીવરસ્પશ હમી ખાન્દન્દ
ચુનીન નામ બર પેહલવી રાન્દન્દ (મોહલનું શાહનામું, વાલ્મ ૧, પા. ૫૬)
અર્થ—તેને બીવરસ્પ પણ કહેતા. એવું નામ પેહેલવીમાં કહેતા.

૪ " દહાક (જોહાક) મૂન બીવરસ્પ કરીતુન્દ " (બુનદેહેશ, બાબ ૨૯, ફ્. ૯). અર્થ.—જોહાક જેને બીવરસ્પ કહેતા

પાસે ૧૦૦૦૦ અરબી ઘોડાઓ (અસ્પ) હતા, તેથી એને બીવ-રસ્પ કહ્યો છે.[1] પાજંદ હુમકારાની આફ્રીનમાં દેમાવંદ કુહ, કે જેમાં, આપણે પાછળ જોઈશું તેમ, એને ફરેદુને બંધ કીધો હતો, તેનાં વર્ણનમાં પણ એને બીવરસ્પ કહ્યો છે.[2]

પાછળથી તે બેવફા બેટો અને જુલમગાર પુરૂષ બન્યો—ફીર્દોસી પ્રમાણે એ બચપણમાં ભલો હતો, પણ પાછળથી બુરાઓની સંગતથી ખરાબ માર્ગે ફર્યો અને પોતાનાં બાપને બીવફા નીવડી તેણે તેને મારી નાખ્યો. ફીર્દોસીનું એ બાબે વર્ણન નીચે પ્રમાણે છેઃ—

"એવું બન્યું કે, એક દહાડો સવારના પોહોરમાં એબ્લીસ, એક ભલું ઇચ્છનારના રૂપમાં આવ્યો. તેણે તેના (મર્દાસના) છોકરાનું દિલ નેકીથી ફેરવ્યું અને તે જવાને તેના બોલવા ઉપર કાન ધર્યા. જાણે કે તેનું બોલવું તેને ખુશ આવ્યું. તે તેના બૂરાં કામથી વાકેફ ન હતો. પોતાનાં હોશ, દિલ અને પાક જાન તેણે તેને આપ્યો (એટલે તેના બોલવા ઉપર ધ્યાન આપ્યું) અને પોતાના માથા ઉપર ખાક નાંખી (એટલે પોતાનો નાશ કર્યો). જ્યારે એબ્લીસે જોયું કે, તેણે ખાલી હવા ઉપર (એટલે તેની ખોટી દગલબાજ સમજાવત ઉપર) ધ્યાન આપ્યું છે ત્યારે તે અતિ ઘણો ખુશી થયો. તેણે ઘણી સારી સારી અને મજાની વાતો કહી. તે જવાનનું મગજ અક્કલથી ખાલી હતું. તેણે (એબ્લીસે) કહ્યું કે મારી પાસે ઘણીક વાતો છે કે જે મારા સિવાય કોઈ જાણતું નથી. તે જવાને તેને કહ્યું કે 'કહે અને ખોટી ના થા. ઓ નેક વિચારના મરદ ! તું તે મને શિખવ.' તેણે તેને જવાબ દીધો કે, 'પેહેલ વેહેલાં હું તારી પાસે વચન માગું છું. ત્યાર પછી હું તારી આગળ સર્વ સખુનો ખુલ્લા કરીશ.' પેલો જવાન નેક દિલનો હતો, તેથી

---

૧ કુજા બીવર અજ પેહેલવાની શુમાર
બુવદ દર જબાને દરી સદ હજાર
અજ અસ્પાને તાજી બજરૂરીન સેતામ
ઉરા બુદ બીવર કે બોર્દન્દ નામ.
(મોહલનું શાહનામું, વાલમ ૧, પા. ૫૬).

૨ "દમાવંદ કુહ કે દરવદ બીવરસ્પ અંદર બસ્ત એસ્ટેદ"
એટલે "દમાવદ કુહ, જેમાં ધાટકી જોહાક (બીવરસ્પ)ને બાંધ્યો હતો."

તેણે તેને વચન આપ્યું, અને જેમ તેણે ફર્માવ્યું તેમ સોગંદ ખાધા કે 'તારો ભેદ કોઈ આગળ હું મુદલ ખોલીશ નહિ. જે સખુન તું કહેશે તે હું સાંભળીશ.' ત્યારે તેણે તેને કહ્યું કે 'ઓ નામવર! મેહલમાં તારા સિવાય બીજો કોઈ શું કરવા પાદશાહ હોવો જોઇએ? જ્યારે તારા જેવો છોકરો હોય ત્યારે બાપ શું કરવા જોઇએ? મારાથી એ શિખામણ તારે સાંભળવી જોઈએ. આએ ઉમ્મરના ખાધેલા (એટલે બુઢા) ધણી ઉપર જમાનો લાંબો વખત સુધી ટકી રહેશે. (માટે) તું તેને ઘડી કરી નાંખ (એટલે તેને મારી નાખી તેના જમાનાને ટુંકો કરી નાંખ). તેની દરગાહની માયા પુંજી તું લઈ લે. દુનિયામાં તેનો દરજ્જો તુંને જેબ આપવા લાયક છે. મારા એ બોલવા ઉપર જો તું વફાદાર રહેશે તો જેહાનનો તું એક પાદશાહ થશે.' જ્યારે જોહાકે (આ વાત) સાંભળી ત્યારે વિચાર કીધો અને બાપના ખુનથી તેનું દિલ દરદભર્યું થયું. તેણે એબ્લીસને કહ્યું કે 'એ સજાવાર નથી. તું બીજી વાત કહે, કારણ આએ વાત કામની નથી.' તેણે જવાબ દીધો કે 'આ સખુનથી જો તું ફરશે તો મને આપેલા વચનથી અને સોગંદથી તું ફરશે. તારી ગર્દન ઉપર સોગંદ અને બંદ રહેશે. તું ખોહાર થશે અને તારો બાપ કીર્તિવંત કાયમ રહેશે." (આવી વાતથી) પેલા આરબ મરદ (જોહાક)નું સર તે ફાંદામાં લાવ્યો અને એમ બન્યું કે તેણે તેનું ફર્માન પસંદ કર્યું."

તેણે સોગંદ ખાવાની કરેલી ભુલ.—ફીર્દોસીનું આ વર્ણન આપણને શિખાડે છે કે કોઈ બાબતના સોગંદ લેવા એ ઘણું ખોટું કામ છે. જોહાકે વગર વિચારવે પેલા બુઢા ધણીના કહેવા પ્રમાણે અમલ કરવાને સોગંદ લીધા. તેથી તે એક બુરા કામમાં ફસ્યો. અસલી ઈરાનીઓમાં સોગંદ ખાવાની મનાઈ હતી. આદરબાદ મારેસપંદ પોતાના બેટાને શિખામણ દે છે કે "અલ પવન રાસ્તી અલ પવન કદબા સોગંદ વશ્તમુન" એટલે "સચ્ચાઇને માટે તથા જુઠાઈને માટે સોગંદ ખાતો ના," એટલે કે "ખરા કે ખોટા સોગંદ ખાતો ના." અસલી ઈરાનીઓમાં સચ્ચાઈ માટે એટલો બધો ભાવ હતો, કે પોતાના બોલવાને સાચ્ચું દેખાડવા માટે સોગંદ ખાવા, એ પોતાની સચ્ચાઈ ઉપર પોતેજ શક નાખવા બરાબર અને પોતા માટે સ્વમાન (Self respect) નહિં જાળવવા બરાબર

હતું. હિરૉડોટસ પ્રમાણે, સાઈરસ પાદશાહને જાહેર બજારો સામે અભાવ હતો, તે એટલાજ માટે, કે ત્યાં વેચ લે માટે તરેહવાર ખરા ખોટા સોગંદ ખાવામાં આવે છે. તેટલા માટેજ બચ્ચાંઓની નિશાળોને જાહેર બજારોથી દૂર રાખવામાં આવતી, કે બચ્ચાંઓ તેથી સોગંદની ટેવ શિખે નહિં. એક યોજદાથ્રગર મોબેદને સોગંદ ખાવાની મનાઈ એજ સબબે છે.

એબ્લીસના સોગંદ તોડવા બાબેની ધમકીના ઉપલા શબ્દોથી, અને પોતાને જલદીથી સત્તા ભોગવવાની મળશે તેની લાલચથી, ઝોહાકનું દેલ ફર્યું અને તે પોતાના બાપને મારી નાખવા તૈયાર થયો.

ઝોહાક અને તેનો બાપ.—ફીર્દોસી કહે છે કે તેનો બાપ મર્દાસ દરરોજ પાછળી રાત્રે બરી બામદાદે અંધારામાં ઉઠી પોતાના બાગમાં બંદગી કરવા જતો હતો. તે બાગમાં તેના જવાના રસ્તા ઉપર ઝોહાકે પેલા બુરા પુરૂષની શિખવણીથી એક ખાડો ખોડયો. તેમાં તેનો બાપ અંધારામાં પડયો અને જખમી થઈ મરણ પામ્યો. એ પ્રમાણે પોતાના પિતાનું ખુન કરી આ કમબખ્ત છોકરો પોતાના બાપના મુલક બવરી યા બાબીલોનનો માલેક થયો. તેનો મુલક આરબોનો મુલક હતો. ફીર્દોસીનાં ઉપલાં વર્ણન પ્રમાણે એ એક ભલા બાપ–નામે મર્દાસ–નો બેટો હતો. પેહેલવી બુનદેહેશમાં એના બાપનું નામ ખ્રુતાસ્પ આપ્યું છે. દાદેસ્તાને દીનીમાં પણ એજ નામ આપ્યું છે.[1] પેહેલવી 'ખ' બરાબર નહિ લખાયાથી 'મ', વચાઈ એ નામ પેહેલે મ્રુતાસ્પ અને પછી 'પ' નો (તેહમુરસ્પનાં 'પ'ની માફક) લોપ થાઇ મર્દાસ બન્યું હોય. એ મર્દાસ એક પરહેજગાર ભલો આદમી હતો અને ઝોહાક પણ પેહેલે એક ડાહ્યો, તદબીરવાળો ભલો શાહજાદો હતો. સ્પીતામાન જરથોશ્તની આફ્રીનમાં તો એને એક તદબીરવાળો પુરૂષ ગણી એને નામે દુઆ દેવામાં આવે છે કે "બુરી દીનવાળા ઝોહાકના જેવા હજાર તદબીરવાળા થજો."[2] દસાતીરનો તરજુમો કરનાર સાસાને પન્જુમ પણ એની શરૂઆતની જીંદગીની તારીફ કરે છે કે "તે યજદાન અને સેતા-

---

૧ ડા ઉવેસ્ટે દાદેસ્તાને દીનીનું ખ્રુતાસ્પ નામ ઉર્વતસ્પ વાંચ્યુ છે, પણ તે પણ ખ્રુતાસ્પ વંચાય. બુનદેહેશમા તે ખ્રુતાસ્પ આપ્યું છે.

૨ "હજઘ્ર–યઓક્તયો બવાહિ યથ અજોઈશ દહાકાઈ"

રાઓની સારી સેતાયશ કરતો. તેથી યજદાને તેને તેની મોરાદે પોહોંચાડયો.[1]"

ઇરાન ઉપર એની ચહડાઈ—આ અર્સામાં ઈરાનનો પાદશાહ જમશેદ, પોતે અખત્યાર કરેલી મગરૂરીને લીધે, પોતાની રૈયતને અકારો થઇ પડયો હતો. તેની રૈયતને કાને જોહાકની વાત આવી કે તે એક તવંગર અને જોરાવર પાદશાહ હતો. તેથી તેઓએ તેને લગતી ખરી બાતેનની હકીકત જાણ્યા વગર તેને અરજ કીધી કે ઈરાનપર લશકર લાવી તે ઇરાનનો પાદશાહ થાય. તેણે તેમ કર્યું. જમશેદથી બેદીલ થયલા ઈરાની ઉમરાવોની મદદથી તેણે ઈરાનનું તાજ અને તખ્ત લીધાં અને ઇરાનનો પાદશાહ થયો.

આહરેમનની કુસલવણીથી તેણે ઈરાનને હેરાન કર્યું-ફીર્દોસી કહે છે કે ઈરાનનો પાદશાહ થવા પછી એક બુરો શખ્સ, જેને તે એબ્લીસ યા આહરેમન કહે છે તે, એક બાવરચીના વેશમાં તેની પાસે આવ્યો અને એક બાવરચી તરીકે તેને ત્યાં ચાકરી રહ્યો. તેણે તરેહવાર સ્વાદીશ્ત ખાનાની વાણીઓ પકાવી જોહાકનું દેલ જીતી લીધું. એ વખતે લોકોનો મુખ્ય ખોરાક વનસ્પતીનો હતો. પણ આ બુરા ખવાસના બાવરચીએ ઈંડાં અને માંસનો તરેહવાર ખોરાક તેને ચખાડી તેનાં મનને ઉશકેર્યું અને પોતા તરફ જીતી લીધું. એમ જોહાકનું દીલ જીતી લેઈ તેની પરવાનગીથી તેની બેઉ ખાંધો ઉપર તેણે બોસા લીધા. તેમ કરતાં તેની ખાંધો ઉપર દરદો ઉભરી નીકળ્યાં. ફીર્દોસી કહે છે કે બે સાંપો ઉગી નીકળ્યા. પણ એનું એ લખાણ કોઈ અલંકાર હિસે છે. તે સાંપો તે કોઇ પ્રકારનાં દરદો હતાં. આ દરદથી જોહાક ઘણો કંતાળવા લાગ્યો અને કોઈ પણ તબીબ તે દરદ સાજું કરી શક્યો નહિ. થોડા વખતમાં પેલો બુરો ધણી એક તબીબના રૂપમાં જોહકની પાસે આવ્યો અને તેનાં દરદના ઉપાય તરીકે સલાહ આપી, કે જોહાકે દરરોજ બે માણસને મારી નખાવી તેઓનાં ભેજાં તે દરદ પર મેલવાં, કે તેથી આરામ થાય. જોહાકે તેમ કર્યું અને તેને આરામ થવા લાગ્યો. પણ તેથી દર સાલ સેંકડો નીર્દોશ માણ-

---

૧ "યજદાન વ સેતારેગાનરા બસ પરસ્તીદ. બદીનરા યજદાન ઉરા બકાર રસાનીદ.

સોના જાન જવા લાગ્યા. તેથી દેશમાં તેના જુલમથી હોકાર ઉઠી રહ્યો. પછી તેની રૈયતના બે પુરૂષો હિમ્મત કરી તેની સેવામાં બાવરચી તરીકે રહ્યા. જ્યારે તેઓ આગળ દરરોજ બે માણસો લાવવામાં આવતાં કે તેઓનાં ભેજા કાહાડી પાદશાહનાં દરદ પર મેલવા તૈયાર કરવામાં આવે, ત્યારે તેઓ કોઈ તદબીરથી એક ધણીને મારતા અને બીજાને છોડી દેતા, અને તે છોડી દીધેલા પુરૂષને બદલે એક બકરાંનું ભેજું વાપરતા હતા.

કાવેહ નામના આહન્ગરે (લોહવાડે) જોહાક સામે બળવો ઉઠાવ્યો—આ વખતે ઈરાનમાં કાવેહ નામનો આહન્ગર યાને લોહવાડ હતો. જોહાકનાં દરદ ઉપર મેલવા કાજે માણસનાં ભેજાં કાહાડવા કાજે તે બીચારાના કેટલાક છોકરાઓને મારી નાખવામાં આવ્યા હતા. છેવટે જ્યારે તેના એક છેલ્લા છોકરાને પણ એ કામ માટે પકડવામાં આવ્યો, ત્યારે તે જીવ ઉપર આવ્યો અને જોહાક પાદશાહની દરબારમાં દોડયો. આ વખતે પાદશાહ જોહાક તરફથી દરબારીઓ અને અમીર ઉમરાવો પાસે એક મેહેજર યાને દસ્તાવેજ ઉપર સહી લેવામાં આવતી હતી. તે દસ્તાવેજમાં પાદશાહ જોહાકની સિફત ગાઈ હતી અને તેને ભલો પાદશાહ ચિતારવામાં આવ્યો હતો. કાવેહ આહન્ગર પોતાની ફર્યાદ પોકારતો એ વખતે પાદશાહની દરબારમાં આવી લાગ્યો. જોહાકે તેની ફર્યાદ શું હતી તે પુછયું. કાવેહે જણાવ્યુ કે પાદશાહના દરદના એલાજ માટે તેના ૧૮ છોકરાઓમાંથી ૧૭ ને મારી નાખવામાં આવ્યા હતા અને હવે છેલ્લાને પણ તે કાજે પકડવામાં આવ્યો છે. જોહાકે તેનો છોકરો તેને હવાલે સોંપવાનો હોકમ આપ્યો અને તેને થંડો પાડયો. પછી તેણે તેને પેલા મેહેજર ઉપર સહી કરવાને કહ્યું. કાવેહે તે દસ્તાવેજ, જેમાં પાદશાહની મોતી સિફત કીધી હતી, તે વાંચ્યો. પછી એવા ખોટા દસ્તાવેજ ઉપર અમીર ઉમરાવો અને બીજાઓએ સહી કીધી હતી તે માટે ગુસ્સે થયો અને તે દસ્તાવેજ ઉપર સહી કરવાને બદલે તેને ફાડી નાખી જમીનપર નાખી તેને પગથી કચડી નાખ્યો. પછી પોકાર કરતો પોતાના બચી રહેલા છોકરાને લઇને શાહની દરબારમાંથી બાહેર પડયો. પાદશાહ તેની હિમ્મતભરી વર્ત્તણુકથી દંગ થઇ ગયો અને તેને અટકાવવાની હિમ્મત કરી શક્યો નહિ.

પછી કાવેહ શેહેરનાં બજારમાં આવ્યો અને પોતે જે ચામડું પગ ઉપર નાંખી લોહાડ તરીકે હથોડા થોકતો હતો, તે ચામડાંના ટુકડાને એક લાકડી ઉપર લટકાવી તેનો વાવટો બનાવી તે વાવટા હેઠળ શાહ જોહાકના જાલેમ દોર સામે બળવો ઉઠાવ્યો.

કાવેહ આહન્ગરના દાખલા ઉપરથી ધડો—કાવેહ આ-હન્ગરની શાહનામાની હકીકત દેશાભિમાનનો બોધ આપણુ હજુર ધરે છે. તેણે જ્યારે દેશ ઉપર પાદશાહથી જુલમ પડતો જોયો, ત્યારે તે પોતાના જાન વટીકની દરકાર કર્યા વિના હિમ્મતથી પાદ-શાહની દરબારમાં ફર્યાદ કરવા ગયો અને પછી હિમ્મતથી બીજા-ઓને પોતા સાથે લેઇ ફરેદુન આગળ ગયો.

આપણુ જરથોશ્તીઓને ફર્માન છે કે દેશના રાજા, હાકેમ યા સરદારને વફાદાર રહેવું અને તેઓના હુકમોને માન આપવું. પણુ એ વફાદારી આંધળી વફાદારી નથી. જ્યારે કોઇ પણુ શક્તિવાળો ધણી, પછી તે દેશનો પાદશાહ કાંય નહિ હોય, બુરો નિવડે તો તેનો દોર તોડવાને એક જરથોશ્તીએ હિમ્મત કરવી. કુસ્તી ભણુતાં, "અહુરમજદ ખુદાએ"ની બંદગી ભણુતાં એક જરથોશ્તી ઘણીકવાર દર રોજ ભણે છે કે "દુશ પાદશાહ અવાદશાં બાદ" એટલે "બુરા પાદશાહો વગર પાદશાહીનાં થજો." અહિં પાદશાહ શબ્દને તેના અસલ પેહેલવીરૂપ "પાતુખશાહ"ને બોહોલે અર્થે લેવો, કે "શક્તિ-વાન તવાંન્ગર શખ્સ". એક શક્તિવાન યા તવાંન્ગર (પાતુખ-શાહ યા પાદશાહ) શખ્સ, જો બુરો અને જુલમગાર હોય, તો તેનો દોર તોડવો જોઇએ. એજ મતલબે આફ્રીનમાં દુઆ ભણુવામાં આવે છે કે "દાના પાદશાહાં બાદ, દુજદાનાં અવાદશાં (અપાદશાં) "બાદ" એટલે "દાનાવો હોય તે પાદશાહ થાજો, જે નહીં દાનાવ હોય યા બુરા હોય તે પાદશાહી યા સત્તા વગરના થજો."

કાવેહ આહન્ગરનાં કાવીઆની ઝુન્દાની હકીકત—ઇરાનના પાદશાહોનો વાવતો યા ઝુન્દો શાહનામામાં અને બીજાં તવારીખનાં પુસ્તકોમાં "કાવીઆની" ઝુન્દાને નામે ઓલખાયો છે.

ફારસીમાં 'ક' અને 'ગ' નજદીક સરખી રીતે લખાય છે તે ઉપરથી કોઇ લખનાર એને ગાવિઆની ઝુન્દો કહે છે. એ ઝુન્દાની શરૂઆત ઉપર મુજબ થાઇ હતી. એ ઝુન્દા હેથળ કાવેહ બીજા ઘણાક ઈરાનીઓ સાથે ફરેદુન, જેને માટે આપણે હવે પછી બોલીશું, તેના આગળ ગયો, અને તે સર્વ ઇરાનીઓએ ફરેદુનને જોહાકનાં મુલક અને લશ્કર ઉપર હુમલો કરવાને કહ્યું. ફરેદુને એ લોકોને અને એઓએ ઉઠાવેલા આ નવા ઉઠાવેલા વાવતાને આવકાર આપ્યો. એ વાવતા બાબે ફીર્દોસી નીચે પ્રમાણે કહે છેઃ—

"જ્યારે પાદશાહે એક નેજા ઉપર ચામડું ચહડાવેલું જોયું ત્યારે નેકીથી એક સારા સગન સરૂ કીધા અને તે (વાવતા)ને રૂમના દીબા નામના કપડાંથી સીનગાર્યો. તેની બાજુઓ ગોહરથી અને તેની ભોંય સોનેરી ભરતથી સીંનગારી. ગોળ માહતાબની માફક તેણે (તે વાવટાને) પોતાના સર ઉપર ધર્યો અને પાદશાહે એક મુબારક સગનનો પાયો નાંખ્યો. તેની નીચે લાલ, પીળા, અને બલુ કટકા લટકાવ્યા અને તેનું નામ કાવીઆની ઝુંડો પાડયું. ત્યાર પછી, જે કોઇ શખ્સ તખ્ત લેતો અને પાદશાહી કોલાહ સર ઉપર મેલતો, તે લોહાડના આ વગર કિમ્મતના ચામડાં ઉપર નવાં નવાં ગોહરો લટકાવતો. કિમતિ દીબાનાં કપડાં અને રેશમી કપડાં (ના સિંગાર)થી કાવીઆની ઝુંડાનો સેતારો એવો તો બુલંદ થયો, કે અંધારી રાતની વખતે તે ખોર્શેદ જેવો દિસતો અને કુલ આલમનું દિલ તેનાથી ઉમેદ ભર્યું થયું હતું."

આરબોને હાથ ઇરાનનું રાજ્ય ગયું, ત્યાંસુધી એ વાવટો ઇરાની સળતનતના વાવટા તરીકે વપરાતો હતો. મેજોર પ્રાઇસ, હબીબ ઉસ સઈઅર અને રોઝ તુસ સફાને આધારે જે તવારીખ આપે છે, તેમાં કહે છે, કે કેદેશ્યાની લડાઇવેળા જ્યારે આરબોને હાથ તે ગયો, ત્યારે જુદે જુદે વખતે તે ઉપર જરજવાહેર વળગાવવા માટે કપડાંનો જે વધારો કરવામાં આવતો, તેની લંબાઇ ૨૨ ફુટ અને પોહોળાઈ ૧૫ ફીટની થઇ હતી. જોહેરા નામના જે સિપાહને હાથ તે આવ્યો હતો, તે સિપાહને તેના બદલામાં ૩૦ હજાર સોનાના સિક્કા

આપવામાં આવ્યા હતા, અને તે પરનું જરજવાહેર લશ્કરને વેહેંચી આપવામાં આવ્યું હતું.[1]

જેમ વાવટાઓ દરેક પ્રજાની તવારીખમાં અગત્યનો ભાગ લે છે, તેમ ઇરાની પ્રજાની તવારીખમાં પણ એ કાવયાની ઝુન્ડાએ અગત્યનો ભાગ લીધો છે. એ વાવટા ઉપર ફરેદુનના વખત પછી કોઇક ચિત્રો પાડવાનું શરૂ થયું હોય. ઝેનોફોન પ્રમાણે ઇરાની પાદશાહોના વાવટા ઉપર એક નેજા ઉપર ઉઘાડેલી પાંખ સાથે એક ગરૂડ પક્ષી (Eagle) પાડવામાં આવતું હતું. નાનો સાઇરસ પોતાના ભાઇ આર્તાઝર્કસીસ સામે જે લડાઇ લઇ જાય છે, તે લડાઇના લશ્કરમાં યુનાનીઓ સામેલ છે. તે લડાઇવેળાના કાફલાના વર્ણનમાં ઝેનોફોન એ બાબત જણાવે છે. એ ઉઘાડેલી પાંખવાળાં પક્ષીનું એ ચિત્ર તે ફરોહરનું ચિત્ર હોય, કે જે ચિત્ર ઈરાનનાં ઘણાંક બાંધકામો ઉપર જોવામાં આવે છે. ફર્વર્દીન યશ્તમાં અશો ફરોહરો, જેઓ તેઓની ભલી યાદથી માણસ જાતને મદદ અને યારી દે છે, તેઓને પક્ષીના રૂપમાં આવતાં જણાવ્યાં છે.[2] ત્યાં કહે છે કે "તેઓ તેની મદદે પોંહોચે છે. તેઓ પક્ષીની પાંખવાળા મરદની માફક તેની તરફ જાય છે". ફરોહર જેવાં ધર્મને લગતાં એક હસ્તી તત્વનું પક્ષીરૂપી ચિત્ર, જેમ ઇરાનના વાવટાઓમાં હતું, તેમ અસલી ઘણીક પ્રજાઓમાં હતું.

કાવેહ આહન્ગર અને તેની સાથના ઈરાનીઓને મદદ કરનાર ફરેદુનની બચગી અને જવાનીની હકીકત.

પેહેલવી—ફ્રાનક ઇ વધરસ્ના ફ્રશ્તા ઉર્વતગાઈ...ગદ્દમને ફ્રેદુન દયન જરેહ ફ્રાખોન્ત ઇતીબુનેસ્ત...વલ તોરા ચેહબુન્ત વદ્દ ગદ્દમન બરા વલ તોરા વજલુન્ત. તોરા યાઇત્યુન્ત શીર. શીર દુખ્ત વ વલ સે બેન્મન ઇ જીઅશ બુદ ચેહબુન્ત.

---

૧. "Chronological Restrospect or Memoirs of the principal events of Mahomedan History," by Major David Price, Vol I, pp. 116-17. મીરખોન્દની રોજતુસસફાના વર્ણન માટે જુઓ શીઆનો તરજુમો, પા. ૧૩૭.

૨ તાઓ હે જસાઓન્તિ અવંઘહે,...તાઓ હિમ અવ નિક્રાવયેન્તે, માનયેન અહે યથ ના મેરેઘા હુપરેનો (ફર્વર્દીન યશ્ત ફ. ૭૦.).

અર્થ—ફ્રાનક વધરસ્ના ફ્રશ્તા ઉર્વતગાઇની છોકરી હતી. ફ્રેદુનનું ખોરેહ ફ્રાખોકન્ત દરિયામાં બેઠું હતું...જ્યાં સુધી કે તે ખોરહ તે ગાયને ગયું ત્યાં સુધી તે ગાયને આપ્યું. તે ગાયને લાવ્યા અને દુધ દોહ્યું; અને ત્રણ છોકરા, જે તેણીને થયા હતા.......(બુનદેહેશ બાબ ૩૧, ફ. ૩૧–૩૨. મારી બુનદેહેશ પા. ૧૭૨–૧૭૩).

આબતીન નામના એક ભલા પરહેજગાર પુરૂષને ત્યાં તેની બાયડી ફ્રાનકને પેટે ફ્રેદુન નામના એક બાલકનો જન્મ થયો હતો. કહે છે કે જાલેમ જોહાકને એક દિવસે સ્વપનો આવ્યો. તેમાં તેણે ત્રણ લડાયક મરદો જોયા, જેઓમાં એક કદમા સર્વનાં ઝાડ જેવો અને ચેહેરામાં પાદશાહ જેવો હતો. તેના હાથમાં ગાયની સીકલનો ગુરૂજ હતો. તે જવાને તે ગુરૂજ જોહાકના માથા ઉપર માર્યો અને તેને બંદીવાન પકડી દેમાવદ પહાડ ઉપર બધ કીધો. આ સ્વપનાની હકીકત સૂચવે છે કે તેના જુલમગાર અમલથી જોહાકનાં અંત:કરણે તેને દંખ્યું હોય, તો તેમાં અજબ થવા જેવું નથી.

કહે છે કે જોહાકને એ સ્વપનાનાં પરિણામમાં કહેવામાં આવ્યું કે, "ફ્રેદુન નામનું એક બાળક, આબ્તીન નામના એક ભલા પુરૂષને ત્યાં પેદા પડશે. પુરમાએ નામની એક ગાયનાં દુધથી ઉછરી તે લડાયક જવાન બની તેને મારશે." આ પરિણામ અટકાવવા, કહે છે કે, જોહાકે ગામેગામ સેપાહો મોકલી બાળક ફ્રેદુનની ખબર કાહાડવા માંડી. ફ્રેદુનનો બાપ આબતીન તેને હાથ આવ્યાથી તેણે તેને મારી નખાવ્યો. ફ્રેદુનની માએ ફ્રાનક એ બનાવને લીધે પોતાનાં બાળકને લઇને જંગલ ભણી નાહઠી. તેણીએ 'પુરમાએ' નામની એક સુંદર દુધાળી ગાય માટે સાંભળ્યું હતું. તેથી તેણી તે ગાયનો માલેક, જે એક ખેડુત હતો, તેની આગળ ગઈ અને બાળક ફ્રેદુનને તેને સોંફ્યો કે તે તેને તે ગાયનાં દુધ ઉપર ઉધારે. જોહાકને તે ગાયનાં સંબંધની ખબર પડતાં તેણે પોતાના સેપાહોને તે તરફ મોકલ્યા. ફ્રાનકને એ બાબે ખબર પડતાં તેણી પોતાનાં બાળકને ત્યાંથી લઈ હિંદુસ્તાન ભણી નાહઠી. જોહાકનાં માણુસોએ આવી તે નીર્દોશ ગાયને મારી નાખી. ફ્રેદુનની શોધ કરતાં તે હાથ આવ્યો નહિ, તેથી તેઓએ તેનું ઘર સળગાવી દીધું. પછી ફ્રાનકે પોતાના બેટાને અલબુર્જ

પર્વતના એક પહાડ ઉપર એક દીનદાર પુરૂષને હસ્તક રાખ્યો. ફ્રેદુન ૧૬ વર્ષની ઉમ્મરનો થયો, ત્યારે તેણે પોતાની માએથી પોતાની નશલ યાને બુનિયાદ જાણવા માગી. ફ્રાનકે તેને જોહાકને હાથે તેનો બાપ આબતીન અને તેને દુધ આપનાર પુરમાયે ગાય માર્યા જવાને લગતી હકીકત જણાવી. એ સર્વ હકીકત જાણી ફ્રેદુને જોહાક ઉપર પોતાના બાપનો કીનો લેવાનો વિચાર કીધો.

ફ્રેદુન આગલ કાવેહ આહન્ગર અને બીજા ઈરાનીઓનું આવી પોહોંચવું—એ અરસામાં કાવેહ આહન્ગર અને તેની સાથના બીજા ઇરાનીઓને જોહાકના સ્વપનાની અને તેને લીધે ફ્રેદુન માટેની તેની ચિંતાની હકીકત ખબર પડી હતી. તેથી તેઓ ખબર કાહાડતા કાહાડતા, ફ્રેદુન જે પહાડમાં રહેતો હતો તે પહાડ આગળ, પોતે ઉથાવેલા બલવાનો કાવીઆની ઝુન્ડો લેઈ આવી પોંહતા અને ફ્રેદુનને જોહાક સામે લશ્કર લેઇ જવાને અરજ કીધી. ફ્રેદુને તે અરજ કબુલ રાખીને લડાઈ ઉપર જવા માટે પોતાની માતાની રજા માગી. તેની માતાએ રજા આપી અને ખોદા હજુર દુઆ ગુજારી કે "ઓ મારા જેહાનદાર! આ મારા ફરજંદને હું તારા હવાલામાં સોંપું છું. તેના જાનને બુરાઓની ધાસ્તીથી તું દૂર રાખજે અને બીવકુફોથી આ દુન્યાને ખાલી રાખજે."[1] તબરી[2] જે એને માટે, બીઉરસ્પ અને જોહાક એમ બન્ને નામોથી બોલે છે, તે પણ કાવેહને માટે એશારો કરે છે.

ફ્રેદુનના વખતથી ઉપયોગમાં આવતા ગાવીઆની ગુરૂજની હકીકત.

અવસ્તા—"યજાઇ વજરેમ હુનિવિખ્તેમ કમેરેધે પઇતિ દએવનાંમ." (ખોર્શેદ નીઆએશ ફ. ૧૫)

અર્થ—દેવોના માથા ઉપર મારવાને કાજે બોહલાં ખેતરવાળા મેહર યજદના સારી રીતે વજનદાર કરેલા ગુરૂજને હું આરાધું છું.

ખોર્શેદની નીઆએશ અને ખોર્શેદ યશ્તના ઉપલા ફકરા પ્રમાણે, અસલ ઇરાનમાં ગુરૂજ એક ધાર્મીક હથ્યાર ગણાતો

---

૧ શીર્દોસી.

૨ Tabari, par Zotenberg, Vol I, p. 275.

ઇરાણુની પુરાણી તવારીખમાં જેમ કાવેહ લોહાડના હાથે બરપા થાયલો "કાવીઆની ઝુન્ડો" જણુાયલો છે, તેમ ફરેદુને બનાવેલો ગાયની સીકલનો "ગાવીઆની ગુરૂજ" વખણુાયલો છે. ફીર્દોસી પ્રમાણે, જ્યારે કાવેહ આહન્ગર અને તેનાં કાવીઆની ઝુન્દા હેઠળ એકથા થયલા ઈરાનીઓએ ફરેદુનને જોહાક ઉપર હુમલો લાવવાને કહ્યું અને તેમ કરવાને ફરેદુન કબુલ થયો, ત્યારે લડાઈની તૈયારીઓમાં એક તૈયારી તેણે પોતા માટે એક ગુરૂજ બનાવવાની કીધી. એ બાબે ફીર્દોસી નીચે પ્રમાણે કહે છે. ફરેદુને કાવેહ આહન્ગર અને બીજા ઇરાનીઓને કહ્યું કે "'અએ બહાદુર મરદો! તમો ખુશ અને ખુશાલ જીવજો. આસ્માન આપણાં ભલાં વગર ફરનાર નથી. બુર્જોગીની કોલાહ (એટલે પાદશાહી) આપણે હાથ પાછી આવશે. તમો કાબેલ લુહારોને લઇ આવો કે તેઓ મારે માટે એક મ્હોટો ગુરૂજ બનાવે.' જ્યારે (ફરેદુને) એ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે તેઓ જલદીથી નિકળ્યા અને લોઢાંના બજાર ભણી શેતાબ ગયા. તે ધંધાદારીઓમાંથી જેઓ કીર્તિ સોધનાર (એટલે વખણાએલા) હતા, તેઓએ ફરીદુન ભણી પોતાનું મોહ ધર્યું. દુનિયાને સોધનાર ફરેદુને હાથમાં યંત્ર સેતાબ ધર્યું અને તેનાથી તેઓને ગુરજનો આકાર ચિતારી બતાવ્યો. પોતાની આગળ જમીન ઉપર તેણે એક ગાયના આકારનો ચિતાર ચિતાર્યો. પેલા લુહારોએ એ કામ ઉપર પોતાના હાથ નાખ્યા અને જ્યારે એ ભારી ગુરજનું કામ ખલાસ થયું, ત્યારે જેહાનને સોધનાર ફરેદુન આગળ તે ગુરજ લઇ ગયા કે જે ગુરજનો આકાર ખોર્શેદની માફક ચળકતો હતો. તેને લુહારોનું કામ પસંદ આવ્યું અને તેથી તેઓને પોષાક અને સોનું રૂપું ભેટ આપ્યું અને વળી તેઓને ઘણી ભલી ઊમેદો આપી અને ચઢતો દરજ્જો કરવાની ઘણીક કબુલાતો આપી કે, 'અગરજો જોહાકને હું જમીન દોસ્ત કરીશ તો તમારા સરને ધૂળથી હું સાફ ધોઇ નાખીશ (એટલે તમારૂં સારૂં કરીશ). જયાંસુધી હું દાદારનું નામ યાદ કરીશ ત્યાંસુધી હું દુનિયાને ઇનસાફને માર્ગે ચલાવીશ.'"

ફરેદુનનાં વખત પછી ગુર્જ ઇરાનીઓનાં લડાયક હથ્યારોમાં એક અગતનું હથ્યાર ગણાતો આવ્યો છે. તે જેમ શારીરિક જોર, સત્તા, હકુમત અને અમલની નિશાની તરીકે, તેમ માનસીક અને નીતિમાન

જોર, સત્તા, હકુમત અને અમલની પણ નિશાની તરીકે ગણાતો આવ્યો છે. એ સબબે તે જેમ રથેશ્તારો (લડવૈયાઓ)નું તેમ આથોર્નાનો-(ધર્મ ગુરૂઓ)નું પણ હથ્યાર ગણાયો છે. આ સબબે હાલમાં પણ નાવરની ક્રિયા, જેમાંથી પસાર થવા બાદ એક ધર્મગુરૂનો બેટો એક ધર્મગુરૂ ગણાય છે, તે ક્રિયામાં ગુરૂજ અગતનો ભાગ લેછે, અને એક નાવર થતો જવાન, દરેમેહેરમાં નાવર માટે ક્રિયા કરવા જતાં, તે પોતાની ખાંધે મેલી ચાલે છે અને ચાર દિવસ સુધી તે પોતાની પાસેજ રાખે છે.[1]

ફ્રેદુને જોહાક સામે લડાઈમાં જવું અને કંગે દીઝહુખ્ત ઉપર હુમલો કરવો.

"તેમ યજત અજ્હિશ થ્રિજફ્નાઓ દહાકો ઉપ ક્વિરિન્તેમ દુજ્હિતેમ" (રામ યશ્ત ફ. ૧૯).

અર્થ—તે (રામ યજદ)ને ત્રણ મોહોડાવાળા અજિદહાકે (જોહાકે) ક્વિરિન્ત દુજિત આગળ આરાધ્યો.

આવાં યશ્તમાં[2] અને રામ યશ્તના ઉપલા ફકરામાં જોહાક દુનિયામાં જબરદસ્તી ચલાવવાની દુઆ ગુજારે છે. તે દુઆ બર આવતી નથી. એ બેઉ યશ્તોના શબ્દો પ્રમાણે તેની દુઆ એક સરખી છે, પણ આવાં યશ્ત પ્રમાણે તે એ દુઆ બવરી યાને બાબીલોનમાં ગુજારે છે, જ્યારે રામ યશ્ત પ્રમાણે ક્વિરીન્ત દુજિત નામની જગ્યાએ ગુજારે છે. એ ઉપરથી દિસે છે કે, બાબીલોન તરફ પાદશાહ જોહાકની ઉપલાં નામની એક જગ્યા હતી. શાહનામા પ્રમાણે જોહાકનો બએતુલ મુકદ્દસ (બાબીલોન) નામનો

---

૧ ગુરૂજની વધુ હકીકત માટે જુઓ મારો વિષય "The Gurz (Mace) as a Symbol among the Zoroastrians" (Journal of the Anthropological Society, Vol VIII, No. 7, pp 478–96. "જુઓ મારૂં પુસ્તક" "Anthropological Papers" pp. 313–329.) ૨ ફ. ૨૯.

મુલક હતો, જેને પેહેલવી જવાબમાં કન્ગે દજહુખ્ત કહેતા.[1] ત્યાં તેનો એક મેહેલ હતો. મુજમલ ઉલ તવારીખ પ્રમાણે જોહાકનો "કલન્ગ દીસ" નામનો જે મેહેલ હતો, તે એ કિવરીન્ત દુજિત અથવા કન્ગે દુજહુખ્ત છે. હમજા ઇસ્ફહાની જે કલંગ દીસ માટે કહે છે કે લોકો તેને 'દીસ હીત' કહેતા, તે એજ મકાન છે.

ત્યારે ફરેદુન જોહાકનાં એ બાબીલોનવાળા મુલક ઉપર હુમલો લેઇ ગયો. ફીર્દોસી પ્રમાંણે તેને માર્ગમાં સરોશ યજદ મારફતે, અહુરમજદ તરફથી કેમ કામ લેવું, તે માટે જાણે ખાસ બીશારત મલતી હતી. કહે છે કે જવાન ફરેદુનની કીર્તિવંત કુનેહથી તેનાં બે ભાઇઓને તેની અદેખાઇ લાગવા લાગી. તેઓએ એક વખત જ્યારે તે એક પહાડની તલેટીએ સુતો હતો ત્યારે તેની ઉપર એક મોટો પથ્થર ગબડાવ્યો કે તે કચડાઇ મરે. ફરેદુન વખત સર બીદાર થાઇ ખસી ગયો અને બચ્યો. તેણે જાણ્યુ કે તે પથ્થર ગબડાવનાર તેના ભાઇઓ હતા, પણ તે મોટાં દેલથી તે બાબે અખાડા કરી ગયો. માર્ગમાં તેણે અરવન્દ અથવા દજલે નદી ઓલગી અને બગદાદ ભણી આવી પોહોંચ્યો અને ત્યાંથી ઉપલા મેહેલવાળાં શેહેર ઉપર હુમલો લઇ ગયો. એ બુલંદ મકાનના ઉંચા અને ભપકા ભર્યા દેખાવથી ફરેદુન અજબ થાયો. તેણે તે શેહેર લીધું. તે વખતે જોહાક બીજે મુલક ગયલો હતો.

ફરેદુને બે ઈરાની બાનુઓને જોહાકનાં બંદમાંથી છોડવવી.

અવસ્તા—આઅત હીમ જઇધ્યત, અવત આયપ્તેમ દજ્ઞદિ મે, વંઘઉહિ સેવિશ્તે અરેદ્વી સૂરે અનાહિતે,........ઉત હે વન્ત અજાનિ

---

[1] બ ખુશ્કી રસીદન્દ સર કીને જુઈ
બ બએત અલ મુકદ્દસ નેહાદન્દ રૂઈ
ચુ બર પેહેલવાની જબાન રાન્દન્દ
હમી કન્ગ દજ્ઞહુખ્તશ ખાન્દન્દ
બ તાજી કનુન ખાને એ પાક ખાન
બર આવુર્દે અએવાને જ઼ોહાક દાન (Vuller ની આવૃત્તિ પા. ૫ર)

અર્થ—કીના ભર્યા સર સાથે તેઓ જમીનપર આવી પોહોચ્યા અને બએત અલ મુકદ્દસ ભણી મોંહ કર્યાં. પેહેલવી જુબાનમાં જો બોલવામાં આવે તો એ શેહરને કુંગે દજ હુખ્ત કહેતા. અરબી જબાનમાં હાલમાં તેને પાક મકાન એવા નામથી ઓલખ, અને જાણુ કે જોહાકનો મેહેલ અહિં બાંધેલો હતો.

સંઘહ્વાચિ અરેનવાચિ, યોઇ હેન કેહર્પે સ્રએશ્ત જ્જાતેએ ગએ-થ્યાઇચિ, યોઈ અય્દોતેમે.[1]

અર્થ—તેણે (ફ્રેદુને) તે (આવાં અર્દવીસૂર અનાહિત) ને અર્જ કીધી કે ભલી ફાયદો કરનાર અર્દિવ સૂર અનાહિત ! તું મને આ બખ્શેશ આપ કે........હું તેની બે ચહવાયલી સ્રીઓ સવંઘહવાચ અને અરેનવાચ (શેહરનાજ અને અર્નવાજ), જેઓ આ દુનિયાની બાનુઓમાં ઘણાં ખુબસુરત બદનવાળી છે અને જેઓ (દુઃખનાં) ઉંડા ખોહમાં પડેલી છે, તેઓને હું છોડવું.

જોહાકનું શેહેર જીતી તેનો મેહેલ પોતાને હાથ કરી ફ્રેદુને જોહાકને હાથ ફસેલી બે ઈરાની બાનુઓને તેઓનાં બદ અને દુઃખમાંથી છોડવી. ફીર્દોસી તેઓનાં નામ અર્નવાજ અને શેહરનવાજ આપે છે. અવસ્તાના ઉપલા ફકરાઓમાં ફ્રેદુન જે બાનુઓ માટે દુઆ ગુજારે છે તે એ બાનુઓ છે. ફીર્દોસીના શહાનામાની કોઇક નકલ પ્રમાણે એ જમશેદ પાદશાહની બેહનો હતી અને બીજી કોઇક નકલ પ્રમાણે તેની બેટીઓ હતી. શહાનામા પ્રમાણે જ્યારે જોહાકે જમશેદ ઉપર ફતેહ મેલવી હતી ત્યારે તેણીઓ તેને હાથ બદ પડી હતી. અવસ્તામાં એમ જણાવવામાં આવતું નથી. વળી તેણીઓ જમશેદની કોઈ ખેશી હતી તે પણ ત્યાં જણાવવામાં આવતું નથી, તે વધારે દરૂસ્ત દિસે છે. તેણીઓએ પોતાની હકીકત ફ્રેદુનને કહી અને તેઓ જાલેમ જોહાકને હાથ ફસી હતી તેની વિગત કહી. ફ્રેદુને જોહાક ક્યાં હતો તે બાબે તેઓને પુછ્યું અને તેઓએ જણાવ્યુ કે તે હિંદુસ્તાન ભણી ગયો હતો.

ફ્રેદુને જોહાકને હરાવી તેને દેમાવંદ પહાડ ઉપર બંધ કરવો—

પેહેલવી—" ફ્રીદુન અમતશ દહાક બરા વખ્દુન્ત...કુફે દમાવન્દ બરા બસ્ત " (બુનદેહેશ, બાબ ૨૯, ફ. ૯).

અર્થ—ફ્રેદુને જ્યારે જોહાકને પકડ્યો ત્યારે...તેને દેમાવન્દ પહાડ ઉપર બાંધ્યો.

---

૧ આવાં યશ્ત, ફ ૩૪; ગોશ યશ્ત, ફ ૧૪; અને રામ યશ્ત ફ. ૨૪.

પાજંદ—" દેમાવન્દ કુહ કે દર્વન્દ બીવરસ્પ અંદર બસ્તે એ-
સ્તેદ " (હમકારાની આફ્રીન).

અર્થ—દેમાવન્દ પહાડ, જેમાં બુરા બીવરસ્પ (જોહાક)ને બંધ કર્યો છે.

જ્યારે ફ્રેદુને જોહાકનું શહેર અને મહેલ હાથ કર્યાં, ત્યારે જોહાકનો સરદાર, જેનું નામ કુનદર્વ હતું, તે પેહેલે ફ્રેદુનને શરણ થયો, અને પછી જ્યાં જોહાક હતો ત્યાં ગયો અને તેને સઘલી હકીકતથી વાકેફ કર્યો. જોહાક સેતાબ પોતાનાં શેહર ભણી લશ્કર સાથે પાછો ફર્યો અને જે મેહેલમાં ફ્રેદુન હતો તે મેહેલઉપર તેણે ઘેરો નાખ્યો. ઇરાની પ્રજા જોહાકના જુલમથી કંતાલી ગઇ હતી, તેથી તે સર્વ પ્રજા ફ્રેદુનની તરફ થઇ ગઈ. જોહાક અને ફ્રેદુન મેહેલમાં હાથોહાથ લડ્યા અને ફ્રેદુને જોહાકને કેદ પકડયો. તેણે તુરત એક જાહેરનામું બાહાર પાડી લોકોને પોતાનાં હથ્યાર છોડી હવે પોતાને ધંધે ધાપે લાગવા કહ્યું. સઘલી રૈયતે ફ્રેદુનને પાદશાહ તરીકે કબુલ રાખ્યો. પછી ફ્રેદુને જોહાકને દમાવન્દ પર્વત ભણી લેઈ જઇ ત્યાં એક પહાડ ઉપર બંધ કર્યો. દીન કર્દ[1] પ્રમાણે, ફ્રેદુન જોહાક સામે પેહેલે બહાર પડ્યો, ત્યારે તેની ઉમ્મર ઘણી નાની હતી. કુદરતી ખોરેહની બરકતથી તેણે ફતેહ મેળવી.[2] એને દમાવંદ ઊપર બંદ કરવા બાબે માસુદી[3] પણ બોલે છે.

જોહાકની જીંદગી ઉપરથી લેવા જોઇતા ધડો.

૧ જોહાકની જીંદગીની હકીકત ઉપરથી જે મુખ્ય ધડો મલે છે તે આ, કે જે ધણી પોતાના પિતાને સાચ્ચો નિવડે નહિ, તે કોઇને સાચ્ચો નિવડે નહિ, તે પોતે સુખી થાય નહિ અને બીજાઓને સુખી કરે નહિ. પોતાના બાપની દોલતનો જલદીથી માલેક થવા કાજે અને તે ધન દોલતથી જીંદગી એશઆરામમાં ગુજારવા કાજે જોહાકે પોતાના નેકજાદ બાપને મારી નાખ્યો. પણ તેનાં પરિણામમાં, નહિ તે પોતે સુખી નિવડ્યો કે નહિ બીજાઓને સુખી નિવાડી શકયો.

---

૧ દફતર ૭, બાબ ૧, ફ ૨૯. ૨ Ibid. બાબ ૧૧, ફ. ૩. 3 Maçoudi, par Barbier de Meynard, Vol II, p. 113.

૨ વળી બુરૂં કામ અંતઃકરણને દુંખ દે છે. રાતદહાડો જોહાકનું અંતઃકરણ તેને દુંખતું રહ્યું, જેના પરિણામમાં તે તરેહવાર સ્વપના જોતો અને તે સ્વપનાથી બીહીને અને બીજી રીતે ચિંતા રાખીને એક ભુલ પાછળ બીજી ભુલો કરતો. પોતાના બાપને મારી નાખી તેણે ફરેદુનના બાપને મારી નખાવ્યો અને પછી ખુદ ફરેદુનને મારી નખાવવાની કોશેશ કરવા લાગો. વળી તે રૈયતના ઘણાકોને હેરાન કરવા લાગો. છેવટે પોતાનાં ભુંડા કામોની સજા પામ્યો.

૩ જીંદગીમાં ખાલી જ્ઞાન કરતાં નીતિમાન વર્તનુક આપણને વધારે યારી દેછે. જોહાક જાતે જ્ઞાની, ચબ્બાક અને હુશિયાર હતો. તેને નામે સ્પીતામાન જરથોશ્તની આફ્રીનમાં દુઆ દેવામાં આવે છે કે "જોહાક જેવા તદબીરવાળા થજો" (હુજંઘ્ર-યઓક્ષ્ત્યો બવાહિ યથ અજોઇશ દહાકાઇ)[1]. પણ નીતિમાન વર્તનુક વિના જ્ઞાન–પછી તે ગમે તેટલું હોય–સેવટે ફાવતું નથી.

બાબ ૯ મો.

ફરેદુન.

અવસ્તા—તાંમ યજત....થ્રએતઓનો....દજદિ મે વંઘૂઉહિ સેવિશ્તે દ્રવાસ્પે તત્ આયપ્તેમ, યત બવાનિ અઇવિ–વન્યાઓ અજીમ દહાકેમ......અષ્‌-અઓજંઘ્રૂહેમ, દએવીમ્ દ્રુજેમ, અઘેમ ગએથાવ્યો દ્રવન્તેમ, યાંમ અષ-અઓજસ્તેમાંમ દ્રુજેમ ફ્રચ કેરેન્તત્ અંઘરો મઇન્યુશ્, અવિ યાંમ અસ્તવઈતીમ્ ગએથાંમ, મહર્કાઈ અષહે ગએથનાંમ (ગોશ યશ્ત ક. ૧૩–૧૪)

અર્થ—તેણી (ગોશ યજદ.) ને ફરેદુને આરાધી (અને મોરાદ માગી કે) "ઓ ભલી ફાયદો કરનારી દ્રવાસ્પ! મને આ બખ્શેશ આપ, કે હું જોહાકને મારનાર થાઊં, (કે જે જોહાક) પુરતાં કૌવતવાળો, દેવને લગતો દરૂજ, મુલકોને ખરાબ કરનાર

---

[1] પેગમ્બર જરથોસ્તની આફ્રીન ક. ૩. ઇ. ૧૨

દસ્વંદ (છે), જે પુરતા કૌવતવાળા દરૂજને આ હાડમંદ દુન્યામાં અશોઇના મુલકોનો નાશ કરવા કાજે આહરેમને પેદા કીધો.

મથાળે મેળેલા ફકરા પ્રમાણે, અને એજ મુજબ આવાં[1] અને રામ[2] અને અશીશવંઘ[3] યશ્તો પ્રમાણે, દુઆ ગુજારીને અને દુઆ બર આવવાથી જોહાક ઉપર ફતેહ મેલવીને ફરેદુન ઈરાનનો પાદશાહ થયો. જોહાકે ઇરાન ઉપર, અસલ ઇરાની નહિ એવું જે પારકું રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું, તે દૂર કરીને, અને ઇરાનનો નાશ કરનાર એ ધણીને બંદમાં નાખી ફરેદુને અસલી પેશદાદીઆન રાજ્ય પાછું સ્થાપ્યું.

એ પાદશાહનું નામ અને ખાનૂદાન.

અવસ્તા—આથ્વ્યો...યત્ હે પુથ્રો ઉસ-જયત, વીસો સૂરયાઓ થ્રએતઓનો (હોમ યશ્ત; યજશ્ને ફ. ૭)

અર્થ—અથવ્યાન...તેને ત્યાં બહાદુર ખાનદાનનો ફરેદુન જન્મ પામ્યો.

અવસ્તામાં એનું નામ થ્રએતઓન છે. અવસ્તા 'થ' કદાચ ભુલમાં 'પ' લખાયો યા વંચાયો હોય, તે ઉપરથી એ થ્રઅતઓન નામ પેહેલવીમાં ફ્રૅએતઓન અને પછી ફરેદુન બન્યું હોય. વેદમાં એને મલતું નામ त्रैतन છે.

અવસ્તા[4]માં એના બાપનું નામ આથ્વ્યાન છે, જે શાહનામા પ્રમાણે આબ્તીન છે. એ આથવ્ય વેદનો આપત્ય છે અને તેને ત્યાં त्रीतનો બાપ કહ્યો છે. વેદમાં त्रीत અને त्रैतन નામો ભેલાઇ ગયલાં છે. બુનદેહેશમાં[5] ફરેદુનને 'અસ્પયાન'નો ફરેદુન કહ્યો છે. એ અસ્પયાન તે આથ્વ્યાનનું રૂપ છે. દસાતીરમાં એના બાપનું નામ આતબારે જણાવ્યું છે, જે આતબીનનો છેલ્લો હર્ફ 'ન' પેહેલવીમાં 'ર' વંચાયાથી બનેલું હોવું જોઇએ. હોમ યશ્ત[6] પ્રમાણે એના

---

૧ આંવા યશ્ત, ફ. ૩૩-૩૪

૨ રામ યશ્ત, ફ. ૨૩-૨૪.

૩ અશીશવંઘ યશ્ત, ફ. ૩૩-૩૪.

૪ યજશ્ને હા. ૯, ફ. ૭ ૫ બાબ ૩૧ ફ. ૭.

૬ યજશ્ને, હા. ૯, ફ ૭

આપે હોમ યજદની સ્તુતિ કરી, તેની ક્રિયા કરી, અહુરમજ્દ પાસે એક બેટા માટે દુઆ ગુજારી હતી. તે દુઆ બર આવી અને તેને ત્યાં ફરેદુનનો જન્મ થયો હતો.

એનું તવંગર ખાનદાન.

અવસ્તા.—પોઉરૂગો બવાહિ યથ આથ્વ્યાનોઇશ (આફ્રીને સ્પીતામાન જરથોશ્ત, ફ. ૪)

અર્થ.—આથ્વ્યાનની માફક પુષ્કળ ગોસ્પંદવાળા થજો.

એના બાપને બુનદેહેશમાં અસ્પયાન પુરતોરા કહ્યો છે.[1] એ નામમાં "પુરતોરા"નો અર્થ પુષ્કળ બલદવાળો યા ગાય ગોસ્પંદવાળો થાય છે. આગળા જમાનામાં ઘણાંક ઈરાની નામો ગાયગોસ્પંદ ઘોડા ઉંઠ વિગેરે જાનવરો ઉપરથી પડતાં હતાં, સબબ કે એક ધણી પાસનાં ગાય ગોસ્પંદની સંખ્યાથી તેની દોલત ગણાતી હતી. તે મુજબ ફરેદુનના બાપનું નામ, અને તેની ચહડતી વંશાવળી, જે બુનદેહેશમાં[2] આપી છે, તે મુજબ એના વડીળોનાં નામી, એમ "તોરા" યાને ગાય ગોસ્પંદોનાં નામ સાથ જોડાયલાં હતાં. ફરેદુનનો બાપ આથવ્યાન અથવા આથ્વીન એમ ઘણાં ગાય ગોસ્પંદનો ધણી હતો, તેને સ્પીતામાન જરથોશ્તની આફ્રીનથી અને વિશ્તાસ્પ યશ્તમાં આપેલી એક દુઆથી ટેકો મલે છે. ત્યાં એ ધણીને નામે દુઆ દેવામાં આવે છે કે "પોઉરૂગો બવાહિ યથ આથ્વ્યાનોઈશિ,[3]" એટલે "આથ્વ્યાનની માફક પુશ્કેળ ગોસ્પંદવાળા થજો," "પઓઉરૂગાવો યથ આથવ્યાનોઈશિ"[4] એટલે "આથવ્યાનની માફક પુષકલ ગોસપંદવાળા (થજો)". આગળ જોહાકનાં રાજ્યની હકીકતમાં જણાવ્યું છે તેમ, ફરેદુનને માટે દુધ આપનાર ગાયનું નામ "પુરમાયે" હતું. એ નામને પણ ઉપલાં અવસ્તાના નામ "પોઉરૂગો" અથવા "પઓઉરૂગાવો" સાથ સંબંધ દિસે છે.

---

૧ "મિન અસ્પયાન પુર તોરા ફરીદુન જાત" (બુનદેહેશ, બાબ ૩૧, ફ. ૭) અર્થ.—અસપયાન પુરતોરાથી ફરીદુનનો જન્મ થયો.

૨ બાબ ૩૧ ફ. ૭. ૩ આફ્રીને સ્પીતામાન જરથોશ્ત. ફ. ૪

૪ વીશ્તાસ્પ યશ્ત ફ. ૨.

બુનદેહેશ પ્રમાણે ફરેદુન જમશેદનાં વંશનો હતો. તેની અને જમશેદ વચ્ચે આસરે ૯ા પેહેડી હતી. એઓ વચ્ચે નવ યા નવથી પણ વધુ પેહેડી હોય એ સંભવીક છે. જમશેદ પછી ઈરાનની ગાદી ઉપર આવનાર જોહાકનું રાજ્ય ૧૦૦૦ વર્ષનું જણાવ્યું છે, તેનો એ ઉપરથી ખુલાસો મલે છે કે, એ એક હજાર વર્ષનું રાજ્ય, ફક્ત એક પાદશાહનું નહિ, પણ જોહાકનાં પારકાં આરબ વંશનું રાજ્ય હતું. ફીર્દોસી પણ ફરેદુનના બાપદાદા માટે બોલતાં, તેહમુરસ્પ અને એના વચ્ચે ઘણી પેહેડીઓ થઈ હોય, એમ બોલતો જણાય છે.[1]

બુનદેહેશ[2] પ્રમાણે એને બર્માયુન અને કતાયુન નામે બે ભાઈઓ હતા. એ બે નામો શાહનામામાં પુરમાયે અને કયાનુશ કરી મલે છે.

ફરેદુનની જન્મભુમિ.

અવસ્તા—વરેનેમ યિમ ચથ્રુ-ગઓષેમ યહ્માઈ જયત થ્રએતઓનો જન્ત અઝોઈશ દહકાઈ (વંદીદાદ, ફર્ગર્દ ૧, ફ. ૧૮)

અર્થ—ચાર ખુનાવાળું વરેન (ગીલાન શેહર) જ્યાં જોહાકને મારનાર ફરેદુન પેદા થાયો.

અવસ્તા—તેમ યજત...થ્રએતઓનો ઉપ વરેનેમ (રામ યશ્ત, ફ. ૨૩)

અર્થ.—તે (રામ યજદ) ને ફરેદુનને ગેલાનમાં આરાધ્યો.

અવસ્તા.—તામ યજત....થ્રએતઓનો ઉપ વરેનેમ ચથ્રુ-ગઓષેમ (અશીશવંઘ યશ્ત ફ. ૩૩)

અર્થ.—તે (અશીશવંઘ યજદ)ને ફરેદુને ચાર ખુનાંવાળાં ગેલાન શેહેરમાં આરાધી.

વંદીદાદ અને યશ્તોના ઉપલા ફકરાઓ ઉપરથી દિસે છે કે

---

૧ જ તેહમુરસે ગોર્દે બુદશ નેજાદ.
પદર બર પદર બર હમ દાશ્ત યાદ (મોહલ, વા. ૧, પા. ૮૨)
અર્થ—બાહાદુર તેહમુરસથી તેની ઓલાદ હતી તે બાપ દાદેથી એમ ઓલાદની યાદ રાખતો હતો.

૨ બાબ ૩૧. ફ ૮.

એની જન્મભૂમિ વરેન એટલે ગીલાનના મુલકમાં હતી. વંદીદાદની સરેહ પ્રમાણે એ ગીલાન (વરેન) શેહેરને ચાર ખુણાવાળું એટલા માટે કહેતા, કે ત્યાં ચાર (મુલકોના) રસ્તા છે (ઇંમલુન્નેત અવશ ચેહાર ગુશીહા હના આઈગિ રાસ ચેહાર[1]).

શાહ ફ્રેદુન અને જશને મેહેરંગાંન.

જેમ જમશેદી નઓરોજનું જશન, જે રૂતુના જશન તરીકે મેષ વિષુવ (vernal equinox)નું જશન છે, તેને શાહ જમશેદ સાથે સંબંધ છે, તેમ જશને મેહરગાન, જે રૂતુનાં જશન તરીકે તોલા વિષુવ (autumnal equinox)નું જશન છે, તેને શાહ ફ્રીદુન સાથે સંબંધ છે. ઇરાનના મુલકનો જાલેમ જોહાકના પારકાં રાજ્યની ઝુસરીથી છુટકો કરી એ પાદશાહ ઇરાનનાં તખ્ત પર બેઠો, અને એ મોટા બનાવની યાદમાં તેણે એ જશન, મેહેર મહિનો ને અહુરમજ્દ રોજે, મોટા મહિમા સાથે પાળ્યું. ત્યાર પછી મેહેર મહિનાનો મેહેર રોજ, જે મહિનાના નામવાળા રોજનાં જશનનો દિવસ છે, તે દિવસે એ જશન પળાવા માંડ્યું. એ જશનની સ્થાપણા બાબે ફીર્દોસી નીચેપ્રમાણે કહે છે:—

"ફ્રેદુન જ્યારે દુનિયાનો આપ અખત્યાર પાદશાહ થયો અને જ્યારે તેણે પોતા સિવાય બીજો કોઈ પાદશાહ જોયો નહિ, ત્યારે તેણે પાદશાહોની રસમ પ્રમાણે, પાદશાહી મેહેલ સાથે તાજ અને બુલંદ તખ્તને સિંગાર્યાં. મેહેર મહિનાની શરૂઆતના મુબારક દિને તેણે પાદશાહી કોલાહ સર ઉપર મેલી. જમાનો બદીની ચિંતા વિનાનો થયો અને સર્વએ ખોદાઈ રાહ અખત્યાર કર્યો. તેઓએ કજીઆ કંકાસથી દિલને ખાલી કર્યું અને રિવાજ પ્રમાણે એક નવું જશન કર્યું. દાનાવો ખુશાલ મનથી બેઠા અને સર્વએ યાકુતી જામ હાથમાં ધરી. ચળકતો શરાબ અને નવા પાદશાહનો ચેહેરો, (એ બેઉથી) નવા મહિનાની શરૂઆતમાં જેહાન રોશન થઈ. પાદશાહે ફરમાવ્યું, તેથી આતશ રોશન કીધો અને તે ઉપર અમ્બર અને જાફ્રાન બાળવા લાગ્યા. મેહેરગાંન (ના જશન)ની પરસ્તેશ એનો (એટલે

---

૧ પેહેલવી વદીદાદ, પર્ગર્દ ૧ ફ. ૧૮; સ્પીગલનો પેહેલવી વંદીદાદ, પા. ૯, લીટી ૧૯; જુઓ મારી "અવસ્તાનાં વિશેષ નામોની ફરહંગ", પા. ૨૬૭, 'વરેન' શબ્દ

ફરેદુનથી શરૂ થએલો) રિવાજ હતો. (તે દિને) તનને આશાયશ આપવી અને ખાણું પીણું કરવું, એ એનો રિવાજ હતો. તેનાથી મેહેર મહિનો હજુર યાદગાર રહ્યો છે. કોશેશ કરો અને ચિંતામાં ચેહેરો ના દેખાડો (એટલે એ દિન ખુશી ખુશાલીમાં પસાર કરો). તેના હસ્તકમાં દુનિયા ૫૦૦ વર્ષ સુધી રહી, અને તે અરસામાં એક દિન પણ તેણે બૂરાઇનો પાયો નાંખ્યો નહિ."

ફરેદુનની માતા ફરાનકને જ્યારે ખબર પડી કે તેણીનો બેટો ફતેહમંદ નિવડ્યો છે અને ઇરાનનો પાદશાહ થયો છે, ત્યારે તેણીએ અહુરમજ્દના હજારો હજાર શુક્રાના કીધા અને તે સાહેબની શુક્ર ગુજારીમાં ગરીબોને ખેરાત અને મદદ કીધી.

ફરેદુને પોતાના ત્રણ બેટાઓને યમનના સર્વ પાદશાહની ત્રણ બેટીઓ સાથે પરણાવવું.

પેહેલવી—"સે દુખ્તર બોખ્ત ખુસુ તાજિકાન શાહ બરા બવીહુનસત વ પવન નીશ્મનીઅ પુસરાન યેહબુન્ત" (માદીગાને બીના એ ફ્રર્વર્દીન રુમે ખોર્દાદ. ફ. ૧૪–૧૫)[૧]

અર્થ—(ફરેદુને) આરબોના પાદશાહ બોખત ખુસુની ત્રણ બેટીઓને પસંદ કીધી અને પોતાના છોકરાઓને બાયડી તરીકે શાદીમાં આપી.

પેહેલવી—અવશા દશ્ત તાજીક પવન ખ્વીશીઅ વ આવાદીઅ બરા વલ બાતખુસો ઈ તાજીક શાહ યેહબુન્ત પતવન્દ યેખસુનશ્ને એ નેફૂશમન રાએ (શત્રોઇહા એ અઇરાન, ફ. ૫૦. જુઓ મારી અઇયાદગારે જરીરાન વિગેરે પા. ૧૦૮–૯.

અર્થ—અને તેણે (ફરેદુને) દશ્તે તાજીક (અથવા આરબોનું દશ્ત શેહર) માલિકી અને આબાદી સાથે બાતખુસો, જે આરબોનો પાદશાહ, તેને પોતાની સાથે સગપણ જાલવી રાખવા માટે આપ્યું.

---

૧ Dastur Dr. Jamaspji Minocherji's Pahlavi Texts, p. 103.

પાદશાહ ફ્રેદુનને ત્રણ બેટાઓનાં ફરજંદ થયા હતાં. તેઓનાં નામ સેલમ તુર અને એરચ હતાં. જ્યારે તેઓ ઉમ્મેરે પુગ્યા ત્યારે ફ્રેદુને તેઓને પરણાવવાનો વિચાર કર્યો. તેણે જંદેલ નામના પોતાના એક નામીચા દરબારીને પોતા હજુર બોલાવી તેને ફર્માવ્યું કે તે જુદે જુદે મુલકે જઈ તેના ત્રણે બેટાઓને લાયકની પુત્રીઓ શોધી કાહાડે. જંદેલ ગામે ગામ ખબર કાહાડતો યમનના મુલક ભણી આવ્યો. ત્યાં તેને ખબર પડીકે તે મુલકના સર્વ[1] રાજાને ત્યાં ત્રણ ચાલાક અને સુંદર બેટીઓ હતી, જે ઈરાનના પાદશાહના ત્રણે બેટાઓને લાયકની હતી. તેણે પોતાના પાદશાહ તરફથી તેના બેટાઓ કાજે તેણીઓના હાથની માગણી કરી. સર્વ રાજાએ કેટલોક વિચાર કરી તે માગણી બહાર રાખી, પણ તે એવી સરતે કે, તે શાહજાદાઓ તેને મુલક જાએ અને તે તેઓની વર્ત્તનુક વિગેરેથી વાકેફ થાય. જંદેલ આ જવાબ સાથ ઈરાન પાછો ફર્યો અને ફ્રેદુનને સઘલી હકીકત કહી. ફ્રેદુને પોતાના બેટાઓને યમનના પાદશાહની હજુરમાં કેવી રીતે વર્ત્તવું, તે બાબે કેટલીક શિખામન દીધી અને તેઓને યમન ભણી મોકલ્યા. સર્વ રાજાએ તેઓની હિમ્મત, દલેરી, સારી વર્ત્તનુક વિગેરે બાબે કેટલીક તપાસ લીધી અને તેમ કરી તેઓને પોતાની બેટીના ખાવીંદ થવાને લાયકના જોયા. તેણે તેઓને પોતાની બેટી શાદીમાં આપી, પછી ત્રણે શાહજાદાઓ પોતાની શાહજાદીઓ સાથે ઈરાન પોતાના બાપને મુલક પાછા ફર્યા. આ શાદીની ભેટમાં ફ્રેદુને પોતાના વેવાહી પાદશાહને "દશ્તે તાજીક" નામકો મુલક આપ્યો.

ફ્રેદુને પોતાના મુલકની પોતાના ત્રણ બેટાઓમાં કરેલી વાંટણી.

પેહેલવી—"ખીનાએ ફ્રવર્દીન ચુમે ખોર્દદ. ફ્રીદુન, ખલ્કુનશ્નેએ ગેહાન કર્દ, અરૂમ વલ સેલમ દાદ વ તોર્કેસ્તાન વલ તુજ દાદ

---

૧ શાહનામાનો આ 'સર્વ' રાજા, તે પેહેલવી "શત્રોઈહાએ અઇરાન"નો 'બાત ખુસ્રો' છે, જેને ત્યા "તાજીક શાહ" એટલે "આરબોનો પૉદશાહ" કહ્યો છે. એ બાત ખુસ્રો તે દીનકર્દ (S. B. E. XVII, West, Dinkard VII, ch. 1, 34) નો પાત ખોસ્રોબ છે. વંદીદાદની ૨૦ મી પર્ગર્દની પેહેલવી સરેહમા જે 'પાત સરૂબ' માટે બોલવામાં આવે છે, તે એ 'બાતખુસ્રો' અથવા 'સર્વ' પાદશાહ છે.

અઈરાન શત્ર વલ અઈરિચ દાદ" (માદીગાને બીના એ ફરવર્દીન ચુમે ખોર્દાદ, ફ. ૧૨–૧૩)[1]

અર્થ—ફ્‌ર્વર્દીન મહીનો ને ખોર્દાદ રોજે ફરેદુને દુનિયાની વાંટણી કરી સેલમને રૂમનો મુલક આપ્યો, તુજ (તુર) ને તુર્કસ્તાન આપ્યું. એરચને ઈરાન શેહેર આપ્યું.

પોતાના બેટાઓને પરણાવવા પછી ફરેદુને તેઓને પોતાનો મુલક વેંહેચી આપ્યો કે તેઓ તે ઉપર પોતે રાજ્ય કરે. તેણે સર્વ મુલકના ત્રણ ભાગ કર્યા. તેણે વડા બેટા સેલમને રૂમ અને ખાવરનો મુલક આપ્યો, તુરને તુરાન અને ચીનનો મુલક આપ્યો અને નાના બેટા એરચને ખુદ ઇરાનનો મુલક, જે વધારે અગતનો અને કિમતી ગણાતો હતો, તે આપ્યો. એરચ તેના સદગુણોને લીધે તેનો વધારે માનીતો અને વાહલો હતો, તેથી તેણે તેને એ કીમતી મુલક આપ્યો.

ફરેદુનના નાના બેટા એરચનું તેઓનાભાઇને હાથે માર્યા જવું.

પેહેલવી—"સેલમ વ તુર અઇરીચ વ ફર્જન્દાન હુબખ્તગાન હમાએ જકતલુન્ત" (બુનદેહેશ, બાબ ૩૧ ફ. ૧૦. મારી બુનદેહેશ પા. ૧૬૬)

અર્થ—સેલમ અને તુરે એરચને અને (તેનાં) બખ્તાવર ફરજંદોને સઘળાંને મારી નાંખ્યાં.

પાદશાહ ફરેદુને પોતાના મુલકની વાંટણી કરતી વખતે પોતાના નાના બેટા એરચને તેની હુશિયારી અને તેના ભલાગુણોને લીધે ખુદ ઇરાનનો મુલક આપ્યો, તેથી તેના બીજા બેટાઓ સેલમ અને તુર દલગીર થયા અને તેઓ નાના ભાઇ એરચની અદેખાઇ કરવા લાગ્યા. પેહેલે સેલમનાં મનમાં એ બાબે ખરાબ વિચાર આવ્યો અને તેણે એક કાસદને પોતાના ભાઈ તુર આગળ મોકલી એ બાબે તેને ઉશકેર્યો. તુર તેના વિચાર સાથે એકમત થયો. પછી બેઉ ભાઈઓ એકથા મળ્યા અને તેઓએ પોતાના બાપ ફરેદુન ઉપર એ બાબે

---

1 The Pahlavi Texts, by Dastur Dr. Jamaspji (Minochehergee,) p 103.

પત્ર લખ્યો. એ પત્રમાં તેઓએ તુંડાઈ વાપરી પોતાના બાપ ઉપર સખ્ત લખાણુ કર્યું. ફ્રેદુને તે પત્રનો જવાબ લખ્યો અને તેમાં તેઓએ વાપરેલી સખ્ત ભાષામાટે સખ્ત શબ્દોમાં ફર્યાદ કીધી અને જણાવ્યું કે દેશના ફાયદા માટે, જે વાજબી લાગું તે, તેણે કર્યું હતું. એ જવાબમાં તેણે પોતાના બે બેટાઓનું આ સોનેરી શિખામન ઉપર ધેઆન ખેંચ્યું કે, "જે પ્રમાણે તમો વાવશો તે પ્રમાણે પાક કાપશો."[1] એમ જવાબ મોકલાવી તેણે પોતા આગળ પોતાના બેટા એરચને તેડી સઘલી હકીકતથી તેને વાકેફ કર્યો અને સેલમ અને તુર તેના ઉપર હુમલો લાવે તે સામે લડવા કાજે તૈયાર થવા કહ્યું. એરચે તેમ કરવાને બદલે પોતાના ભાઈઓ આગળ પોતે જઈ તેઓને સમજાવવા મરજી જણાવી. તેણે બાપને કહ્યું કે "મને તાજ, તખ્ત કે કોલાહ કાંઈ જોઇતું નથી. હું તેઓ આગળ વગર લશ્કરે દોડતો જાઉં અને કહું કે 'ઓ મારા નામદારો! તમો, જેઓ મારા તન અને જાનના જેવા મને પ્યારા છેઓ, તેઓ મારી ઉપર ગુસ્સે ના થાઓ અને કિનો ના રાખો. દીનદાર લોકોને કિનો રાખવો છાજતો નથી. આ દુનિયાની ઉપર એટલી બધી ઉમેદ ના રાખો. જુઓ કે તેણે જમશેદની સાથે કેવી બદી કીધી! સેવટે તે આ દુનિયામાંથી જતો રહ્યો, અને નહિ તે રહ્યો, કે નહિ તેનું તાજ, તખ્ત કે કમરબંધ. સેવટે મારે તમારી સાથે એક સરખી રીતે જમાનાનો સ્વાદ ચાખવો છે.' (એ પ્રમાણે કહીને) હું તેઓનું કિનાખોર દિલ દીનના માર્ગ ઉપર લાવીશ. હું કિનો લેઉં તેના કરતાં આએ વધારે સજાવાર દિસે છે."

ફ્રેદુને આનાકાનીથી એરચને ભાઇઓ આગળ જવાની રજા આપી અને તેઓ ઉપર એક કાગળ આપ્યો કે તેઓ તેની સાથે મેહેરબાનીની ભરી રીતે વર્તે. એરચ તેઓ આગળ ગયો. તેઓ પોતાના લશ્કર સાથે તેને એસ્તેકબાલ લેવા આવ્યા. તેઓના લશ્કરે એરચને જોઇ તેની શાનશોકત ઉપર આફ્રીન કીધી અને ઘણાકો બોલવા લાગા કે, "શાહાનશાહી એને સજાવાર છે. બુજોર્ગીની કોલાહ એના સિવાય બીજા કોઇને ના હોતી." પોતાના લશ્કરને એ મુજબ એરચ ઉપર ફીદા થતું જોઈ તે ભાઈઓને વધુ અદેખાઈ લાગી.

---

[1] "હમાન બર કે કારીદ આન બર રૂઈદ."

પછી ત્રણે ભાઈઓ એક તંબુમાં ભેગા મળ્યા. તુરે એરચ સાથે ઘણી તુંડાઈથી વાત કરવા માંડી, ત્યારે એરચે ઘણી નર્માશ દેખાડીને જણાવ્યું કે, તેને તાજો તખ્ત કાંઇ જોઇતું નથી. ફીર્દોસી પ્રમાણે તેણે તેને નીચે પ્રમાણે નર્માશથી જવાબ આપ્યોઃ–

"અએ કિર્તિવંત વડા ભાઇ! અગરજો તુંને તારાં દિલની ખાહેશથી મુરાદ હોય તો થંડો પડ. મને હાલ નહિ જોઈતું પાદશાહી તાજ કે તખ્ત, નહિ બુજર્ગિનું નામ કે નહિ ઇરાનનું લશ્કર. મને નહિ ઇરાન જોઇતું કે નહિ ખાવર કે ચીન, નહિ પાદશાહી કે નહિ આ બોહોળી પંથરાયલી જમીન. બુજર્ગિ, કે જેનું સેવત અંધકાર હોય, તેવી બુજર્ગિ ઉપર તો રડવું જોઇએ. અગર જો બુલંદ આસ્માન તારૂં જીન ધરાવે (એટલે જો તું આસ્માન વટીકપર સ્વારી કરે), તો પણ સેવટે ઇતરડી તારૂં બિછાનું થઈ પડશે. અગર જો ઇરાનનું તખ્ત મારા હાથ તળે હતું, તો હવે હું તાજ અને તખ્તથી ધરાયો છું. હું તમોને કોલાહ અને પાદશાહી મોહર સોંપી દઉંછું, અને તમો મારી સાથે કાંઈ પણ કિનો ના રાખો. મને તમારી સાથે લડાઈ કે કજિયો કાંઈ નથી. મારી સામે તમોએ દિલ રંજીદા ન કરવું જોઇએ. તમોને દુઃખ થાય તેવી રીતે જમાનાની સરદારી હું નથી માંગતો, કે જેથી હું તમારા દિદારથી દૂર રેહું. કમીનાપણા સિવાય મારો બીજો તરીકો નથી, માણસાઈ દયા સિવાય મારી કોઇ બીજી દીન નથી".

એરચે આવી નર્મી દેખાડવા છતાં, તુરે ઘાટકી રીતે એક ખુર્સી ઉંચકી નિર્દોશ એરચનાં માથામાં મારી. શાહજાદા એરચે પોતાના જાન માટે ઓજરખાહીથી સલામતી માગી અને કેટલાક ભલા સખુનો કહ્યા. તેમાં આ પ્રસિદ્ધ થયલા સખુનો પણ હતા કે "એક દાનો ખેંચનાર કીડીને પણ આજાર ના દે, કે તેને પણ જાન છે અને તેનો જાન (તેના મનથી) મીઠો છે."[1]

એરચના નર્મ શબ્દોની કાંઇ અસર થઈ નહિ અને તુરે એક ખંજરથી તેને મારી નાખ્યો. તેણે તેના સરને તેનાં તનથી છુટું પાડી

---

૧ મ આજાર મુરી કે દાને કશસ્ત
કે જાન દારદો જાને શીરીન ખુશસ્ત.
(કલકટા એડીશન, વા. ૧, પાનું ૬૭)

ફરેદુન ઉપર મોકલ્યું અને કહેવાડ્યુ કે "લે આ તારા નાજમાં (ઉધરેલા છોકરા)નું માથું, કે જેની ઉપર અમારા નેઆગાનોનું તાજ ખુલ્લું મેલવામાં આવ્યું હતું. હવે ગમે તો તેને તાજ આપ કે ગમે તો તખ્ત આપ."

ફરેદુને એરચના ખુન માટે બેટાઓ ઉપર કીનો લેવો.

પેહેલવી—"મિન અઇરીચ...દુખ્તી જાદ...બેન્તમન ગન્જા ચેહવુન્ત...જક બેન્તમન ફરીદુન પવન નેહાન દાશ્ત મિન જક દુખ્ત દુખ્તી જાદ. જક દુખ્ત ફરીદુન પવન નેહાન કર્દ વદ દેહ પતવન્દ.......મીનોચેહર જાદ, મુનશ સેલમ વ તુચ જકતલુન્ત પવન કીને અઇરચ" (બુનદેહેશ બાબ ૩૧, ફ. ૯ થી ૧૨; મારી બુન-દેહેશ પા. ૧૬૬–૧૬૮)

અર્થ—એરચથી એક છોકરી જનમી...(તે) છોકરી ગનજા (નામની) હતી. તે છોકરીને ફરેદુને છુપાવી રાખી. તે છોકરીથી એક છોકરી જન્મી. તે છોકરીને દસ પેહેડી સુધી ફરેદુને છુપાવી...(સેવટે તેણીની ઓલાદથી) મીનોચેહેરનો જન્મ થયો, જેણે એરચનાં કીનામાં સેલમ અને તુરને મારી નાખ્યા.

ફરેદુન પોતાના વાહલા બેટાના પાછા ફરવાની રાહ જોતો હતો. તેને બદલે તેને તેનું સર છુટું થયલું કાલબુદ મળ્યું. તેણે અત્યંત દલગીર થાઇ અહુરમજ્દ હજુર રડતી આંખે આ અર્જ ગુજારીઃ—

ઓ દાવરે દાદગર! આ બીગુનાહ માર્યા ગયલા ઉપર નજર કર. ખંજરથી કપાયલું તેનું માથું મારી આગળ છે. અને તેનાં શરી-રને તે અનજુમનના (એટલે તુર અને સેલમના મુલકના) વાઘોએ ખાઇ નાખ્યું છે. એ બન્ને બેદાદ શખ્સોનાં દિલ તું એવી રીતે બાળી નાંખ, કે તેઓ અંધકારના દિવસો સિવાય બીજુ કાંઈ નહિ જોએ. અંતઃકરણના ડંખથી તેઓને એવા જખમી કર, કે જંગલી હેવાનો પણ તેઓની દયા ખાય. ઓ દાવરે દાદગર! હું ઇચ્છું છું કે, જમા-નાથી હું એટલી લાંબી સલામત જીંદગી પામું, કે એરચના તોખમથી હું એક નામવરને તેના કિના ઉપર કમ્મર બાંધેલી જોઉ. જે પ્રમાણે

એ બીરુનાહનું તેઓએ માથું કાપી નાખ્યું છે, તેમ તે એ બેઉ બીદા-દગરોનું માથું કાપી નાખે. જ્યારે હું એ પ્રમાણે જોઇ રહું, ત્યારે તે પછી મને લાજેમ છે કે ખાક મારા શરીરને પાંમે (એટલે હું મરણ પામું.)"

બુનદેહેશ પ્રમાણે એરચને ત્યાં એક છોકરી હતી. તેણીને ફરીદુને ઘણી સંભાળથી છુપી રીતે ઉધારી કે રખેને સેલમ અને તુર તેણીને હેરાન કરે. તેણીને તેને પરણાવી. તેણીની ઓલાદથી એક છોકરી અવતરી. તે છોકરીને તેણે પસંગ નામના એક લાયક પુરૂષસાથે પરણાવી. તેઓને પેટે એક બેટાનો જન્મ થયો, જેનું નામ ફરેદુને મીનોચેહર રાખ્યું.

બુનદેહેશ મીનોચેહરનો જન્મ ફરેદુનથી છેક દસમી પેહેડીએ જણાવે છે, તે આ મતલબે બરાબર દિસેછે કે ફીરદોસી ફરેદુનની રાજ્ય હકુમતનાં વર્ષો ૫૦૦) જણાવે છે. ત્યારે આપણે આગળ જમશેદના વીગેરેના રાજ્યના સંબધમાં કહ્યું તેમ, એક વંશની હકીકત, તે વંશનું નામ ધરાવનાર એકજ બાદશાહના રાજ્ય સાથ, પાછળા લખનારાઓએ જોડી દીધી છે.

મીનોચેહેર જ્યારે એક લાડાયક મરદની જવાન વયે પોહોંચ્યો ત્યારે ફરેદુને તેને સેલમ અને તુર સામે લડવા માટે લશ્કર આપી તૈયાર કર્યો. જ્યારે સેલમ અને તુરને મીનોચેહેરની બાહાદુરી અને ચબરાકીની ખબર પડી અને જ્યારે તેઓએ તેને લડાઇ માટે તૈયારી કરતો જોયો, ત્યારે તેઓએ તેનાથી બીહીને એક કાસદને ફરેદુન આગળ મોકલી પોતાની આગલી વર્ત્તણુકની માફ માગી અને લડાઇથી હાથ ઉથાવવા કહ્યો, પણ ફરેદુને તેમ કર્યું નહિ. મીનોચેહેર સેલમ અને તુર સામે લડાઈ લેઇ ગયો અને તે લડાઇમાં તેઓને હરાવી તેણે તેઓને મારી નાખ્યા. મીનોચેહેરે તે બન્નેનાં માથાં કાપી શાહ ફરેદુન ઉપર મોકલ્યાં. ફીરદોસી પ્રમાણે, શાહ ફરેદુને એમ પોતાના બન્ને બેટાઓ ઉપર ત્રીજા બેટાનાં ખુનનો કીનો તો લીધો, પણ તેથી તેને સંતોષ થયો નહિ, પણ તે હવે એકને બદલે ત્રણ બેટાઓનાં મરણનો શોક કરવા લાગ્યો અને તેવી ગમગીનીની હાલતમાં મરણ પામ્યો.

ફરેદુનની કીનાખોર વર્ત્તણુક માટે થપકો. તે ઉપરથી લેવો જોઇતો ધડો.

પેહેલવી—"ઓહરમઝ્દ જમ વ ફરીદુન વ કાઉસ અહુશ યેહબુન્ત હુમંદ વ આહરેમન અએતુન વર્તીનીત ચેગુન આશ્ના" (મીનો ખેરદ, બાબ ૮, ફ. ૨૭–૨૮)

અર્થ—ઓહરમઝ્દે જમશેદ, ફરેદુન અને કાઉસને અમર્ગી આપી હતી, પણ આહરેમને, જેમ જણાયલું છે તેમ, તે ફેરવી નાખ્યું.

મીનોખેરદમાંના ઉપલા ફકરાની મતલબ આ છે કે, જમશેદ, ફરેદુન અને કાઉસ ઘણા ભલા પાદશાહો હતા. અહુરમઝ્દે તેઓને કીર્ત્તિની અમર્ગી આપી હતી. પણ તેઓ આહરેમનની કુસલવણીથી એકાદ ભુલમાં ફસ્યા અને પોતાની કીર્ત્તિને ધુલમાં નાખી. જમશેદની ભુલ તેની મગરૂરી હતી. કાઉસની ભુલ પોતાની શક્તિ ઉપરાંતનાં અશકય કામો માથે ઉથાવવાની અને તે માટે ઓંહોસ કરવાની હતી. ફરેદુનની ભુલ આપણે ઉપલી હકીકતમાં જોયું તેમ, આ હતી કે, તે પોતાના છોકરાઓ સાથે નાદાન થાયો અને તેઓ સામે તેણે કીનો ધરાવ્યો. અલબતે એ છોકરાઓ પોતાના પિતાને બીવફા નિવડયા હતા અને તેઓએ પોતાના ભાઈ સામે નિર્દયપણુ દેખાડયું હતું, પણ એક પિતા તરીકે, તેણે તે બેટાઓ તરફ દરગુજરી દેખાડવી હતી અને તેઓને સુધારવાની કોશેશ કરવી હતી. તેને બદલે તેણે મનમાં કીનો રાખ્યો, અને જ્યાંસુધી તેઓને મારી નખાવ્યા નહિ ત્યાંસુધી સતોષ પામ્યો નહિ. એ તેની ખામી હતી. મીનોખેરદમાં એક બીજે ઠેકાણે પણ ફરેદુનની આ વર્ત્તણુક થપકાભરી ગણી છે. ત્યાં કહે છે કે તેની આ વર્તનુકથી જાણે તેનાં બેહેશ્તમાં જવામાં અટકાવ થાયો હતો.[1]

ફરેદુનની જીંદગીનો આ બનાવ ત્યારે આપણને બોધ આગે છે કે આપણે કીનાખોર નહિ થવું. કોઇએ આપણું બુરૂં કર્યું હોય તો તે માટે તે ઉપર કીનો લેવાનો ખ્યાલ બાંધવો નહિ પણ તેને તેનાં બુરાં કામથી સમજાવતથી યા બીજી કોઈ નર્મ રીતે પાછો રાખવાની તદબીર કરવી.

---

(૧) બાબ ૫૭, ફ. ૩૧.

ફરેદુન એક કીર્તિવંત અને ફતેહમંદ પાદશાહ ગણાયો છે.

અવસ્તા—વેરેથ્રજાઓ બવાહિ યથ થ્રએતઓનો. (પેગામ્બર જરથોસ્તની આફ્રીન, ફ. ૨)

અર્થ—ફરેદુનની માફક ફતેહમંદ થજો.

અવસ્તા—ઉગ્રેમ કવએમ ખરેનો મઝ્દધાતેમ્ યઝમઈદે... ...યિમ વારેથ્રન્ઘેમ્ યિમ્ બરત્ તખ્મો થ્રએતઓનો, યત્ અજિશ દહાકો જઈનિ (જમ્યાદ યશ્ત ફ. ૯૧–૯૨)

અર્થ—મજદના પેદા કરેલાં મજબુત કેઆની ખોરેહને અમો અરાધીએ છિએ...કે જે ખોરેહ ફરેદુન ધરાવતો, કે જે (ફરેદુનને હાથે આ ખોરેહની બરકત) થી જોહાક માર્યો ગયો હતો.

અવસ્તા—તામ યઝત...વિફ્રો નવાઝો, યત દિમ ઉસ્ચ ઉઝ્દવાંનયત્ વેરેથ્રજાઓ તખ્મો થ્રએતઓનો, મેરેઘહે કેહર્પ કહર્કાસહે (આંવા યશ્ત, ફ. ૬૧)

અર્થ—જ્યારે ફતેહમદ મજબુત ફરેદુને તે (વીફ્રોનવાઝ)ને કહર્કાસ પક્ષિના આકારમાં ઉપર ઉરાડી મેલ્યો ત્યારે વિફ્રનવાજે તેણી-(અરદ્વીસૂર)ને આરાધી.

ઉપલા અવસ્તાના ફકરાઓમાં જણાવવા મુજબ ફરેદુન ઈરાનના કીર્તિવંત અને ફતેહમંદ પાદશાહોમાંનો એક ગણાયોછે. એ સબબે પેગામ્બર જરથોશ્તની આફ્રીનમાં એને નામે દુઆ દેવામાં આવે છે. આવાં યશ્તમાં પણ એને ફતેહમંદ કહ્યો છે, પણ ત્યાં એની ફતેહની બાબતમાં વિફ્રોનવાજ નામના પુરૂષના સંબંધમાં જે કહેવામાં આવે છે, તે બાબતનો એશારો બરાબર સમજ પડતો નથી. પ્રોફેસર દાર્મસ્ટેટે ધારેછે કે, તે જોહાક ઉપર હુમલો લેઈ ગયો, તે વખતે, માર્ગમાં તેને સરોશ યજદથી જે બીશારત થયલી ફીર્દોસી જણાવે છે, તેનાં સંબંધમાં અને તાઈગ્રીસ નદી ઓલંગતાં તે નદી ઉપરના વહાણવાળાઓએ પેહેલે તેને મચક નહિ આપી, તે બાબેનો, એ કોઇ એશારો છે. જેમ કાઉસ પાદશાહ કોઇ યુક્તિથી આકાશમાં ઉડ્યો હતો, તેમ કોઇ યુક્તિથી એ પાદશાહે કોઈ પુરૂષ, જે તેના માર્ગમાં અડચણ કરતો હોય, તેને ઉરાડી મેલ્યો હોય.

ફ્રેદુન એક તબીબ તરીકે.

અવસ્તા—થ્રએતઓનહે આથવ્યાનોઇશ અષઓનો ફ્રવષીમ યઝમઇદે, પઇતિશ્તાતેએ ગરેનાઉશ્ચ તફ્નઓશ્ચ નએજહેચ સાર-સ્તોઇશ્ચ વાવરૃષ્યાઓષ્ચ, પઇતિશ્તાતેએ અજિ–કર્શ્તહે ત્બએષંઘ્હો (ફ્રવર્દીન યશ્ત, ફ્. ૧૩૧).

અર્થ—કીડ, તાપ, કોહવાત ટાઢ્યો તાવ, બુરી શેહવતની સામે થવા માટે અને સાંપથી ઉત્પન્ન થતાં દુઃખોની સામે થવા માટે આથવ્યાન (આબતીન) ના બેટા અશો ફ્રેદુનનાં ફ્રોહરને અમો આરાધ્યે છિએ.

અવસ્તા—મેરેઘહે પેષો–પરેનહે વારેન્જનહે પેરેનેમ અયસ-એષ...યિમ થ્રએતઓનો તખ્મો બરત્ (બેહરામ યશ્ત, ફ્. ૩૫–૪૦)

અર્થ—તુંને પાંખ ફ્ફ્રાવતાં પેષોપરેન પક્ષિને સોધવું જોઇએ.... કે જે પક્ષિ બહાદુર ફ્રેદુન રાખતો હતો.

ફ્રેદુન એક તબીબ તરીકે જણાયલો હતો, એમ કેટલાક પાછળાં પુસ્તકો ઉપરથી માલુમ પડે છે. એ બાબતને, મથાળો મેળેલો પેહલો ફ્કરો ટેકો આપે છે, કે જેમાં કેટલાક દરદોના અસરકારક એલાજો શોધી કાહાડવાની તેની સેવાઓ યાદ કરી તેને આરાધ્યો છે. વલી અસલી તબીબો ભાજીપાલા અને ખનીજ વસાંનાં (vegetable and mineral drugs) સાથે જાનવરી પેદાયશો (animal products) પણ દવાઇનાં વસાણાં તરીકે વાપરતા હતા. હાલના તબીબો પણ તેમ થોડીક હદે વાપડે છે. મથાળે મેળેલા ફ્કરાઓમાંનો બીજો ફ્કરો એ બાબતનો એશારો દિસે છે. દવાદારૂના એલાજો શોધી કાહાડનાર તરીકેની એની આવી કીર્તિ ઉપરથી પાછળના જમાનામાં એના નાંમ સાથે કેટલાંક તાવીજો પણ જોડાયલાં છે, જેમાં એની 'ખશ્નુમન' એટલે એના ફ્રોહરને ખુશી કરનારૂં કોઇક ભણુતર પણ જોડયું છે.[1]

---

[1] જુઓ મારૂ પુસ્તક "Anthropological Papers" મા એવી નીરંગો યા તાવીજોના વિષયો

બાબ દશમો.

મીનોચેહેર.

અવસ્તા—"મનુશચિથ્રહે અઇર્યાવહે અષઓનો ફ્રવષીમ યઝમઇદે" (ફ્રર્વર્દીન યશ્ત, ફ્. ૧૩૧)

અર્થ—એરચના અશો મનુશચિથ્ર (મીનોચેહેર) ના ફ્રરોહરને અમો આરાધીએ છીએ.

એ પાદશાહનું નામ અને ખાનદાન.—એ પાદશાહનું અવસ્તાનું નામ મનુશચિથ્ર અને પેહેલવીનું નામ માનુશચેહર છે. દસાતીરમાં એને મીરોજાદ કહ્યો છે. ફ્રર્વર્દીન યશ્તમાં એને એરચનો મીનોચેહર કહ્યો છે, પણ તે એરચથી કેટલી પેહડીનો હતો તે જણાવ્યું નથી. શાહનામા પ્રમાણે તે એરચની છોકરીની છોકરીનો છોકરો થાય. બુનદેહેશ[1] પ્રમાણે તે એરચથી નજદીક ૧૨ મી પેઢીથી ઉતરી આવ્યો હતો.

મીનોખેરદમાં એરચને એનો એક નેયાગાન યા વડવો (નયોક) કહ્યો છે, પણ તે કેટલી પેહડીનો વડવો તે જણાવ્યું નથી. બુદીદેહેશ[2] પ્રમાણે એને ફ્રીસ, નોદર અને દુરાસોબ નામના છોકરાઓ હતા, જેઓમાંથી દુરાસોબથી પેગામ્બર જરથોશ્તની અને મોબેદોની, એમ બે પેહેડી ઉતરી હતી, અને બીજા બે બેટાઓથી એક પાદશાહની અને બીજી મોબેદોની પેહડી ઉતરી આવી હતી. જાદસપરમ[3] અને દીનકર્દનાં[4] લખાણ પ્રમાણે પણ મીનોચેહેરના એક બેટા દુરાસોબથી પેગામ્બર જરથોશ્તની પેહેડી અને બીજા બેટા નોદરથી શાહ ગુશ્તાસ્પની પેહેડી ઉતરી આવી હતી.

એની જન્મ ભુમી. એના નામનો અર્થ.

પેહેલવી—"કુફે માનુશ મસ જક કુફ઼ મુનશ માનુશચેહર પતશ જાત" (બુનદેહેશ, બાબ ૧૨, ફ્. ૧૦. મારી બુનદેહેશ પાનું ૪૦)

---

૧ બાબ ૩૧, ફ્ ૯—૧૨

૨ બાબ ૩૧, ફ્ ૧૩

૩ બાબ ૧૬, ફ્. ૧૩ S B E., Vol XLVII, p. 147

૪ દફ્તર ૭, બાબ ૧૨, ફ્. ૭૦, S. B E., Vol XLII, p. 34.

અર્થ—માનુશનો પહાડ મોટો છે. તે તે પહાડ છે કે, જેમાં માનુશચેહર (મીનોચેહેર) નો જન્મ થયો હતો.

બુનદેહેશમાં પહાડોનું વર્ણન કરતાં, ઉપર મુજબ, માનુશના પહાડને મીનોચેહેરની જન્મ ભુમી જણાવે છે. મીરખોન્દની રોજ-તુસ સફા એ બાબત પર વધારે રોશની, નાખે છે. ત્યાં કહે છે કે, જ્યારે સેલમ અને તુરે એરચને મારી નાખ્યો, ત્યારે એરચની બાયડી તેઓથી બીહીને એ પહાડમાં નાસી ગઈ હતી. ત્યાં તેણીએ મીનોચેહેરને જન્મ આપ્યો અને તેથી તેનું નામ માનુશ ચેહર (માનુશ ચિથ્ર એટલે જેનું તોખમ માનુશ પહાડમાં જાહેર થાયું તે) પડ્યું. એ પુસ્તકમાં[1] આ પહાડને માનુશાન અથવા અનુશેહરાન કહયો છે.

એણે કરેલાં નેહેરોનાં પાણીનાં બાંધ કામ.

પેહેલવી—બુને ખાનાન માનુશચેહેર કુન્દ મય હમાક લખ્વાર વલ અયોક જીનાક રમીતુનીત ચેગુન ઇમલ્લુનેત આઇગિ યજબહુનમ ફરાતે પુર માહીક મુન એનપૂરમન રોબાન રાએ ખક્રુન્દ માનુશચેહેર મય ઇનસ્યુન્ત વ ખવારીનીદ. (બુનદેહેશ, બાબ ૨૦, ફ ૧૧; મારી બુનદેહેશ, પાનાં ૯૪–૯૫.

અર્થ—ઝરાઓનાં મૂળ મીનોચેહરે ખોલ્યાં હતાં અને તે સઘળાં પાણીને પાછાં એક જગ્યાએ લઈ ગયો હતો (lit ફેંકયાં હતાં), કારણ કે કહે છે કે "માછલાંથી ભરાયલી, ફરાત (નદી)ને આરાધું છું કે જેને મીનોચેહેરે પોતાનાં રવાન(ના સવાબને) માટે ખોદી, (અને એમ કરી) મીનોચેહેરે પાણીને પકડ્યુ અને પીવડાવ્યું" (એટલે એક જગ્યાએ પાણીને એકઠું કરીને નેહેરો મારફતે માણસોના પીવાના ઉપયોગ માટે ફેલાવ્યું.)

દેજલત અને ફરાત, એટલે તાઈગ્રીસ અને યુફ્રેટીસ નદીઓ, જે બે નદીઓવાળો મુલક મેસોપોટેમીઆને નામે જણાયલો છે, તે નદીઓનું વર્ણન કરતાં બુનદેહેશમાં ઉપર પ્રમાણે જણાવે છે કે, મીનોચેહેરે તે ઉપર નેહેરનાં જેવાં પાણીનાં બાંધ કામો કર્યાં હતાં અને ખેતીને માટે અને પીવાને માટે પાણી પુરૂં પાડ્યું હતું. અસલી

---

1 Mirkhond's Rauzat-us-safa, translated by David Shea, p. 165.

ઈરાન પોતાનાં પાણીનાં બાંધ કામો માટે જાણીતું હતું. હાલમાં પણ મુસાફરો, જેમ કારૂન નદી ઉપર તેમ પૂર્વે છેક બલુચીસતાનમાં, કેટલાંક પુરાણું પાણીનાં મોહટાં બાંધ કામો જોએ છે અને તેની તારીફ કરે છે. એવાં પાણીનાં બાંધકામો કરવાના કામમાં શાહ મીનોચેહેરે મોટો હિસ્સો આપ્યો હતો. એ બાંધ કામો ખેતીના ઉપયોગ માટે પણ હતાં, તેનો એશારો બુનદેહેશમાં મલે છે, સબબ ત્યાં એ બાબે કહે છે કે, (ત્યાં માણુસો) "જમીન ઉપર ખોરાક ઉત્પન્ન કરે છે" (મદમ જમીક ખ્વારશ્ને વાદુનન્દ).[1] એનાં પાણીનાં બાંધકામો બાબે મીનો-ખેરદમાં[2] પણ એશારો છે. ત્યાં એણે દુનિયાને કરેલા ત્રણ મોટા ફાયદા જણાવે છે. ૧ તેણે સેલમ અને તુરને મારી તેઓના દોરથી લોકોને છોડવ્યાં. ૨ તેણે પાદશ્ખ્વાર્ગર આગળનો મુલક, જે અફ્રાસ્યાબે ઇરાન પાસે લઈ લીધો હતો, તે પાછો મેળવ્યો. ૩ તેનું ત્રીજું મોટુ ફાયદા કારક કામ પાણીનાં બાંધકામો બાબે હતું. તુર્કી અફ્રાસ્યાબનુ નામ પણ પાણીનાં બાંધ કામો સાથે આપણાં પુસ્તકોપ્રમાણે જોડાયલુ છે. પણ તે કેટલીક વખત પાણીનાં બાંધકામોથી ઇરાનને પાણી પોહોંચાડતી કોઇક નદીના માર્ગો ફેરવી નાખી ઇરાનને હેરાન કરતો અને પોતાની સલતનતના મુલકને ફાયદો આપતો. તેની એવી એક કોશેશની સામે થઇ મીનોચેહેરે ઇરાનને પાણીની નેઆમત વધુ પોહોંચાડી હતી, એમ મીનોખેરદ ઉપરથી દિસે છે. જાદસ્પરમનાં *જરથોશ્ત*[3] નામાંવાળાં લખાણુમાં પણ આપણે મીનોચેહેરનાં પાણીનાં બાંધકામો (Irrigation works) નો એશારો જોઇએ છિએ. ત્યાં પોતપોતાના દેશોને પાણીથી ફાયદો કરવાની અફ્રાસ્યાબ અને મીનોચેહેરની કોશેશનો એશારો આપણે જોઇએ છિએ.

દીનકર્દ[4] પણ એ બાબે બોલે છે અને મીનોચેહેરને ઇરાનની જમીનને સુધારનાર અને ફૂલદ્રૂપ કરનાર કહે છે. એ કેતાબ પ્રમાણે એણે પાણીનાં નેહેર જેવાં બાંધ કામોથી ઇરાનનો પારકા મુલકો સાથનો વેહેવાર પણ વધાર્યો હતો.

---

૧ બાબ ૨૦ ફ ૧૦, મારી બુનદેહેશ; પાનુ ૯૪, લીટી ૧

૨ બાબ ૨૭ ફ ૪૪.

૩ જાદસ્પરમ, બાબ ૧૨ ફ. ૩; S. B. E Vol XLVII p 134.

૪ દફતર ૭, બાબ. ૧, ફ. ૨૯–૩૦; S. B E. Vol. XLVII, p. 11.

મીરખોન્દ પોતાની રોજતુસસફામાં પણ એ બાબત જણાવે છે અને કહે છે કે, મીનોચેહેરે યુફ્રતીસ નદીની નેહેર ખોહડી હતી અને ઇરાનમાં પાણી દાખલ કર્યું હતું.[1]

મીનોચેહેરનું અફ્રાસીઆબને હાથે પાદશ્ખ્વાર્ગેર પહાડમાં બંદ પડવું.

પેહેલવી—"અમત ફ્રાસ્યાવ માનુશ્ચેહર લેવતમન અઇરાનગાન દયન ગરે પાદશ્ખ્વાર્ગેર ગેરફ્તાર કર્દ સીજ વ હાત મદમ શેદકુન્ત અગ્રીરદ મિન યજદાન અયાફ્ત બવીહુનસ્ત. અવશ જક નીઓકીઅ શ્કહુન્ત આઇગશ જક સેપાહે નીવે અઇરાનગાન મિન જક સખ્તીઅ બોખ્ત (બુનદેહેશ, બાબ ૩૧, ફ. ૨૧–૨૨. મારી બુનદેહેશ પા. ૧૭૦–૧૭૨)

અર્થ—જ્યારે અફ્રાસ્યાબે મીનોચેહરને ઇરાનીઓ સાથે પાદશ્ખ્વારગર પહાડમાં બંદ કીધો અને તેની ઉપર રંજ અને દુઃખ નાખ્યું, ત્યારે અગ્રેરસે ખુદા પાસે દુઆ માગી. તેણે તે દુઆ મેલવી. તેણે તે બહાદુર ઇરાની લશ્કરને તે મુશકેલીથી છોડવ્યું.

અફ્રાસ્યાબને હાથે એક મોટી હાર અને તેને હાથે પાદસખ્વારગર પહાડના ઘેરામાં લાંબો વખત બંદ રહેવું, એ મીનોચેહેરના રાજ્યનો એક મુખ્ય બનાવ હતો. બુનદેહેશે એશારો કરેલા આ બનાવ ઉપર શાહનામાથી કેટલીક રોશની પડે છે. પણ ફરક આ છે કે, બુનદેહેશ જ્યારે એ બનાવ મીનોચેહેર માટે જણાવે છે ત્યારે શાહનામું તે તેના બેટા નોજર માટે જણાવે છે. પણ બુનદેહેશ સહી છે. મીરખોન્દ, પોતાની રોજ તુસ સફા[2]માં, તારીખે મઆજમને આધારે, બુનદેહેશનાં લખાણને ટેકો આપે છે. તે કેતાબ પ્રમાણે એક વખત અફ્રાસ્યાબે મીનોચેહેર ઉપર હુમલો કર્યો અને મીનોચેહેર બતંગ આવી ગયો; ત્યારે તે આમલનો કિલ્લો, જે તબરીસ્તાનમાં એક અજીત કિલ્લો હતો, તેમાં ભરાઈ બેઠો. અફ્રાસ્યાબે તે કિલ્લા ઉપર ઘેરો નાખ્યો. મીનોચેહેરે આજેજ થઈ સુલેહનો પેગામ કેહેવાર્યો અને પોતાના મુલકનો કેટલોક ભાગ આપી સુલેહ

---

૧ Mirkhond's Rozat-us-safa, translated by Shea, pp. 186–87.
૨ Ibid pp. 171–72.

કીધી અને બંદમાંથી છુટો થયો. ત્યાર પછી લાંબા વખતે, મીનોચેહેરે એ ફરજીઆત છોડેલો મુલક પાછો જીતી લીધો હતો, તેના કેટલાક એશારા આપણને મલે છે. મીનોખેરદ[૧] એ બાબે બોલે છે અને કહે છે કે "પાતશ્ખ્વાર્ગરની જમીનથી દુજકોના મૂળ સુધી (નો મુલક), જે અફ્રાસ્યાબે કોલકરાર પ્રમાણે લીધો હતો, તે અફ્રાસ્યાબ પાસેથી પાછો લીધો અને ઈરાન શેહેરના કબજામાં લાવ્યો. જાદસ્પરમનું પેહેલવી જરથોશ્તનામું, દીનકર્દ, વજરકર્દદીની અને બુનદેહેશ એને ખાસ કરી "અઇરાન દહ્યોપત" એટલે "ઈરાનનો દેશપતિ" કહે છે, તે આજ સબબે દિસે છે, કે એણે ઈરાનની સિમા વધારી હતી.

મીનોચેહેર અને જશને તીરંગાન.

અવસ્તા—યિમ અંઘ્હત એરેક્ષો ક્ષ્વિવિઈષુશ ક્ષ્વિવિ-ઈક્ષ્વતેમો અર્યનાંમ અઇર્યો, ક્ષુથત હચ ગરોઈત ખ્નવન્તેમ અવિ ગઈરીમ. (તીર યશ્ત, ફ. ૬.)

અર્થ—જેમકે ઘણી ઝહડપથી તીર ફેંકનાર એરેક્ષ નામનો એક કાબેલ તીરદાજ, જે ઈરાનીઓના ઇરાનીએ (એટલે જે નામીચો ઇરાની હતો તેણે) ક્ષુથ નામના પહાડ પરથી ખનવન્ત પહાડ સુધી (તીર ફેંકયો હતો).

અવસ્તાના આ ફકરામાં જે બનાવનો એશારો કર્યો છે તે મીનોચેહેરના રાજ્યમાં બનેલો એક બનાવ છે, જે ઉપર પાછળાં ફારસી તવારીખનાં પુસ્તકો રોશની નાખે છે.

પાદશાહ મીનોચેહેર અને અફ્રાસ્યાબ વચ્ચે થયલી લડાઈમાં, મીનોચેહેર પાદશ્ખ્વાર્ગર પહાડમાં બંદ થવા પછી, તેઓ વચ્ચે સુલેહ થાઈ હતી. તે સુલેહની સરતોમાં મીરખોન્દ[૨] તારીખે મઆજમને આધારે, જણાવે છે કે એક સરત આ હતી કે, એ બેઉ પાદશાહોએ

---

૧ બાબ ૨૭ ફ ૪૪ મિન જમીકે પાતશ્ ખ્વાર્ગર વદ બુને દુજકો ચેગુન ફ્રાસ્યાક વખ્દુન્ત ઇકવીમુનાત પવન પતમાન મિન ફ્રાસ્યાક લખ્વાર ઇનસ્યુન્ત વ વલ ખ્વીશીઅ એ ઈરાન શેહેર યાઇત્યુન્ત (એરવદ તેહમુરસની આવૃત્તિ પા. ૯૦)

૨ Translation by David Shea, pp. 75–76.

પોતાનાં મુલકની હદો નક્કી કરવી. તે માટે નક્કી થયું હતું કે આરીશ નામનો તીરંદાજ, જેને અવસ્તાના ઉપલા ફકરામાં એરેક્ષ કહ્યો છે, અને જે એ ફકરામાં જણાવવા પ્રમાણે એક નામીચો તીરંદાજ એટલે તીર ફેંકનાર હતો, તેણે દેમાવંદ પર્વત, જેનો તીર યશ્તમાં જણાવેલો ઉપલો ક્ષુથ પહાડ એક ભાગ હતો, તે ઉપરથી પોતાનાં પુરતાં જોશથી એક તીર ફેંકવો, અને તે તીર જ્યાં પડે ત્યાંની જગ્યાની સિદ્ધી લીટીમાં બેઉ પાદશાહાના મુલકની સરહદ નક્કી કરવી. કહે છે કે આરીશે (એરેક્ષે) બામદાદે એક તીર ફેંકયો તે છેક બપોરે જમીન ઉપર પડ્યો. અવસ્તાના ઉપલા ફકરામાં કહે છે કે, ત્યાંથી તીર ખનવન્ત પહાડ આગળ પડ્યો. એ ખનવન્ત પહાડ એક બહુ દૂરનો પહાડ છે. આ મુજબ એરેશે મારેલા તીરથી મીનોચેહેરના હાથમાં મોટો મુલક રહ્યો. આ બનાવ માટે [1]આલબીરૂની પણ બોલે છે.

એમ સહવારે ફેંકેલો તીર છેક બપોર સુધી ફેંકાતો યા ઉડતો રહ્યો તે અજબ અને સહરાગાત ભર્યું દિસે છે. પણ તે માટે એક તવારીખનવેશ ખુલાસો કરે છે કે, એમ થવાનો સબબ નીચલો હતો: જેવો આરીશે તીર ફેંકયો, કે તે તીર હવામાં ઉડતાં એક પક્ષીને લાગ્યો અને તે તેનાં પીછમાં ભરાઇ રહ્યો. પછી તે પક્ષી થોડુંક જખમી થયલું ઉડતું ઉડતું છેક બપોરે એક જગ્યાએ ઉતરી પોતાના જખમથી મરણ પામ્યું. તેથી તે તીર તે જગ્યાએ મલવાથી તે જગ્યાએ મુલકની હદ મુકરર થાઇ.

એ બનાવ બાબે એક ફારસી હાથનું લખેલું પુસ્તક, જે આપણાં કેટલાંક જશનોનું પણ વર્ણન કરે છે, તે પણ નીચે પ્રમાણે કહે છે:[2] આરેશને આ સબબે કમાન ખેંચનાર કહેછે તેણે આનુમથી મર્વ સુધી તીર ફેંકયો હતો.

આ બનાવ તીર મહીનો અને તીરરોજ, જે તીરગાનનાં જશનનો

---

૧ "The Chronology of Ancient Nations" by Albîrûni, translated by Dr Sachau, p. 205

૨ અજાન ખાન આરેશરા કમાનગીર
  કે અજ આમુલ બ મર્વ અનદાખ્ત તીર
  (એરવદ માનેકજી રૂ ઉનવાલાની નકલ)

રોજ છે, તે દિવસે બન્યો હતો. તેથી એ જશનનો એ બનાવ સાથે સંબંધ જોડાયો છે. તિશ્તર સેતારાની ચાલની ઝહડપ, તીર યશ્ત[2]માં તીરની ઝહડપ સાથ સરખાવામાં આવી છે, તે બાબત ધ્યાનમાં લેતાં, તિશ્તર તીર યજદની યશ્ત, તે યજદને નામના મહિના અને રોજનું તીરગાનનું જશન, અને એક સેતાબ તીર ફેંકનાર એરેશ નામના તીરઅંદાજની વાર્તા, એ સર્વનો સંબંધ અજબ દિસે છે.

મીનોચેહેર અને ઈરાનીઓને મદદ કરનાર અગ્રેરસ.

અવસ્તા—તામ યજત....હઓસ્રવ....દજ્દિ મે વંઘઉહિ સેવિશ્તે દ્રવાસ્પે તત્ આયપ્તેમ્. યથ અજ઼ેમ્ નિજનાનિ મઈરીમ તૂઇરીમ ફ્રંઘ્રસ્યાનેમ......કએન...અગ્રએરથહેચ નરવહે.

અર્થ—તે (દ્રવાસ્પ યાને ગોશ યજદ)ને કએખુસ્રુએ આરાધી કે "ઓ ભલી ફાયદો કરનારી દ્રવાસ્પ ! તું મને આ બખ્શેશ આપ, કે હું ઘાટકી તુરાની અફ્રાસ્યાબને બહાદુર અગ્રેરસનાં કીનામાં મારૂં[2]."

શાહ મીનોચેહેર અફ્રાસ્યાબને હાથે પાદશ્ખ્વાર્ગર પહાડના કિલ્લામાં ઘેરાઈને બદ પડયો, ત્યારે આગળ આપેલા બુનદેહેશ[3]નાં ફકરા મુજબ અગ્રેરસે તેના ઈરાની લશ્કરને મુશકેલીમાંથી છોડવ્યું. એ અગ્રેરસ, જેનું અવસ્તાનું નામ અગ્રએરથ છે, તે તુરાની પાદશાહ અફ્રાસ્યાબનો ભાઈ હતો. તે જો કે તુરાની હતો અને તેથી ઈરાનનો દુશમન હતો, તોપણ તે પોતાની દુશ્મની વટીકમાં આશીર્વાદની આ દુઆ, કે "બા દુશ્મનાન બ દાદેસ્તાન કુશ", એટલે "દુશ્મનો સાથે વાજબી રીતે વર્તજે," તે મુજબ, વાજબી રાહે વર્ત્તતો. એની એવી વર્ત્તણુકને લીધે ચીરડાઈને અફ્રાસ્યાબે તેને મારી નાખ્યો હતો. તેની ભલી વર્ત્તણુકને લીધે ફર્વર્દીન [4]યશ્તમાં તેનાં ફરોહરને યાદ કર્યું છે.

હવે અવસ્તાના ઉપલા એશારાનો અને બુનદેહેશથી તેને મલતા ટેકાનો ખુલાસો શાહનામા ઉપરથી મલે છે. ફરક માત્ર એટલોજ છે કે, ઉપર જણાવ્યું તેમ, જ્યારે બુનદેહેશ એ બનાવ મીનોચેહેરનાં રાજ્યમાં

---

૧ ફ ૬ ૨ સરખાવો, જમયાદ યશ્ત, ફ. ૭૭. ૩ બાબ ૩૧, ફ. ૨૧-૨૨
૪ ફ ૧૩૧

જણાવે છે ત્યારે શાહનામું તેના વારેસ નોદરનાં રાજ્યમાં જણાવે છે. ફીરદોસી પ્રમાણે, અફ્રાસ્યાબને નોદર સાથે ત્રણ લડાઈઓ થઇ હતી, જેમાં આખરે નોદર અને કેટલાક ઈરાની સરદારો અને સિપાહો કેદ પકડાયા એક આગળી લડાઇમાં અફ્રાસ્યાબના સરદાર વેસેનો છોકરો બાર્માન એક ઇરાની સરદાર કારનને હાથે માર્યો ગયો હતો. તે કિનાનો ખાર વેસેને મળે, તેટલા માટે અફ્રાસ્યાબે નોદરને મારી નખાવ્યો અને પછી તેની સાથના સરદારો અને સિપાહોની મોટી સંખ્યાને મારી નાખવાનો હોકમ આપ્યો. એ વેળાએ અગ્રેરસ વચમાં પડ્યો અને અફ્રાસ્યાબને એવા સખ્યાબંદ ફર્માબરદાર સરદારોને અને સિપાહોને મારવાથી હાથ ઉઠાવવા સમજાવ્યું, અને માંગી લીધું કે, તેઓને તે "સારી" નામની જગ્યાએ બંદ કરે, પણ મારી નહી નાંખે.[1] અફ્રાસ્યાબે અગ્રેરસની અર્જ કબૂલ રાખી અને તેથી એ ઈરાનીઓના જાન બચ્યા, એટલુંજ નહીં, પણ વળી થોડુંક પછી તેઓને અગ્રેરસની એક તાલમેલથી છુટકારો પણ મળ્યો. તેની હકીકત ફીર્દોસી પ્રમાણે નીચે પ્રમાણે મળે છેઃ જ્યારે નોદરના માર્યા ગયાની ખબર તેના બેટાઓ તુશ અને ગશ્તમને પડી, ત્યારે તેઓએ જાલેજર આગળ જઈ શોક અને શોરબકોર કરી પોતાના બાપનો કિનો લેવાનો વિચાર જાહેર કીધો અને અફ્રાસ્યાબ ઉપર હુમલો લઇ જવાનો વિચાર કર્યો. એ વાત જ્યારે સારીના કિલ્લામાં બંદ પડેલા ઈરાની લશ્કરને ખબર પડી, ત્યારે તેઓ ગભરાયા કે એ હુમલાથી ગુસ્સે થઈ અફ્રાસ્યાબ તેઓને મારી નખાવશે. માટે તેઓએ પોતાને છોડી મેલવાની અગ્રેરસને અરજ કરી. અગ્રેરસે કહ્યું કે, "જો એમ હું તમોને છોડી મેલું તો અફ્રાસ્યાબ મને મારી નાખે. માટે જો જાલેજર આ જગ્યાએ હુમલો લાવે, તો હું આ જગ્યા, જાણે તેઓના હુમલાથી બીહીને, છોડીને ચાલી જાઉં અને પછી તમારો છુટકારો પોતાની મેળે ઇરાનીઓને હાથે થાય." તેથી બંદીવાન લશ્કરે જાલ ઉપર તેવી મતલબનો પેગામ કેહેવાડ્યો. જાલે તુરત કેશ્વાદને એક લશ્કર આપી સારી તરફ મોકલ્યો. જેવો તે નજદીક આવ્યો કે અગ્રેરસ, જે નજદીકમાં રહ્યો હતો, તે પેલા બંદીવાનોને સારીમાંજ મેલી ચાલી ગયો અને કેશ્વાદે આવીને તુરત સઘળા ઈરાની બંદીવાનોનો છુટકારો કર્યો. એ વાતની જ્યારે અફ્રાસ્યાબને ખ-

૧ Mohl vol. I. પા. ૪૨૪. ૨ Mohl. I. પા. ૪૨૮.

ખર પડી, ત્યારે તે અગ્રેરસ ઉપર ચીડાયો કે "મેં તુંને એઓને મારી નાંખવા કહ્યું ત્યારે તેં તેમ નહીં કર્યું." અગ્રેરસે તેને જવાબ આપ્યો કે "તુંને બીજાઓ ઉપર જરા પણ દયા દેખાડવી જોઇએ અને જ્યારે પણ કોઇને બુરૂં કરવાની ટક મળે ત્યારે ખુદાની ધાસ્તી રાખવી જોઇએ અને કોઇને દુઃખ દેવું નહિ જોઇએ." આ જવાબથી અફ્રાસ્યાબને ગુસ્સો લાગ્યો અને શમશેર ખેંચી તેણે અગ્રેરસને કટલ કર્યો. એ ખબર જેવી જાલને થઈ કે બીચારો અગ્રેરસ ઇરાનીઓનાં જાન બચાવતાં પોતે માર્યો ગયો, ત્યારે તુરત તે વધુ કિનેવર થઈ તુરાન ઉપર ધસ્યો.

એ વર્ણન ઉપરથી ત્યારે સમજ પડે છે કે પાછળથી ઇરાની કએખુસ્રુ તુરાની અગ્રેરસનો કિનો શા માટે લેવા માંગે છે. હવે અવસ્તા ઉપરથી જે માલમ પડે છે કે, હોમ અને કએખુસ્રુની મોરાદ બર આવી અને તેઓએ અફ્રાસ્યાબને પકડી તે ઉપર અગ્રેરસનો કિનો લીધો, તેનો ખુલાસો શાહનામા ઉપરથી ખુલ્લો માલમ પડે છે. જ્યારે હોમ ફ્રાશમી અફ્રાસ્યાબને પકડે છે ત્યારે પેહેલું નામ તે અગ્રેરસનું દેઈ તેને છોડવા ના પાડે છે. પછી નોદર અને શ્યાવક્ષનું નામ દે છે.[1]

શાહ મીનોચેહેર અને કુસ્તી.

"મીનોચેહર બે નેહાદ તાજે કેઆન.
બે બસ્તશ બ જીન્નાર ખુનીન મેઆન.
(શાહનામું, મોહલ, વા. ૧ પા. ૨૧૦)

અર્થ—મીનોચેહેરે કયાની તાજ પેહડયુ અને (પોતાના વડીલ એરચના) ખુનનો બદલો લેવા કમરને કુસ્તીથી બાંધી.

જરથોશ્ત પેગમ્બરની આગમચ ઇરાનમાં જે દીન જાએજ હતી તે માજદયસ્ની દીન હતી. તે પોઇર્યોતકએષી એટલે આગળા તરીકાવાળી દીન તરીકે જણાયલી હતી. દરેક મહાન પેગામ્બર પોતાની નવી દીન દાખલ કરતાં પોતાના મુલકની આગળી દીનમાં જે સારૂં હોય તે કબુલ રાખી રહેવા દેછે અને જે પોતાને ભુલભર્યું દિસે છે તે કાહાડી નાખવા કહે છે. આ મુજબ પેગામ્બર જરથોસ્તે જરથોસ્તી દીનમાં આગળી પોઇર્યોતકએશી માજદયસ્ની દીનનાં કેટલાંક

---

૧ Mohl. IV, p. 198.

ભલાં તત્વો રહેવાં દીધાં હતાં, અને તે આજ સુધી કાયમ રહેલાં છે. એ તત્વોમાં કુસ્તી બાંધવાનો એક રેવાજ છે. એ રેવાજ શાહ જમશેદના રાજ્યમાં પણ હતો એમ દાદેસ્તાને[1] દીની ઉપરથી માલમ પડે છે.

મીનોચેહેર પાદશાહનો કુસ્તી બાંધવાના રેવાજ સાથનો સંબધ કોઈક પેહેલવી પુસ્તક અને શાહનામા ઉપરથી માલમ પડે છે. જાદસ્પરમનાં[2] લખાણુમાં મીનોચેહેર આગળ સ્પેંદારમદને કુસ્તી, જેને માઝદયસ્ની ધર્મની નિશાણી ગણી છે, તે સાથે હાજર થતી જણુાવી છે. કમ્મર ઉપર કુસ્તી બાંધવી, તે એક ભલા કામ માટે ચોક્કસ ઠેરાવ કરી તે ઠેરાવને અમલમાં મેલવા કાજે તૈયાર થવાનો વિચાર કરવા બરાબર છે.

મીનોચેહેર એક અક્કલમંદ પાદશાહ. તેનો અંત.

પેહેલવી—જક ઇ કોલા દો ખેરદ ચેગુન આહલોબન માનુશચીહર. (દાદેસ્તાને દીની, બાબ ૩૭, ફ. ૩૫; એ. તેહમુરસની આવૃત્તિ, પા. ૮૪, લીટી ૮–૯.)

અર્થ—જે અશો મીનોચેહેરની માફક બન્ને (આસ્નીદે અને ગોશો સુત) અક્કલ (ધરાવે છે).

મીનોચેહેર ઇરાનના પાદશાહોમાં એક ભલો પાદશાહ ગણાયો છે. દાદેસ્તાને દીનીના ઉપલા ફકરા પ્રમાણે તેનામાં જાતી અક્કલ હતી, એટલુંજ નહિ, પણ તેણે દાનાવોથી જ્ઞાન મેલવીને પણ વધુ અક્કલ મેલવી હતી. શાહનામા પ્રમાણે રાજગાદીએ આવતાં તેણે અહુરમજ્દ તરફ પોતાનો ભક્તિભાવ જાહેર કરી દુનિયામાંથી બદી ટાલવાનો પોતાનો વિચાર જાહેર કર્યો હતો. મીરખોન્દ[3] પોતાની રોજ તુસ સફામાં પણ એણે રાજગાદીએ આવતાં કરેલું એક લાંબુ સુંદર ભાષણુ આપેછે. તેણે ઇરાન દેશમાં પાણીની નેહરોથી ખેતીની ઘણી આબાદી કીધી હતી અને લોકોને સર્વરીતે સુખી કરવાની કોશેશ કીધી હતી. તે ૧૨૦ વર્ષની ઉમ્મરે મરણ પામયો હતો. મરતી વખતે તેણે

---

૧ બાબ ૩૯ ફ ૧૬ જુઓ સદ દર બાબ ૧૦.

૨ બાબ ૧૨ ફ. ૩ S. B. E. Vol XLVII, p 134.

૩ Mirkhond, translated by David Shea, pp. 177–85.

પોતાનાં બેટા નોદરને પોતા હજુર તેડી કેટલીક શિખામણુ આપી. પોતાના મુલકની સરહદ ઉપર આવેલા લોકોથી ખબરદાર રહેવાને તેણે તેને ફર્માવ્યું. અફ્રાસ્યાબ કોઈ વેળા હુમલો લાવશે, એવો સંભવ જણાવી તે વખતે સામ અને જાલની સલાહ લેવાને ફર્માવ્યુ. તેના બેટા નોદરના રાજ્યનું વર્ણન કરવા આગમચ આપણે અંહી મીનોચેહેરના પેહેલવાન સામના બેટા જાલનાં દાસ્તાનની અને તેના બેટા રૂસ્તમનાં શરૂઆતના દાસતાનની હકીકત ટુંકમાં જોઈ જઇએ.

બાબ અગીઆરમો.

જાલ અને રૂસ્તમનની હકીકત.

જાલના જન્મ અને જવાનીની વાર્તા—મીનોચેહરના વખતમાં સામ નામનો તેનો નામીચો પેહેલવાન હતો. તેને ત્યાં જાલ નામે એક બેટો પેદા પડ્યો હતો, જેનાં શરીર ઉપર જન્મતાંને વાર એક બુઢા આદમીની માફક સફેદ બાલ ઉગેલા હતા. તે જોઈ સામ દલગીર થાયો. એવા એક બેટા માટે લોકો મશ્કેરી કરશે, એવા ખ્યાલથી તે તે બેટાને જંગલમાં મુકી આવ્યો કે જ્યાં તે તડકા અને ટાડથી અને ભુખે અને તરસે મરણુ પામે. કહે છે કે તે જગલમાં સીમોર્ગ નામનું એક પક્ષી એક બુલંદ પહાડ ઉપર રહેતું. તેણે તે બાલકને જોયુ. તેના મનમાં મેહેર આવી, તેથી તે તે બાલકને ઉથાવી પોતાનાં મકાનમાં લઈ ગયું અને ત્યાં તેને કુમલાં નાજુક જાનવરોનું લોહી પાઈ ઉછાર્યો. જાલ એક બહાદુર છોકરા માફક ઉધર્યો. તેના રેહેઠાણુ આગળ પસાર થતી વંજારોથી તેની બાહાદુરી માટે આજુબાજુ ખબર ફેલાઈ. કહે છે કે એક દિવસે સામને સ્વપનો આવ્યો. તેમાં તેણે પોતાના બેટાને જોયો. તે સ્વપના માટે દાનાવોને પુછતાં તેઓએ તેને પોતાના બેટાને તજી દેવા માટે થપકો આપ્યો, અને જણાવ્યુ કે તે જીવતો છે. સામે પોતાના બેટાને તજી દેવા માટે પસ્તાવો કર્યો અને તેની સોધમાં પેલાં જંગલ ભણી ગયો. ત્યાં જઈ તેણે જાલને સીમોર્ગ પાસેથી મેલવ્યો અને પોતાને મકાને ખુશી સાથે લાવી તેને પેહે-

લવાની તબિયતથી ઉછાર્યો. સામે જાલને પાદશાહ મીનેચેહેરના તેડાવાથી તેની આગળ રજુ કર્યો. પાદશાહ તેનું કદાવર તન અને હુશ્યારી જોઈ ખુશી થયો.

પછી જ્યારે સામ મીનોચેહેરનાં કહેવાથી માજીનદરાન ઉપર હુમલો લઇ ગયો ત્યારે જાબુલસ્તાનમાં પોતાનાં મુલકની સલતનત પોતાના બેટા જાલને સોંપી ગયો.

જાલ અને રોદાબેની વાર્તા—એક વખત જાલ ઇરાની શાહાનશાહતમાં ફરતો ફરતો કાબુલના મુલકમાં આવ્યો, જેનો રાજા મેહેરાબ જોહાકની ઓલાદનો હોવાથી તેને માટે શાહ મીનોચેહેરને અને સામને સારો વિચાર હતો નહિ. ત્યાં જાલ અને મેહેરાબ વચ્ચે મોલાકાત થાઈ. પછી જાલે ત્યાં મેહેરાબની બેટી રોદાબેની ખુબસુરતીની વાત સાંભળી. બીજા હાથ ઉપર મેહેરાબની રાણી સીનદોખ્તે મેહેરાબને જાલની હકીકત પુછી, તેના જવાબમાં મેહેરાબે જાલની જવાંમરદી વિગેરેની તારીફ કીધી. તે તારીફ તેઓની બેટી રોદાબેએ સાંભળી. આથી જાલ અને રોદાબે બન્ને એકમેકની મોહોબતમાં પડ્યાં, અને એકમેક સાથની મુલાકાત બાદ શાદી કરવાનો વિચાર કર્યો. પણ વાંધો આ હતો કે, નહિ સામ કે નહિ મીનોચેહેર પાદશાહ આ લગ્ન પસંદ કરે, સબબ રોદાબેનો બાપ મેહેરાબ જોહાકની તોખમનો હતો. આ સબબે જાલે ઠેરાવ કર્યો કે પોતાના દરબારીઓની સલાહ લે.

લગ્ન બાબે જાલના સખુનો—તેણે શાદી કરવાના ફાયદા બાબે નીચે પ્રમાણે દરબારીઓને કહ્યું:—

"તે દાદારે આ દુનિયાની વૃદ્ધિ જોડાં મારફતે કીધી છે, કારણ કે એકથી (એટલે જોડાં વગર) વૃદ્ધિ થતી નથી. તે કેર્દેગાર સિવાય કોઈપણ એકલો નથી. તેનેજ નથી કોઈ ભાગ્યો કે જોડયો કે યાર. તેણે જે પણ પેદા કર્યું છે તે જોડાં તરીકે પેદા કર્યું છે. છુપાંમાંથી તેણે ગુપચુપ રીતે એમ જાહેર રીતે પેદા કર્યું છે. બુલંદ આસ્માનમાંથી, તું આ સખુનનો વિચાર કરશે તો જોશે કે, એજ રીતે દુનિયાની પેદાયશ છે. જમાનો માણસજાતથી આરાસ્તે થયો, અને સઘળી ચીજો તેનાથી કિમતી બની. અગર જો જેહાનમાં જોડું ન હતે, તો શકિત છુપી પડી રહેતે. વળી જોડાં વગર એક જવાન

મર્દ ખોદાતાળાની દીન બરાબર પાળી શકે નહિ. વળી એક માણુસ ઉંચી તોખમનું હોય, પણુ જોડાં વગર (એટલે બાયડી યા ખાવિંદ) વગર તે નહિ–મળતાવડા સ્વભાવનું થાય. એક જેહાન પેહેલવાન ફરજંદથી રોશન રવાનનો થાય તેના કરતાં બીજું નેક શું હોય ? જ્યારે માણુસનો જવાનો (યાને મરવાનો એટલે બુઢાપાનો) વખત આવે, ત્યારે ફરજંદથી તેનો નરોજ (નવો દહાડો) જાણે પાછો આવે છે. દુનિયામાં ફરજંદથી નામ રહે છે, કે ફલાણો જાલનો છોકરો છે અને ફલાણો સામનો છોકરો છે. તેનાથી (એટલે ફરજંદથી) તાજ અને તખ્ત સણુગાર પામેલું રહે છે. તેનું (બાપનું) નામ જાય છે, પણુ એનું (દીકરાનું) નસીબ ચાલુ રહે છે.”

લગ્ન માટે જાલે બાપની અને શાહની બાહાલી મેલવવી– દરબારીઓએ જાલનો વિચાર જાણી તેને સલાહ આપી કે તેણે સામ ઉપર કાગજ લખી તેની બાહાલી મેળવવી. જાલે બાપ ઉપર કાગળ લખ્યો. સામ આ વાત જાણી દલગીર અને ચિંતાતુર થાયો, કે એ લગ્ન શાહ મીનોચેહેરને પસંદ પડશે નહિ. તેણે પોતા તરફથી આનાકાની સાથે પસંદગી જણાવી, પણુ એવી સરતે કે, મીનોચેહર તે બાબે પરવાનગી આપે. મીનોચેહેરને આ વાતની ખબર પડતાં, તેણે સામને પોતાની દરબારમાં બોલાવ્યો. સામ દરબારમાં ગયો, પણ તે પાદશાહને જાલ અને રોદાબેનાં લગ્ન માટે કાંઈપણ કહે, તે આગમચ શાહે તેને હોકમ ફર્માવ્યો કે તેણે એકદમ કાબુલના પાદશાહ મેહેરાબના મુલક ઉપર હુમલો કરવો. સામને એક ફર્માનબરદાર સરદાર તરીકે તે હુકમ માથે ચહડાવવો પડ્યો. કાબુલ તરફ જઈ પહોંચતાં જાલને જયારે એ વાતની ખબર પડી ત્યારે તે બાપ આગળ આવી રડતી આંખે એ પગલાં સામે ફર્યાદ કરવા લાગો.

મેહેરાબ રાજા પોતે પણુ પોતાની બેટીનાં લગ્ન જાલ સાથ કરવાને ખુશી હતો નહિ, સબબ કે તે જાણતો હતો કે તેથી તે મીનોચેહેરનો ગુસ્સો પોતા ઉપર ખેંચી લેશે. તેણે જ્યારે સામને પોતાના મુલક ઉપર ચહડાઈ લાવતાં જોયો, ત્યારે પોતાની રાણી સીનદોખ્ત અને બેટી રોદાબે ઉપર ઘણો ગુસ્સે થાયો. પેલી બાજુ સામે જ્યારે પોતાના બેટાને મીનતગુજારી કરતો જોયો, ત્યારે તેને સલાહ આપી કે તે પોતે

મીનોચેહેરશાહ આગળ જઈ લગ્ન માટે પરવાનગી મેલવે. જાલ ગયો અને પોતાની હુશ્યારી અને જબાન દરાજીથી શાહની બાહાલી મેલવી કાબુલ ભણી હસ્તે ચેહરે આવ્યો. પછી તેણે પોતાના બાપની બાહાલી સાથે રોદાબે સાથે શાદી કીધી. તે શાદીનાં ફળમાં તેઓને ત્યાં એક બેટાનો જન્મ થાયો. એ બેટાનો જન્મ રોદાબે ઉપર વાહાડકાપ કરી કરવામાં આવ્યો હતો, સબબ કે એક બાલક તરીકે માયના પેટમાં રૂસ્તમ ઘણો કદાવર બન્યો હતો[1].

જાલ અને રોદાબેની વાર્તાનો બોધ—જાલની વાર્તા અને જાલ અને રોદાબેનાં લગનની વાર્તા આપણને કેટલાક બોધ આપે છે.

૧. પેહેલું તો આ કે, અહુરમજ્દે જેવાં પણ બાળક આપ્યાં હોય, પછી સુંદર કે નહિ–સુંદર, ચાલાક કે નહિ–ચાલાક, તે ઉપર શુક્રાના કરવા જોઈએ. માતાપિતાની ફરજ છે કે સર્વે બાલકોને સારી રીતે ઉછારે અને કેળવે. સારી કેળવણીથી એક બદસુરત બાલક પણ નામાંકીત નીવડે.

૨. બીજું અહુરમજ્દે જીઆનગાર પક્ષીઓ અને પ્રાણીઓમાં

---

૧ રૂસ્તમને તેની માતાનું પેટ ચીરીને કહાડવાની બાબતનાં વર્ણનમા આપણે જોઈએ છિએ કે શસ્ત્રવિદ્યા તે જમાનામા જણાયલી હતી એ બાબે મી. એલેક્ઝાન્ડર રોજર્સ પોતાના શાહનામા (પા. ૧૨૫) મા કહે છે કે—"This (the birth of Rustam) is described in considerable detail, and is remarkable in several ways, as of having a knowledge of obstetrics which one would not have looked for in Persia in those early days The mother is drugged with wine in order to produce insensibility to pain and some surgical operation performed by a male accoucheur (a thing unknown in the East) by means of which the child is born alive"

અસલી ઈરાની તબીબો માટે જુઓ મારા "ઇરાની વિષયો" ભાગ ત્રીજામાં "અસલી ઇરાની તબીબું અને તબીબો"નો વિષય (પાના ૩૧ થી ૭૩). એ વિષય ઉપરથી દિસે છે કે અસલ ઈરાનમા તબીબું કેટલીક હદે સારી રીતે જણાયલું હતું એ બાબે ડા. ગાઇગર કહે છે—"The act of healing appears in the Avesta as a profession of a high order. It plays no unimportant part in our (Avesta) texts. It had apparently already attained a degree of perfection" (Civilization of the Eastern Iranians, translated by Dastur Darab P. Sanjana, Vol I, p. 225).

પણ એક પ્રકારની બાળકો માટે મેહેર મેલી છે. ત્યારે માણુસની વધારે ફરજ છે કે તેણે પોતાનાં બચ્ચાંઓ તરફ મેહરવંતા નિવડવું.

૩. જાલે પોતાના દરબારીઓને જણાવ્યું તેમ, અહુરમજદે પરણેલી જીંદગી સર્વ માટે સરજી છે. શાદીથી પરણેલું જોડું પોતે સુખી નિવડે છે, એટલુજ નહિ, પણ આજુબાજુ બીજાઓમાં પણ સુખ પાંથરવાને શકિતવાન થાય છે અને વળી માણુસ જાતની વૃદ્ધિનો કુદરતનો કાયદો બર લાવે છે.

૪. લગ્નના સબંધમાં પરણતાં જોડાંએ પોતાનાં માતપિતાની મરજી અને બાહાલી મેલવીને લગ્નનાં ગાંથમાં જોડાવું, એ પસદ કરવા જોગ છે. તેમ બીજા હાથ ઉપર માતાપિતાની ફરજ છે કે બચ્ચાંઓને તેઓની પસંદગીના પુરૂષ યા સ્ત્રી સાથે લગ્નના ગાંથમાં જોડવાં.

જેહાં પેહેલવાન રૂસ્તમ એક પરગજુ શૂરો પેહેલવાન—જેહાં પેહેલવાન રૂસ્તમ, જે ઇરાનનો એક નામીચો પ્રજાપ્રિય પેહેલવાન (National hero) ગણાયો છે, અને જેનાં દાસ્તાનથી શાહ નામાનો ઘણો ભાગ રોકાયો છે, તેણે કરેલાં કેટલાંક પરાકર્મોની શરૂઆત મીનોચેહેરના રાજ્યથી શરૂ થાય છે. માટે અત્રે એ પેહેલવાન માટે આપણે થોડોક વિચાર કરીશું.[1]

---

૧ શૂરવીર જમાનાના એક ભટકતા નાઇટ (Knight–errant) તરીકે શાર્દાએ (Chardin, IX 117) રૂસ્તમને યૂરોપિયન વાર્તાઓના એમેડીસ (Amadis) સાથે સરખાવે છે ૧૨ મી સદીમા લખાયલી એક સ્પેનીશ વાર્તામા એ એમેડીસનાં પરાકર્મો વર્ણવેલા છે વળી આર્થર અને તેની ગોળ મેજના નાઇટો (Arthur and the Knights of the Round Table)ની માફક ઇરાની ઉમરાવો મીનોચેહેર, કાઉસ, અને કએખુસ્રુના તખ્તની આજુબાજુ ભેગા મળતા

વળી શાર્દાએ, રૂસ્તમના પરાકર્મોના જેવા પરાકર્મો યૂરોપની વાર્તાઓમા ઓર્લેંડ (Orlande)ના ગણે છે, કે જેણે શાર્લામેનના વખતમા અજબ પરાકર્મો કર્યા હતા એની ડયુરન્ડલ (Durandal) નામની એક તલવાર, તેજ કામ બજાવતી, કે જે રૂસ્તમનો ગુરૂજ બજાવતો આપણે વાચ્યે છિએ, કે રૂસ્તમ પોતાના ગુરૂજના ફટકાથી અલબુર્જ પહાડના ટુકડા કરતો હતો. તેમ ઓર્લેંડ પોતાની 'ડયુરનડલ' તલવારના એક ફટકાથી પીરેનીજ પહાડના ટુકડા કરી નાખતો તેની તલવારનુ નામ Durandal (ફ્રેંચ Dure en diable i. e hard as the devil) એટલે "સેતાન જેવી સખ્ત" આ ઉપરથી પડ્યુ, કે તે ઘણી મજબુત હતી.

ઈરાનના ૧૦ પાદશાહો સાથ જોડાયલાં તેનાં કામો.—રૂસ્તમ પેહેલવાને ઘણાક પાદશાહોનાં રાજ્યો જોયાં હતાં. તે મીનોચેહેરના રાજ્યના વખતમાં જનમ્યો હતો. તે પછી નોદર, જવ, કેરસાસ્પ, કૈકોબાદ, કૈકાઉસ, કૈખુસ્રુ, કૈલોહરાસ્પ, કૈગુશ્તાસ્પ, અને બહુમન મલી બીજા ૯ પાદશાહોનાં રાજ્યોમાં તેનાં પરાક્રમો ફેલાયલાં હતાં. આ લાંબો અર્સો રૂસ્તમની જીંદગીને જાણે પુરાણોક્ત (mythological) ઇતિહાસનો ભાગ બનાવે છે. કેટલીકવાર એમ બને છે કે, એક મહાન પુરૂષે એટલી તો મોટી કીર્તિ પોતાનાં મોટાં અને ભલાં કામોથી મેલવેલી હોય છે કે, તેના મરણ બાદ લાંબે વખતે થાયલાં કોઈ બીજા ધણીનાં ભલાં કામો લોકો તેનેજ લાગુ પાડે છે. રૂસ્તમના સબંધમાં પણ તેમજ બન્યું હોય એ સંભવીક છે. ગમે તેમ હોય, પણ એની જીદગી અને તે જીદગી સાથે જોડાયલાં કામો એને એક પરાક્રમી પુરૂષ તરીકે દેખાડી આપણી હજુર ઘણોક ધડો રજુ કરે છે.

રૂસ્તમનાં દાસ્તાન ઉપરથી મલતો ધડો.—રૂસ્તમ બાબે આપણે ઉપર કહ્યું કે, યુરોપમાં જે જમાનો શૂરવીર જમાનો ((age of Chivalry) તરીકે જણાયલો હતો તે જમાનાના એક નાઈટ ((knight) અથવા ઉમરાવ તરીકે તે હતો. યુરોપના એ જમાનાએ પોતાનાં કોઇક તત્વો પૂર્વભણીના મુલકતરફથી લીધાં હતાં. એ બાબે એટ્કીન્સન નીચે પ્રમાણે કહે છે:[1]—

"યુરોપનાં શૂરાતનપણાનાં વખતની હાથોહાથ લડાઈ અને અદ્ભુત સાહસ કર્મોની શરૂઆત પૂર્વ ભણીથી ગણાય. જેબી કાંઈ પરહેજગાર, બીનસ્વાર્થી અને વીર્યશાળી હોય, તેનો રૂસ્તમ એક ઘણો પ્રસીદ્ધ દાખલો હતો."

રૂસ્તમ ત્યારે આપણને પરહેજગારીનો, બીનસ્વાર્થીપણાનો અને મર્દાનગીનો બોધ આપે છે. પરહેજગારીમાં પોતાના શોખો, મોજો, હવશો ઉપર કાબુનો વિચાર સમાયલો છે. રૂસ્તમ જ્યારે દેશ

---

૧ Single combat and the romantic enterprizes of European Chivalry can indeed be traced to the East Rustam was a most illustrious example of all that is pious, disinterested and heroic (The Shah-nâmeh Chandos Classics, p. 347, note.

માટે પોતાની સેવાની ગરજ પડતી ત્યારે, એશઆરામ અને મોજો તજી તે માટે હેશવતો ભોગવી, પોતાનાં લાભો કરતાં દેશના લાભો ઉપર ધ્યાન આપતો. મર્દાનગી અને બાહાદુરી—તનની અને મનની બાહાદુરી—નો તે સર્વેથી સરસ નમુનો હતો. જ્યાં પણ તે જુલમ જાસ્તી જોતો, ત્યાં તે તોડવા કાજે પોતાની સેવા આપતો હતો. દેશના પાદશાહ તરફ વફાદારી ધરાવવામાં તેમ દેશની સેવામાં તે પેહેલો હતો.

મીનોચેહેરશાહના અમલના વખતનાં તેનાં ધડો આપનારાં જવાનીનાં પરાક્રમો.—રૂસ્તમની આખી જીંદગી, શાહનામા પ્રમાણે, પરાક્રમોથી ભરપુર હતી. તેનો જન્મ પણ, જાણે, ઉપર જણાવ્યું તેમ, પરાક્રમી હતો. તે માતાનાં પેટમાંજ એવાં એક અંગે ભરેલાં મોટાં બાલક તરીકે ઉછર્યો હતો કે, તેને તેની માતાનું પેટ ચીરીને કહાડવો પડ્યો હતો. એમ તેનો જન્મ થતાં તેની માતા જેવી તેણા વેદનાથી ફારેગ થઈ કે તેવીજ હુસ્યારીમાં આવતાં બોલી કે, 'રૂસ્તમ,' એટલે "મારો છુટકારો થાયો યા હું બચી." તે ઉપરથીજ ફીર્દોસી કહે છે કે, તેનું નામ રૂસ્તમ પડ્યું. બાળવયમાં તેને પાંચ ધવાડનારીઓનું દુધ પોતાની ભુખ મટાડવા માટે જોઈતું હતું અને મોટપણમાં પાંચ માણુસ ખાય તેટલો ખોરાક તેને જોઈતો હતો. આવા કદાવર નબીરાને જોવા કાજે, કહે છે કે, સામ જે શેહેરમાં જાલેજર રહેતો હતો, તે શેહેરમાં ખાસકરી ગયો અને તેને જોઈને ખુશી થયો.

હજુર તે નાનો છોકરો હતો ત્યારે એક રાત્રે પાદશાહનો એક સફેદ હાથી છુટો થઈ શેહેરમાં મસ્તી કરી ઘણાકોનાં જાન લેવા લાગ્યો. તે વાત સાંભળી તુરત તે હાથમાં ગુરૂજ પકડી, રખેવાલોની મનાઈની દરકાર કરવાવિના, બહાર પડ્યો અને તે સફેદ હાથીને ગુરૂજથી મારી નાખ્યો.

સેપન્દનો કિલ્લો જીતવો—પોતાના જવાન બેટાને એમ લડાયક નિવડેલો જોઈ એક દહાડે જાલે તેને સેપન્દનો કિલ્લો જીતવાને મોકલ્યો કે જે કિલ્લો લેતાં સામનો બાપ નરીમાન માર્યો ગયો હતો. નીમકની વજારનાં ઉંટોના વેપારી સરદાર તરીકેના વેશમાં

કેટલાંક માણસો સાથે તે કિલ્લામાં દાખલ થયો અને તે કિલ્લો લીધો. એ બનાવ બાદ ઈરાનનો પાદશાહ મીનોચેહેર મરણ પામ્યો અને તેનો બેટો નોદર ગાદી ઉપર આવ્યો.

બાબ બારમો.

નોદર, જવ અને કેર્સાસ્પ.

નોદર

પેહેલવી—મિન માનોશચેહર જાત નોદર—(બુનદેહેશ બાબ ૩૧, ફ. ૧૩)

અર્થ—મીનોચેહેરથી નોદરનો જન્મ થયો.

શાહ મીનોચેહર પછી નોદર, જવ અને કેર્સાસ્પ નામના ત્રણ નબળા પાદશાહો ઈરાનને મલ્યા. શાહનામા પ્રમાણે મીનોચેહેર પછી તેનો બેટો નોદર ગાદી ઉપર આવ્યો. એનું અવસ્તાનું નામ નઓતર છે. અવસ્તા ઉપરથી એના વિષે કાંઈ હકીકત મલતી નથી; જે મલે છે તે આજ કે, એ નામીચી પેહેડીઓનો વડવો હતો. એની પેહેડી 'નઓતઈર્ય'ના નામથી જણાયલી હતી[1]. એ જેમ પાદશાહોની પેહેડી તેમ મોબેદોની એક પેહેડીનો વડવો હતો. વિસ્તઉરૂશ (ગસ્તહમ) નામનો એક જાણીતો ભલો પરહેજગાર પુરૂષ એની પેહેડીનો હતો[2]. પાદશાહ ગુશ્તાસ્પની ઘણા ભાઈઓવાળી (પોઊરૂ બ્રાથ્ર) રાણી હુતોસી, એની પેહેડીની હતી[3]. બુન દેહેશ[4] પ્રમાણે ઈરાનનો જાણીતો પેહેલવાન તુસ, જેના કામનો એશારો આવાંયશ્ત[5]માં મલે છે, તે પણ એની પેહેડીનો હતો. પાદશાહ ગુશ્તાસ્પ પણ એના ખાન્દાનનો હતો.[6] એનાથી ઘણાં નામીચાં કુતંબો ઉતરી આવ્યાં હતાં. તે ઉપરથી

---

૧ આવાંયશ્ત, ફ ૭૬,૯૮ ૨ આવાંયશ્ત, ફ ૭૬ ફર્વર્દીન યશ્ત ફ ૧૦૨
૩ રામયશ્ત, ફ ૩૫ ૪ બાબ ૨૯, ફ ૬ ૫ આવાયશ્ત, ફ ૫૩,૫૮
૬ આવાયશ્ત, ફ. ૯૮, દીનકર્દ, દફતર ૯, બાબ ૩૩, ફ ૫, જાદસ્પરમ, બાબ ૧૬ ફ ૧૩

એનું, અને એનો એક પિત્રાઈ, જેનીથી પણ કેટલાંક કુતંબો ઉતરી આવ્યાં હતાં, તેનું નામ એક કહેવત તરીકે વપરાતું હતું. હાલમાં કોઈ કહે છે કે, "તમારા યા મારા બાપ બાપાવા ઉતરી આવે તોપણ હું ફલાણું કામ નહિ કરૂ." તેમ એઓને નામથી કહેવાતું હતું કે "રાચ[1] અને નોદર ઉતરી આવે તો પણ એમ નહિ બને[2]"

ફીર્દોસી પ્રમાણે એણે સાત વર્ષ રાજ્ય કર્યું હતું. અજબ જેવું છે કે બુનદેહેશ (બાબ ૩૪) માં, જ્યાં ઇરાનની ગાદી ઉપર આવી ગયલા હોશંગથી સીકંદર સુધીના પાદશાહોનાં નામો આપવામાં આવે છે, ત્યાં એનું નામ આવતું નથી. એજ પ્રમાણે બારમા નુસ્ક ચીદ્રસ્તનો ઇન્તેખાબ, જે દીનકર્દના આઠમા દફતરમાં આપવામાં આવે છે, તેમાં પણ, હોશંગથી ગુશતાસ્પ સુધીનાં સીલસીલાબંદ પાદશાહોનાં જે નામો જોવામાં આવે છે તેમાં, એનું નામ પાદશાહ તરીકે જોવામાં આવતું નથી[3]. દીનકર્દમાં એનું નામ જોવામાં આવે છે ખરૂ, પણ તે પાદશાહ તરીકે નથી.[4] ફર્વર્દીન યશ્તમાં ઇરાનના પેશદાદીઅન પાદશાહોને યાદ કર્યા છે પણ એ પાદશાહને યાદ કર્યો નથી. આ મુજબ અવસ્તા અને પેહેલવી પુસ્તકોમાં એક પાદશાહ તરીકે એને યાદ કર્યો નથી, તેનો સબબ આ દિસે છે કે, તે એક બૂરો પાદશાહ નીવડવાથી તેને વીસારી મેલ્યો હોય.

ફીર્દોસી પ્રમાણે નોદરે રાજગાદી ઉપર આવ્યા પછી થોડા વખતમાં બુરી રીતે અમલ કરવા માંડ્યો. તેથી દેશમાં ગરબડ ઉથવા લાગી. નોદરે જ્યારે આવો મામલો જોયો ત્યારે સામ પેહેલવાન તરફ એક કાસદ મોકલી તેને તેડાવ્યો. સામ આવ્યો કે સર્વ દરબારીઓ તેની આગળ નોદરની ફર્યાદ કરવા લાગા અને ખુદ સામને ઇરાનની ગાદી આપવા માગી. સામે પોતાના પાદશાહને વફાદાર રહી તે લેવાને

---

૧ એ રાચ તે આફ્રીનગાનના દીબાચામાં રજશને દુરાસુબ તરીકે જે નામ ભણવામા આવે છે, તે છે

૨ દીનકર્દ દફતર ૭, બાબ ૨, ફ ૫૧; બાબ ૩, ફ ૧૯; જાદસ્પરમ, બાબ ૧૬, ફ ૧૧; S B. E XLVII p, 29, 40, 146

૩ S B E. Vol V p 329. ૪ દીનકર્દ દફતર ૮, બાબ ૧૩, ફ. ૧૮. S B E vol XXXVII, p. 29.

ના પાડયું. પછી સામે નોદરને સારી રીતે રાજ્ય કરવાને સમજાવ્યો અને દરબારમાં સઘળી સાંતી ફેલાવી પોતે માજીનદરાન ભણી ગયો.

હવે જ્યારે તુરાનના પાદશાહ પશંગને મીનોચેહેરના મરણુની અને નોદરના માઠા કારોબારની ખબર પડી ત્યારે તેણે ઇરાન સામે લડાઈની તૈયારી કરવા માંડી. તેનો બેટો આક્રાસ્યાબ લડાઈ કરવા કાજે બાપ સાથે એકમત થયો, પણુ તેના બેટા અગ્રેરસે તેને લડાઇથી દૂર રહેવાને સમજાવ્યો. પણુ જ્યારે પશંગે લડવાનો ઠેડાવજ કીધો, ત્યારે અગ્રેરસ પણુ લડાઇમાં સામેલ થયો. નોદરે પણુ લશ્કર તૈયાર કર્યું. આક્રાસ્યાબ તેની સામે લશ્કર લઈ ગયો. પશગે જાલેજરને તેના મુલકમાંજ રોકી રાખવા ૩૦૦૦૦ આદમીનું લશ્કર સીસ્તાન ભણી મોકલ્યુ. તેવામાં સામના મરણુ પામવાની ખબર આવી, તેથી અક્રાસ્યાબ ખુશી થયો કે તેથી જાલ બાપના મરણુની ક્રિયામાં રોકાઈ રહેશે. અક્રાસ્યાબ સાથની લડાઈમાં નોદર હાર્યો. તેણે તુરત પોતાના કુટુંબની બાનુઓને પોતાના બેટાઓ તુશ અને ગશતમ સાથે અલબુર્જ પહાડ ભણી મોકલી દીધી. વધુ લડાઈ થતાં નોદર ત્રીજી લડાઈમાં પોતે અક્રાસ્યાબને હાથ બંધ પડ્યો.

પેલીબાજુ જાલના મુલક ભણી ગયલાં તુરાની લશ્કરે જાબુસ્તાન ઉપર હુમલો કર્યો. જાલ, જે પોતાના બાપનાં મરણુને લીધે બહાર હતો, તે જાબુલસ્તાન પાછો ફર્યો, અને તેણે લડાઇમાં તુરાનીઓને હરાવી બે નામીચા તુરાની સરદારોને મારી નાખ્યા. તેઓના કીનામાં અક્રાસીઆબે પાદશાહ નોદર, જે તેના હાથમાં બદ પડ્યો હતો, તેને મારીનખાવ્યો અને પછી પોતે ઇરાનની ગાદીએ બેઠો. આ મુજબ નોદર સાત વર્ષ રાજ્ય કરી મરણુ પામ્યો.

નોદરના રાજ્યમાં ભલા તુરાની અગ્રેરસનું અક્રાસ્યાબને હાથે ખુન.

અવસ્તા—દજ઼દિ-મે...તત આયપેમ યથ અજેમ નિજનાનિ મઇરીમ તૂઇરીમ ફ્રંઘ્રંસ્યાનેમ.......કએન...અઘ્રએરથહેચ નરવહે (ગોશ યશ્ત ક્. ૨૨).

અર્થ—મને તે બખ્શેશ આપ, કે હું ઘાટકી તુરાની અક્રાસ્યાબને બાહાદુર અગ્રેરસના કીનામાં મારૂં.

અવસ્તાના આ ફકરામાં અને બીજા ફકરાઓમાં[1] કએખુસ્રુ અગ્રેરસના જે ખુનનો એશારો કરે છે, તેનો બનાવ નોદરનાં રાજ્યમાં બન્યો હતો. આ ભલો તુરાની, જેને ફર્વર્દીન યશ્તમાં[2] પણ યાદ કર્યો છે, તેને લગતી હકીકત નીચે પ્રમાણે છે:

ઉપલી લડાઇને દરમિયાન કેટલાક ઇરાની સરદારો સારી ગામમાં તુરાનીઓને હાથે કેદ પડ્યા હતા અને અક્રાસ્યાબે તેઓની ઉપર દેખરેખ રાખવાનુ કામ અગ્રેરસને સોંપ્યુ હતું. તેઓએ કાલાવાલા કરવાથી અગ્રેરસ, જે પેહેલેથી ઇરાનીઓ સામેની લડાઈ નાપસંદ કરી બાપને તેથી હાથ ઉથાવવા સમજાવતો હતો, તેણે તેઓને કોઈ યુક્તિથી છોડી મેલ્યા. એ ઉપરથી અક્રાસ્યાબ, જે ઇરાનીઓનાં લોહીનો તરસ્યો હતો, તેણે પોતાના ભાઈ અગ્રેરસને મારી નખાવ્યો. આ ખુનની ખબર સાભળી પસગ પોતાના બેટા અક્રાસ્યાબ સાથ રીસે ભરાયો. જાલ પણ ભલા અગ્રેરસના મરણની ખબર સાંભળી ઘણો દલગીર થાયો. પછી તે ઇરાનભણી આવ્યો અને અક્રાસ્યાબ, જે ઇરાનની ગાદીએ ચહડી બેઠો હતો, તેની સામે લડાઇની તૈયારી કરવા લાગો. પણ શરૂઆતમા તેણે ઇરાનની ખાલી પડેલી ગાદી માટે એક પાદશાહની ખોલ કરી અને તે ઉપર જવ પાદશાહને બેસાડ્યો.

જવ.

અવસ્તા—ઉજવહે તુમાસ્પહે અષઓનો ફ્રવષીમ યજમઇદે (ફર્વર્દીન યશ્ત ફ. ૧૩૧)

અર્થ—તુમાસ્પના અશો ઉજવ (જવ)નાં ફરોહરને અમો આરાધિયે છિએ.

જવ પાદશાહનુ અવસ્તાનુ નામ ઉજવ છે. તેને ત્યાં તેહમાસ્પનો (બેટો) ઉજવ કહ્યો છે. બુનદેહેશ[૧]માં અને હમકારાની આફ્રીનમાં તેને

---

૧ જમ્યાદ યશ્ત ફ. ૭૭. ૨ ફર્વર્દીન યશ્ત ફ ૧૩૧.

જુએ તેહમાસ્પાન એટલે તેહમાસ્પનો જુબ કહ્યો છે. ફીર્દોસી પણ "પુરે તેહમાસ્પ જવ" એટલે "તેહમાસ્પનો બેટો જવ" કહે છે. પણ એવું દિસેછે કે એ તુમાસ્પનો છોકરો નહિ હતો, પણ તેનો કોઇ કુટુંબી હતો અને એ નામથી મશહુર હતો. એ એનું ખાનદાની નામ હોય. કારણ બુનદેહેશ (બા. ૩૪)માં, જ્યાં બધા પાદશાહોના સને આપે છે ત્યાં ફક્ત તેઓનાં નામ દેછે, પણ જ્યાં જવનું નામ દઈ તેના રાજ્યની મુદત પાંચ વર્ષની જણાવે છે, ત્યાં એને "જુએ તુહ-માસ્પાન" કરી બોલે છે. વળી જ્યાં ઇરાની પાદશાહોની વંશાવળી આપી છે, ત્યાં (બા. ૩૧–૨૩) પણ એને 'તુહમાસ્પાન'ના નામથી બોલાવી, એને મીનોચેહેરના છોકરા નોદરના એક છોકરા 'અગાઈ મશ્યાક'નો છોકરો જણાવ્યો છે. દીનકર્દના આઠમા દફ્તરમાં પણ એને 'તુહમાસ્પાન'નાં ખાનદાની એલકાબથી ઓલખ્યો છે. બુનદેહેશમાં એને જુબ તેમજ 'અઉજુબો'ના નામથી બોલાવ્યો છે. જેમ બુનદેહેશ પ્રમાણે, તેમ ફીરદોસી પ્રમાણે, એ પાદશાહે પાંચ વર્ષ રાજ કર્યું હતું. એ એક ઘણો પરહેજગાર પાકજાદ પાદશાહ હતો, તે ફીર્દોસી ઉપરથી માલમ પડે છે, જે એની ખોદાશનાશી માટે કહે છે કેઃ—તેણે લશકરને બદીને માર્ગથી દૂર રાખ્યું, સબબ કે તે પાક યજદાન સાથે દેલમાં જાણે ભેદ (ભર્યો સબંધ) રાખતો.

ફીર્દોસી પ્રમાણે જ્યારે અફ્રાસ્યાબ, નોદર પાદશાહને મારી નાખી, પોતે ઇરાનની ગાદી ઉપર બેઠો ત્યારે જાલે તેની સામે લડાઈ ઉઠાવતાં વિચાર કર્યો, કે ઇરાનનાં ભલાં માટે કોઇ લાયક ધણીને પાદશાહ તરીકે સોધી કાહડવો જોઇએ. તેણે નોદરના બેટા તુસ અને ગસ્તહમને પાદશાહીને લાયક જોયા નહિ. તેથી તેણે જવ નામનો એક ધણી, જે ફરેદુનની ઓલાદનો હતો, તેને ગાદી માટે પસંદ કર્યો અને ગાદી ઉપર બેસાડયો. તેની ઉમર ૮૦ વર્ષની હતી, તે છતાં, તે લાયક હોવાથી નોદરે તેને ગાદી ઉપર બેસાડયો. તેણે પાંચ વર્ષ રાજ કર્યું. તે ઘણો ભલો પાદશાહ નિવડયો. પણ તેના રાજમાં ઇરાનમાં એક મોટો દુકાલ પડચો અને તેથી ઇરાનને ઘણું નુકસાન થયું.

કેર્સાસ્પ.

ફીર્દોસી પ્રમાણે જવ પાદશાહ પછી ઇરાનની ગાદી ઉપર તેનો બેટો કેર્સાસ્પ આવ્યો અને તેણે ૯ વર્ષ રાજ્ય કર્યું. જવ પછી એ નામનો પાદશાહ ઇરાનની ગાદી ઉપર આવ્યો હતો, એમ ચોકસ કેહેવાઇ શકાતું નથી. બુનદેહેશ[1]માં જ્યાં ઇરાનના નામીચા પાદશાહ પેહેલવાનોની વંશાવળી આપી છે, ત્યાં જવનાં બેટા તરીકે કેર્સાસ્પનું નામ મલતું નથી. ફર્વર્દીન યશ્તમાં એક કેર્સાસ્પને યાદ કરવામાં આવ્યો છે, પણ તે તો એક જુદો કેર્સાસ્પ છે, કે જેને માટે અવસ્તામાંથી આપણને એશારાઓ મલે છે વળી આફ્રીનગાન પાછળ ભણાતી હમકારાની આફ્રીનમાં, જ્યાં ઇરાનનાં પેશદાદીઅન અને કેઆનીઅન પાદશાહોને યાદ કરવામાં આવે છે, ત્યાં પણ આ કેર્સાસ્પનુ નામ યાદ કરવામાં આવ્યુ નથી. પણ દીનકર્દ[2]માં, ચીત્રદાદ નામનું નુસ્ક, જેને રેવાયતમાં ચીદ્રસ્ત અથવા ચીરસ્ત તરીકે જણાવ્યું છે, તેનો ઇન્તેખાબ આપતાં કેર્સાસ્પ નામના પાદશાહ માટે બોલવામાં આવે છે, પણ તેને કૈકોબાદ પછી અને કૈકાઉસની આગમચ મેલવામાં આવ્યો છે. ગમેતેમ હોય પણ એક પાદશાહ તરીકે તેનુ રાજય કાંઇ ઘણું જણાયલું દિસતું નથી.

ફીર્દોસી પ્રમાણે જવ પછી જેવો એ પાદશાહ ગાદી ઉપર આવ્યો કે અફ્રાસ્યાબે ઇરાન સામે પાછી લડાઈ જાહેર કીધી. તેનો બાપ પશંગ, જે તેના ઉપર તેણે પોતાના ભાઈ ભલા અગ્રેરસને મારી નાખ્યો હતો તે માટે ચીડાયલો હતો, તેણે અફ્રાસ્યાબનાં આ કામ પાછળ ઘણું થંડુ દેલ દેખાડયું.

ફીર્દોસી ઉપરથી કેર્સાસ્પનાં રાજ્યની કોઈ જાણવાજોગ હકીકત મલતી નથી. તે થોડીક સતરોમાં એની નહિ જાણવાજોગ થોડીક હકીકત તમામ કરે છે.

---

૧ બાબ ૩૪ ૨ દફતર ૮, બાબ ૧૩, ફ. ૧૨. S. B. E. XXXVII, p 28.

BY THE SAME AUTHOR.

The Religious system of the Parsees

Naojôte Ceremony of the Parsees

The Marriage Caremony of the Parsees

Marriage Customs among the Parsees, their Comparison with similar Customs of other Nations

Symbolism in the marriage ceremonies of different nations.

The Funeral Ceremonies of the Parsees.

A Catechism of the Zorastrian Religion

The Parsees at the Court of Akbar and Dastur Maherji Rânâ

Aîyâdgar-î Zarîrân, Shatrôîhâ-î-Aîrân, va Afdya va Sahîgîya-î Sistân, i e, The Memoir of Zarîr, Cities of Irân, and the Wonders and Marvels of Seistân (Pahlavi Translations, Part I. Texts in Gujarati charcter, with English and Gujarâti translation and notes).

Jâmâspî (Pahlavi Translations, Part III Pahlavi, Pâzend and Persian texts with translations)

Wine among the Ancient Persians

Asiatic Papers

Anthropological Papers

Virâf, Adamanan and Dante (In the Press)

A Few Events is the Early History of the Parsees and their Dates.

A Glimpse into the Work of the Bombay Branch Royal Asiatic Society during the last 100 years, from a Parsee point of view

Education among tho Ancient Irânians

King Solomon's Temple and the Ancient Persians

Impressions d'un Parsi sur la Ville de Paris

La Visite d'un Parsi à la Ville de Constantinople

La Cérémonie du Naôjote parmi les Parsis

Gujarati ગુજરાતી.

વાયુચક્ર શાસ્ત્ર. Meteorology

જમશેદ, હોમ અને આતશ Jamshed, Hom and Fire

અવસ્તા જમાનાની ઘરસસારી જીંદગી, ભૂગોળ અને એકરારનામુ The Social Life, Geography and Articles of Faith of Avesta times

અનાહીત અને ફરોહર Anâhita and Farôhar

ભવિષ્યની જીંદગી અથવા આત્માનું અમરપણુ Immortality of the Soul

મેહર અને જશને મેહરગાન Mithra and the Feast of Mithras

અવસ્તાના વિશેષ નામોની ફરહંગ A Dictionary of Avestic Proper Names.

ઇરાની વિષયો Irânian Essays, Part I

ઇરાની વિષયો, ભાગ બીજો Irânian Essays, Part II

ઇરાની વિષયો ભાગ ત્રીજો Irânian Essays, Part III

મોત ઉપર વાએજ A Sermon on Death

શાહનામું અને ફીરદોસી. Shâh-nâmeh and Firdousi

શાહનામું મીનોચેહેરનાં રાજ્ય સુધી. Shâh-nâmeh up to the Reign of Minocheher.

જ્ઞાનપ્રસારક વિષયો, (ભાગ પેહેલો.) Lectures before the Dnyân Prasârak Society, Part I

જ્ઞાનપ્રસારક વિષયો. (ભાગ બીજો). Lectures before the Dnyân Prâsarak Society, Part II.

જરથોસ્તી ધર્મ સંબંધી ભાષણો અને વાએજો Lectures and Sermons on Zoroastrian Subjects, Part I

જરથોસ્તી ધર્મ સબંધી ભાષણો અને વાએજો, ભાગ બીજો. Lectures and Sermons on Zoroastrian Subjects, Part II

જરથોસ્તી ધર્મ સબંધી ભાષણો અને વાએજો, ભાગ ત્રીજો Lectures and Sermons on Zoroastrian Subjects, Part III

જરથોસ્તી ધર્મ સબંધી ભાષણો અને વાએજો, ભાગ ચોથો Lectures and Sermons on Zoroastrian Subjects, Part IV

જરથોસ્તી ધર્મ સબંધી ભાષણો અને વાએજો, ભાગ પાચમો Lectures and Sermons on Zoroastrian Subjects, Part V

બુનદેહેશ Bundehesh (Pahlavi Translations, Part II)

કદીમ ઇરાનીઓ, હીરોડોટસ અને સ્ટ્રેબો મુજબ અવસ્તા અને બીજા પારસી પુસ્તકોની સરખામણી સાથે The Ancient Iranians, according to Herodotus and Strabo, compared with the Avesta and other Parsee Books

શાહનામાના દાસ્તાનો, ભાગ પેહેલો Episodes from the Shâhnameh, Part I

શાહનામાના દાસ્તાનો, ભાગ બીજો. Espisodes from the Shâhnâmeh, Part II

શાહનામાની સુંદરીઓ. Heroines of the Shâh-nameh

મુક્તાદના દિવસો કેટલા છે? તે બાબેની પેહેલવી, ફારસી વિગેરે પુસ્તકોને આધારે તપાસ An Inquiry from Pahlavi, Pâzend, Persian and other works on the subject of the Number of Days of the Fravardegân

મુંબઈના પારસી ધર્મખાતાઓ સખાવત કરવા ચાહનારાઓ માટે એક ભોમીઓ (Bombay Parsee Charities. A guide for those disposed to give in charity)

જરથોસ્તી ધર્મ શિક્ષણમાળા.

(A Series on theReligion of Zoroaster.)

જરથોસ્તી ધર્મસંબંધી પ્રશ્નોત્તર A Catechism of the Zoroastrian Religion

જરથોસ્તી ધર્મની તવારીખ History of the Zoroastrian Religion

જરથોસ્તી ધર્મના કામો અને ક્રિયાઓ Religious Works and Ceremonies of the Zoroastrian Religion

જરથોસ્તી ધર્મનીતિ અને નેકીઓ Morals and Virtues as taught by the Zoroastrian Religion

WORKS EDITED BY THE SAME AUTHOR

K R Cama Memorial Volume
The Pahlavi Mâdigân-i Hazâr Dadistân.
K R. Cama Masonic Jubilee Volume.
Spiegel Memorial Volume.